

ANDRÁSSY GYULA GRÓF HALÁLÁNAK 100. ÉVFORDULÓJÁRA

HERMANN RÓBERT

„A SZÉP AKASZTOTT”

Andrássy Gyula 1848—1849-es szerepéről*

1851. szeptember 22-én a pesti Újépület udvarán a három kirendelt cs. kir. hadbíró két század gyalogság és némi lovas csendőrség jelenlétében 36 nevet olvasott fel. A 36 név viselői, köztük Kossuth Lajos, Almásy Pál, Teleki László, Batthyány Kázmér, Horváth Mihály, Jósika Miklós, Perczel Mór, Szemere Bertalan, Mészáros Lázár, Vetter Antal, Vukovics Sebő, Beöthy Ödön, mindannyian a két évvel azelőtt levert magyar „lázadás” fontos szereplői voltak. Az ítéletek mindegyike halálra és teljes vagyonelkobzásra szolt. Mivel az ítéleteket — a cs. kir. hatóságok őszinte sajnálatára — az érdekelték távolléte miatt nem lehetett végrehajtani, a hatóságok azokat „in effigie” hajtották végre, s a hóhér a 36, az elítéltek nevét fehér írással feltüntető fekete táblát szögezte az akasztófákra. Azonban ezért a munkáért is ugyanolyan fizetséget kapott, mintha a táblák helyett az elítélteket függesztette volna fel a bitófára.

Amikor néhány nappal később az elítéltek egyike, gróf Andrássy Gyula, Párizsban gróf Arthur Seherr-Thoss lakásán a Wiener Zeitung azon számát olvasta, amely az ítéletet közölte, a következő szavakkal adta át a lapot a házigazdának: „Olvasd csak, itt van a halálos ítéletem, oly jól van fogalmazva, hogy sírkövemre nem kívánok szebb fölíratot”. S néhány hét múlva a daliás külsejű ifjú emigránst a párizsi szalonokban mindazon hölgyek, akik kegyeiért versengtek, s mindazok, akiknek kegyeiért versengett, már csak úgy emlegették: „Le beau pendu de 1848”, vagyis 1848 szép akasztottja.¹

* A tanulmány főszövegében Jellačić, Bălcescu, Garašanin, Kničanin, Nikolić és Kušljan neve a diakritikus jelek nélkül szerepel, mivel e betűfokokatban a nyomda nem rendelkezik a megfelelő betűkkel.

1 Andrássy Gyula életpályájának mindmáig legtekintélyesebb és legmegbízhatóbb feldolgozása: *Wertheimer Ede*: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. Bp., 1910. I—III. k. Ez a munka azonban éppen 1848—49-es tevékenységéről szól meglehetősen szűkszavúan. Ugyenez mondható el több életrajzról is. Ezek közül a legfontosabbak: *Egervári Odön*: Magyar királyi honvéd törzstisztek albuma. Pest, 1870. I. k.; *II-ik Kákay Aranyos (ifj. Abrányi Kornél)*: Gróf Andrássy Gyula. Bp., 1878. (polémikus, kevésbé megbízható írás sok anekdotával); *Szóts Pál*: Andrássy. Adomák, apróságok. Bp., 1890. (a nekrológokból és megemlékezésekből kigyűjtött anekdoták gyűjteménye); *Balogh Pál*: Andrássy Gyula gróf. Bp., 1905. (elemi hibákkal); *Wlassics Gyula*: Gróf Andrássy Gyula. Budapesti Szemle (a továbbiakban: Bp. Sz.) 1910. 144. k. (*Wertheimer* alapján); *Pethő Sándor*: Politikai arcképek. Bp., 1911; *Halász Imre*: Bismarck és Andrássy. Bp., 1913; *Hegedűs Lóránt*: A két Andrássy és a két Tisza. Bp., é. n. (főleg *Wertheimer* és Széchenyi naplója alapján, meglehetősen eklektikus forráskezeléssel, de jó megfigyelésekkel); *Angyal David*: Gróf Andrássy Gyula. Bp., 1941; *Ottlik György*: Idős Gróf Andrássy Gyula. Bp. Sz. 1944. ápr. (kny.) (Az addig megjelent irodalom bibliográfiájával).

A rövidke élet- és jellemrajzok közül kiemelkedő még *Székfű Gyuláé*: Történetpolitikai tanulmányok. Bp., 1924.

Meglehetősen változó értékűek a különböző napi- és hetilapokban 1890-ben megjelent méltatások. Pesti Napló, febr. 18. rendkívüli kiadás; Budapesti Hírlap, febr. 19—20; Nemzet, febr. 18. esti kiadás. A Nemzetben jelent meg *Könyi Manó*: Emlékezés Andrássyra c. sorozata, ami aztán különnyomatban is megjelent. Bp., 1890. Fővárosi Lapok, febr. 19.; Pesti Hírlap, febr. 18. rk. kiad. Vasárnapi Újság (és Képes Folyóirat) 1890. (sok anekdotával), Magyar Salon, Akadémiai Ertesítő 1891. 79—88. o. (egy ismeretlen emlékezése, rövidítve VU 1891. 101—102. o.) és AE 1891. 326—350. o. (*Kállay Béni*: Gróf Andrássy Gyula emlékezete). Andrássy in effigie kivégzésére l. *Wertheimer Ede*: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. Gp., 1910. I. k. 67—69. o.; *Berzeviczy Albert*: Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849—1865. Bp., 1922. I. k. 246—247. o.; *Gracza György*: Az 1848—49-iki magyar szabadságharc története. Bp., é. n. V. k. 1322. o. (szemtanul beszámolóval); *Teleki Sándor* tévesen úgy véli, hogy „lgénytelen nevem ott ragyogott az Andrássy Gyula gróf nagy neve mellett”, holott Teleki „in effigie” kivégzése 1852. május 6-án történt. Emlékezések. Sajtó alá rendezte *Görög Livia*. Bp., 1958. 194. o.; Andrássy Seherr Thossnak mondott szavait l. Emlékezések múltamra. *Gróf Seherr Thoss Artur* után németből *Könnyé Nándor*. Budapesti Szemle, 1881. 27. k. 407. o.

De mi is volt az oka annak, hogy azon a szeptemberi napon Andrássy nevé a korábbi reformellenzék több vezetőjével együtt szögezte bitófára a hóhér? Az eddigi életrajzi munkák — érthető módon — inkább Andrássy 1867 utáni tevékenységével foglalkoztak, s viszonylag röviden szóltak Andrássy korábbi, így 1848—49-es működéséről is. Nem csoda hát, hogy pályájának e szakaszával kapcsolatban e munkákban olyan sok a téves vagy kétes megbízhatóságú adat, holott e korai pályaszakasz ismerete ugyanúgy hozzátartozik az életút egészének értékeléséhez, mint pl. Andrássy miniszterelnöki, vagy közös külügyminiszteri tevékenységének feltárása.

Az utolsó rendi országgyűlésen

Gróf Andrássy Gyula családi hagyományai elég vegyesek voltak ahhoz, hogy az ifjú gróftot akár az udvarhűség, akár a rendi ellenzékiesség felé orientálják. Felmenői között voltak kuruc tisztek és cs. kir. generálisok egyaránt; dédatyja, Andrássy Károly a hétéves háborúban szerzett tábornoki rangot, s 1780-ban, háborús szolgálatai jutalmául is, kapott grófi címet Mária Teréziától. Az ifjú Gyula grófra azonban igazán komoly hatással nem a családi hagyomány, hanem inkább édesapja, Andrássy Károly lehetett. Ez a nagy műveltségű, liberális gondolkodású arisztokrata 1825-től valamennyi reformországgyűlés munkájában részt vett, eleinte az alsóházban Gömör, majd Torna vármegye követeként, később a főrendi liberális ellenzék tagjaként. Előfizetője volt Kossuth Törvényhatósági Tudósításainak; Széchenyivel szemben Kossuth pártját fogta a Pesti Hírlap ügyében, s belépett a Kossuth által alapított Védegyletbe is. 1845-ben bekövetkezett halála majdnem egybeesett fia politikai pályájának kezdetével.

Az ifjú Andrássy Gyula első politikai jellegű felszólalása Zemplén megye 1844. szeptember 25—27-i közgyűlésén hangzott el. „Ha a közjóról van szó — mondta —, akkor nem szabad provinciális szempontoknak hódolni, mert különben lehet ugyan az ember jó zempléni, de sohasem jó hazafi.” November 13-án a pozsonyi országgyűlésen már azzal döbbsentette meg Széchenyit, hogy „jönak tartaná, ha Károly főherceget kifütyülnék”.

1845. szeptember 6-án, az adminisztrátori rendszer bevezetése után, Zemplén vármegye egyik táblabírájává választotta. A következő év tavaszán a Csenegery Antal szerkesztette Pesti Hírlapban a konzervatív párt egyik vezérének, gróf Dessewffy Emilnek Deák Ferenc és az ellenzék politikáját bíráló írását részesítette megsemmisítő bírálatban. Dessewffy a Budapesti Híradóban megjelent írásában arra igyekezett rábeszélni az ellenzék tagjait, hogy hagyják ott Deák zászlaját, s csatlakozzanak a kormányzat reformokra kész irányzatához. Andrássy kijelentette, hogy az ellenzék néhány odavetett engedmény miatt nem fog megtántorodni, hanem továbbra is kötelességének tarja a nemzet jogainak védelmezését. Ha az ellenzék átáll a kormány oldalára, akkor azt már mi sem fogja akadályozni a korlátlan uralkodásban; ezért is van szükség a létjogosultságát már igazolt ellenzékre. „De ne feledjük azt sem, hogy azon nemzet, mely már a hatalmában levő előnyeit nem tudja megőrizni, nem érdemes és nem képes újakat szerezni. Ne felejtjük, hogy azon nemzet, mely csak-hogy e percben valami előnyben részesülhessen, kész lemondani jövőjéről,

oly helyzetben van, mint az, ki már egészen az uzsorások kezében lévén, csak-hogy még néhány forintot kaphasson, kész ezreket aláírni. Az ily egyén, az ily nemzet, menthetetlenül veszve van.” A talpraesett válasz az ifjú grófra irányította Deák figyelmét is.

Közben Andrassy közeli barátságba került Széchenyivel és a liberális arisztokrácia más képviselőivel is. 1846. augusztus elején Széchenyi oldalán a Tisza-Gózhajózási Társaság létrehozásán fáradozott. Széchenyi hatását jelzi, amit az ekkor körükben tartózkodó Kemény Zsigmondnak mondott; kérte Keményt, hogy költözzön Pestre, „s ők az én munkásságomra támaszkodva alkotnak egy progresszista pártot, mely ne ellenezze a jót csak azért, hogy a kormánytól jön, s ne fogadja el a rosszat csupán azért, mivel Kossuth Lajcsi mondja”. Ami arra mutat, hogy Dessewffy érvei nem peregtek le egészen Andrassyról. Igaz persze az is, hogy ugyanekkor az ajánlatát immár személyesen megismétlő Dessewffynak Andrassy azt felelte: „Barátom, . . . oly köpönyegforgató emberre, mint te, semmi szükségünk. Van nekünk már egy társunk, ki orgánunk fog lenni, s ki mellé örömmel összegyűlünk”. S ezt a konzervatív irányzattól való egyértelmű elhatárolódást jelzi az a néhol a jó ízlés határait súroló bökvers, amelyet Andrassy 1846 novembere, a konzervatív program közzététele után írt Dessewffy Emilhez, s amelyre az — ezt a határt messze túllépve — válaszolt.²

1847-ben, az országgyűlés meghirdetése után, Andrassy is követnek jelöltette magát. A követválasztást csupán az zavarta meg, hogy Kazinczy Gábor, akivel egyébként Andrassyval jó volt a kapcsolata, vissza akarta lépíteni a másik ellenzéki követjelöltet, Lónyay Gábort, Kossuth javára. Ám később kiderült, ezzel célja az volt, hogy „gyanítván a Kossuth követségének kivihetlenségét”, saját maga számára szerezze meg a követséget. Ennek érdekében még a megye konzervatív főjegyzőjével, Lehoczky Lászlóval is szövetkezett volna, ha a megyei konzervatívok őt pártolják. Lónyay azonban nem lépett vissza, Andrassy pedig kijelentette, „hogy ő sem Kossuthtal, sem Kazinczy Gáborral követnek nem megy”; s ezzel Kazinczy szándéka kútba esett. Így aztán 1847. október 14-én Andrassyt és Lónyayt „közakarrattal és így felkiáltással” megválasztották Zemplén megye követeinek. Gróf Péchy Manó zempléni adminisztrátor István főhercegnek írott jelentésében úgy vélte, hogy Andrassy „ki Lónyayval együtt szónok nem lévén, avval tehát agitálni nem fog, különben is nagy mértékben nagy arisztokrata, szelíd jellemű, nem heves, s nem

² Andrassy Károlyra I. *Wertheimer*: I. k. 4–7. o.; *Kossuth Lajos összes munkái*. (a továbbiakban: KLÖM) VI. k. (S. a. r. *Barta István*) Bp., 1966. 1042. o.; *Varga János*: *Keresztútzben a Pesti Hírlap*. Bp., 1983. 17., 28., 31. o.; Andrassy Gyula politikai pályájának kezdetére I. *Wertheimer*: I. k. 9–12. o.; Széchenyinek mondott szavai 1844-ben: *Széchenyi István: Napló*. (a továbbiakban: SZIN) (Sajtó alá rendezte *Oltványi Ambrus*) Bp., 1978. 1057. o. (Az itt közölt szövegeket minden esetben összevetettük a naplók eredeti, idegen nyelvű kiadásával, ugyanis a névmutató gyakran összekeveri a különböző Andrassyakat. A válogatásban nem szereplő szövegeket is az eredeti, *Viszota Gyula*-féle kiadás alapján idéztük); Andrassy és Deák kapcsolatára I. *Kónyi Manó*: *Visszaemlékezés Andrassy Gyulára*. Bp., 1890. 10. o. Andrassy említett cikkét újra közölte *Kónyi Manó*: *Andrassy Gyula gróf politikai első föllépése*. Bp. H. 1890. febr. 19. (Andrassy írt még a PH 1846. szeptember 15-i, október 6-i és 20-i számaiba is); Andrassy és a Tisza-Gózhajózási Társaság: *SZIN* 1118–1119. o.; Andrassy és Kemény: *Kemény Zsigmond naplója*. (S. a. r. *Benkő Samu*) Bp., 1974. 129–130. és 135–136. o.; Andrassy versét I. *Hadtörténelmi Levéltár* (a továbbiakban: HL) *Personalia*. N. Kiss család iratai. Kiss Miklóshoz írott levelek. Gorove István, 1851. július 27. — Úgy tűnik, hogy 1847 elején Andrassy némileg eltávolodott az ellenzék radikálisabb, Batthyány–Kossuth-féle szárnyától. Erre utal Széchenyi 1847. január 5-i naplóbejegyzése és egy január 19-i titkosrendőri jelentés. Gróf Széchenyi István napló. (Szerkesztette és bevezette *Viszota Gyula*) Bp., 1939. VI. k. 499. o. (a továbbiakban: *Viszota*) és KLÖM XI. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. (S. a. r. *Barta István*) Bp., 1951. 270. o.

darabos, — gr. Széchenyi ő Ex(cellenciá)ja, kit a nevezett gróf különösen tisztel, és kit magának úgyszólván mintául tűzött ki, igen sokban és sokat hathat”. Andrássy alaposan rácsáfolt e várakozásra.

Erre mutatott az is, hogy a Kazinczy Gábor által szervezett „Szegénylegények” egyesületének egyik vezéréként nemcsak céljául tűzte ki az ellenzék eszméinek népszerűsítését, hanem tettelesen is besegített az Ung megyei követválasztás idején az ottani ellenzéki jelölt, Bernáth Zsigmond megválasztásába; nemcsak szóbeli agitációval, hanem néha a konzervatív kortesekkel vívott tetteleges küzdelemmel is. Az országgyűlés erőviszonyait ismertető titkosrendőri jelentés november 6-án egyértelműen az ellenzékhez sorolta; akárcsak egy másik, amely emellett még a jurátusok támogatójának is nevezte. Ez utóbbi megjegyzést nemsokára tettel is igazolta, amikor, már az országgyűlés alatt, megakadályozta egy jurátusának elfogását, s közben egy katona majdnem keresztüldöfte szuronyával.

November 10-én, Pestről Pozsonyba utazva a Maria Dorothea gözhajón, Bernáth Zsigmonddal arról beszélt, hogy a külföldi kormányzat szegényteljes befolyását a magyar ügyekre csak úgy lehet megszüntetni, ha az ellenzék egységes marad.

Andrássyt Pozsonyban már megelőzte a híre. „Tehetségeit lehetetlen volt fel nem ismerni, már a legközömbösebb társalgásnál is jelentkezett szellemes fel fogása” — írta róla Pulszky Ferenc, kiemelve, hogy Andrássyt mind Széchenyi, mind Kossuth igyekezett magának megnyerni; „Széchenyi, mert lelke örült, ha főúri születés mellett tehetséget fedezett fel, szerinte az arisztokrácia csak úgy tarthatja magát fenn, ha nemcsak birtokával, hanem tehetségével is befolyást gyakorol a közéletre”; Kossuth pedig már csak a zempléni és családi ismeretség miatt is, s mert „nagyot várt tőle”. A kor jeles historikusa, Horváth Mihály is „még nagy fiatalága dacára is jeles készületű” követnek mondja.³

Az 1847. november 12-én megnyílt országgyűlésen az alsóházi ellenzék tevékenységét egy szűk körű „konferencia” volt hivatva koordinálni. Ebben Kossuth, Szentkirályi Móric, Pázmándy Dénes, Szemere Bertalan, Szent-Iványi Károly, Andrássy Gyula és Lónyay Gábor vettek részt, s Kossuth javaslatára alkalmilag meg-meghívták a felsőházi ellenzék két vezetőjét, Teleki Lászlót és Batthyány Lajost is. Andrássy egész országgyűlési tevékenységén látszik, hogy jól megértette ennek az összehangolt működésnek a lényegét. Felszólalásaiban mindannyiszor az ellenzék radikálisabb szárnyának álláspontját képviselte és védelmezte; így a horvátországi magyarbarát nemesség sérelmeinek

³ Andrássy követjelöltségéről 1847. június 30-án döntött az ellenzék vezérkara. KLÖM XI. 284. o.; Péchy jelentését l. uo. 204—105. o.; l. még *Takáts Sándor*: Idősb Andrássy Gyula gróf az 1847—1848. évi országgyűlésen. In: *Hangok a múltból*. Bp., é. n. 366—167. o. Egyébként Kossuth pesti követjelöltségének kérdése már augusztusban eldőlt, és ezt Andrássy is tudta. SZIN 1159. o. (aug. 15.) A szegénylegényekre l. *Bajusz József*: A zempléni „Szegény-legény” társulat. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez (a továbbiakban: AZT) IV. k. (1899). 282—288. o.; *Matolay Etele*: Emlékezés Andrássyról. Zemplén, 1890. márc. 9. (a továbbiakban: *Matolay*) 1890. I.; *Wertheimer*: I. k. 12. o.; *Takáts*: i. m. 273—275. o. (A szegénylegények klubjai c. tanulmány). A titkosrendőri jelentéseket l. KLÖM XI. 233. o. és *Wertheimer*: I. k. 13. o. A jurátus esetére l. *Takáts*: i. m. 368—370. o. és *Vasárnapi Újság*, 1879. 29. és 59. o. (Andrássy ifjúságából ill. *Wámossy István*: Gr. Andrássy ifjúkorából). Andrássy és a jurátusok jó viszonyáról megemlékezik egy névtelen, talán *Székely Józseftől* származó cikk is: „Mint az 1848-ki pozsonyi ifjúság egyesületének elnöke, mély rokonszenvvel viseltem az ifjú gróf iránt, ki gyakran fölkereste az ifjúság körét, és karanfogva járt velünk”. PH 1890. febr. 19. „Az első magyar külügyminiszter” c. írás. November 10-én mondott szavai: KLÖM XI. 240—241. o.; Andrássy híre: *Splényi Béla emlékiratai*. (S. a. r. *Kendi Mária és Fábri Anna*) Bp., 1984. I. k. 367. o.; *Pulszky Ferenc*: Eletem és korom. (S. a. r. *Oltványi Ambrus*) Bp., 1958. I. k. 299. o.; *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történelméből, 1823—1848. 3. kiad. Bp., 1886. 265. o.

kérdésében, a válaszfelirati vitában, a honosítási kérdések tárgyalásánál, a szabad királyi városoknak adandó szavazatok kérdésében. A szavazati jogától megfosztott türmezei nemesség sérelmének megvitatását azért tartotta szükségesnek, mert „ki a már bírt jogok védelmére nem képes, még kevésbé képes újak szerzésére”. A válaszfelirati vita alkalmával az ellenzék lojalitásának őszinteségét kétségbe vonó Babarczy Antalt leckéztette meg, mondván, „hogyan azon jobbágyi hódolatot, mellyel mi a fejedelem iránt viseltetünk, a másik fél a kormányra is ki akarja terjeszteni”. A konzervatív Somssich Pál felirati javaslatában Andrassy szerint „az lenne (...) kinyilatkoztatva, amit a kormány kíván, hogy a nemzet gondoljon, nem pedig amit a nemzet valóban gondol”. Követelte az 1790. évi X. törvénycikk tényleges életbe léptetését. Véleménye szerint „Magyarország alkotmányos kifejlése nem árthat Ausztriának, sőt, a dinasztia zavaros időkben Magyarországra számíthat leginkább, mert csak ennek van határán kívül más védeni valója is: szabadsága”. Ez utóbbi megjegyzés pedig arra utal, hogy Andrassy is pártolta az ellenzék azon elképzelését, amely 1848 áprilisa után a Batthyány-kormány politikájának egyik alapelvevé vált: a birodalom Magyarország-központú átszervezését. A honosítások vitájában a horvát követvel szemben a magyar hivatalos nyelv egyeduralma mellett foglalt állást, mondván, „hogyan csak nemzetiségünkkel együtt maradhat fenn alkotmányunk”. Sőt, Kossuthtal és Szemerével szemben a birtokbirhatási jog alapfeltételének is a magyar nyelvtudást tartotta. „Mondották, hogy nem kell kínai fallal körülsáncolni magunkat; de ha ezen kínai fal nemcsak nemzetiségünket, hanem alkotmányunkat is őrzi, szóló kívánja, hogy minél magasabb legyen...” A szabad királyi városoknak adandó szavazatok kérdésében amellelt érvelt, hogy a városok belső szerkezetének megreformálását és országgyűlési képviselőtük kiterjesztését együtt kell tárgyalni, mert „a városi ügy egy organikus egész és mint ilyen, szét nem szedhető”.

Ugyanakkor volt érzéke a színpalak mögötti politizáláshoz is. November 16-án Pázmándy, Szemere és Szentkirályi társaságában azzal az ajánlattal kereste meg Apponyi György kancellárt, hogy alkudjanak meg: nem buktatják meg Apponyit, ha a kormány hajlandó évenként országgyűlést összehívni Pesten. Hozzá tették még, hogy másképp képtelenek megfékezni Kossuthot.⁴

1848. január közepén repedések mutatkoztak az ellenzék egységén. A törvényhozás munkája némileg egy helyben topogott. Ebben a helyzetben az ellenzék másrészkeltőbb képviselői Széchenyi és Apponyi intencióinak megfelelően érintkezésbe léptek a kancellárral: az alku lényege az lett volna, hogy a kormány hozzájárul a városi kérdés rendezéséhez és néhány más reformköveteléshez, ha az országgyűlés kedvezően fogad egy, az adminisztrátori rendszer fokozatos megszüntetését megígérő királyi leiratot. A cél Kossuth radikális irányzatának háttérbe szorítása volt, s erre a célra sikerült megnyerni Pázmándyt, Szent-

⁴ Az ellenzék konferenciájára I. Szemere Bertalan 1848. január 14-i levelét Csengery Antalhoz. Közli V. *Waldapfel Eszter*: A forradalom és szabadságharc levelestára. Bp., 1950. I. k. 62. o. (a továbbiakban: *Waldapfel I.*) Némileg eltérő szöveggel: *Csengery Antal*: Szemere Bertalan. In: Történelmi tanulmányok és jellemrajzok. Bp., 1884. II. k. 247. o.; *Vukovics Sebő*: emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből. (S. a. r. *Bessenyei Ferenc*). Bp., 1894. 20. o. és a *Vukovics* emlékiratát kéziratban használó *Horváth*: i. m. III. k. 288. o. Szent-Iványi helyett Bónist említi. Az előző variáns mellett bizonyít azonban *Pulszky*: i. m. I. k. 299–300. o. és SZIN 1186. (1848. jan. 4.) Andrassy felszólalásaira I. *Lederer Béla*: Gróf Andrassy Gyula beszédei. Bp. 1891. I. k. 9., 17–18., 25–26., 44. o. A küldöttség Apponyinál; *Viszota*: VI. k. 674. o.

egész percig sérelemnek ismerte az adminisztrátori rendszert, ő és elvbarátai. Szólo nem tréfál, mikor ezt állítja, mert mielőtt a beregi indítvány elfogadtatott, Somssich a sérelmet nem ismerte el, a beregi indítvány után pedig azt mondá, hogy meg van szüntetve a sérelem." Matolay Etele feljegyzése szerint ehhez még hozzátette, hogy a király tanácsosai között „vannak, kik tudnának a királynak tanácsot adni, de nem kérik tanácsukat; vannak, kikét nem is kérik, de nem is tudnának adni; vannak végre, akik rossz tanácsot adnak” — utalt a királyi leirat születési körülményeire.

A döntést végül is nem az országgyűlési viták, hanem a titkos konferenciák hozták meg. Ezekon végül sikerült egyesíteni a beregi és gömöri, illetve a Kossuth által február 5-én kifejtetteket támogató békési (Tomcsányi József által előterjesztett) indítvány legfőbb pontjait, s az országgyűlés végül is ezt fogadta el február 12-én.⁵

Nem csoda ezek után, hogy Széchenyi arról panaszkodott, „Kossuth minden fiatal embert megnyer magának. Legszebb reményeimet Andrassy Gyulába helyeztem, tőle vártam a legtöbbet, s most ő is cserben hagy, csatlakozik Kossuthhoz. Magamra maradvá semmi hatást sem bírok kifejteni. Az én szerepemnek vége van.” Egy kérdésben azonban Andrassy Széchenyit támogatta Kossuthtal szemben. A két jeles politikus közötti vita egy mellékesnek látszó kérdésben meglepő dimenziókat kapott. Az ország kevés vasútvonalának kiépítését eltérő sorrendben képzelték el. Kossuth a vukovár—fiumei vasút mellett kardoskodott, Széchenyi pedig a budapest—fiumei vasút kiépítését tartotta elődlegesnek. A kérdést tovább bonyolította, hogy míg az előbbit Szlavónián és Horvátországon keresztül kellett volna vezetni, tehát főleg nem magyarlakta területek fejlesztését szolgálta volna közvetlenül a magyar gabonaexport elősegítésén kívül, addig a Pest központú vasútépítés jobban megfelelt az ország gazdasági egyesítésének. Széchenyi erre vonatkozó javaslatát 1848. február 1-jén jelentette meg. A Javaslatot napirendre tűzte az országgyűlés által a vukovár—fiumei vasúttársaság kérelmének megvizsgálására kiküldött választmány is. Bár a vukovár—fiumei vasút pártolása 47 megye követutasításában szerepelt, Széchenyi javaslatának megjelenése után az erőviszonyok módosultak, s félő volt, hogy a választmány elveti a vukovár—fiumei vasút gondolatát, és Széchenyi javaslatát pártolja.

A választmány február 16-ára kitűzött ülése előtt Széchenyi a választmány tagjai közül Andrassyt és Hunkár Antalt bizonytalan pártállásúaknak tartotta. A bizottsági ülésen azonban Andrassy is Kossuth ellen szólt, s az ülés után Széchenyi már azt írta róla titkáranak Tasner Antalnak, hogy Andrassy „ha nem változik, egészen velünk van”. Másnap Széchenyi kapacitálásképpen külön elküldte neki a Javaslatot, s örömmel írta róla Tasnernek, hogy „egészen felém gravitál”. Ezt igazolta a 19-i ülés, ahol Andrassy kijelentette, „Kossuth olyan területen van, amelyen nem tudja tartani magát”. Február 21-én, az újabb ülés előtt ezt Széchenyinek külön megismételte, de Széchenyi azért bizonytalan volt benne, mert „igen erősen Kossuth birkája”. Az aznapi, egyben utolsó ülésen 11-en a pesti, 7-en a vukovári és 3-an — köztük Andrassy — a

⁵ A különalkura l. KLÖM XI. 44—50. o.; *Lónyay Menyhértnek 1847/8-dik naplója.* (Kiadja *Könyi Manó*) Bp. Sz. 1896. 121—122. k.; Andrassy nyilatkozata jan. 30-án: 121. k. 361. o. A leirat megérkezése utáni megnyilvánulásai: SZIN 1189—1191., 1194. o.; *Lónyay:* i. m. 122. k. 25. o.; *Pulszky:* I. k. 305. o.; A leirat vitájára l. KLÖM XI. 501—539. o.; *Lederer:* 53—60. o.; *Matolay:* 1890. I. k.; *Wertheimer:* I. k. 13—14. o.

mohácsi kiindulópontot javasolták. Kossuth ezt nem tekintette végzésnek, mondván, hogy a választmány nem a vasútvonal irányának eldöntésére, hanem a vukovári vasúttársasággal való alkudozásra volt kiküldve. Ezt az érvet semmivé tette a másnapi kerületi ülés azon határozata, hogy Széchenyi javaslatát tegyék át a választmányhoz véleményezés végett. A választmány másnapi ülésén azonban nemcsak Kossuth, hanem Andrássy sem jelent meg, amitől Széchenyi némiképpen kétségbe is esett. Másnap, amikor azt hallotta, hogy Keglevich Gábor ellene bűjtogatja Andrássyt, azt írta Tasnernek: Keglevich nincs hatással Andrássyra, „ki egyébiránt egy kissé megbolondult, és bizony e pillanatban több rosszat művel, mint jót”. Nem tudni, ezzel Széchenyi pontosan mire utalt, de valószínűnek látszik, hogy az ifjú gróf átlátta, a közlekedési koncepciók körüli vitában többről van szó: Kossuth megbuktatásáról, s ehhez nem akart asszisztálni. Kossuth biztosnak látszó vereségét azonban nemsokára az európai események hírei megfordították, s az ellenzék nagy része ismét az egységes fellépés hívévé vált.⁶

Már február 24-én elterjedt az a hír, hogy Kossuth és Batthyány új dolgokat akarnak indítványozni; „hogy kíséreltessék meg egy fölirat, melyben a fölség megkérendő, hogy adjon a többi tartománynak is alkotmányt”. A másnapi ellenzéki konferencián Kossuth elő is terjesztette indítványát, de éppen Andrássy hivatkozott arra, hogy „ez valami igen-igen fontos” dolog, s indítványozta az elhalasztást. A másnapi ülésen Szemere, Szentkirályi, Tormássy, Tomcsányi, Andrássy, Szabó, Tarnóczy, Justh és Kubinyi elleneztek az indítványt. A február 27-i ülésen a javaslat végképp megbukott, s Kossuth kénytelen volt visszavonulni. Az események alakulása következtében azonban az indítvány ismét előkerült. Március 1-jén megérkezett a február 23-i párizsi forradalom híre. Másnap az ellenzék újabb, immár szélesebb körű konferenciát tartott, amelyre meghívták Széchenyit és a konzervatívok részéről Somssichot, Babarczyt és Balogh Kornélt. A konferencia célja az álláspontok egyeztetése volt. A konferencián Széchenyi a néhány napja visszavetett felirati javaslatát újra indítványozó Kossuthal és az őt támogató Pázmándyval, Bónissal és Andrássyval szemben alulmaradt. Március 3-án Kossuth az országgyűlés ülésén előadta híres indítványát, amelyben alkotmányt követelt a birodalom minden részének, felelős kormányt Magyarországnak és a legfontosabb reformkövetelések teljesítésére szólította fel az udvart. Az indítvány ugyan elfogadatot, de ezután újabb kínos várakozás kezdődött. A nádort és a kormányzervek vezetőit Bécsbe rendelték tanácskozára, s mivel a tanácskozás kimenetelétől függött a kö-

⁶ Széchenyi panaszát Andrássyné Kendeffy Katinka elbeszélése alapján feljegyezte: *Könyi: Visszaemlékezés* 5–6. o. A fiúmei vasút vitájára és ennek politikai aspektusaira l. *Gergely András: Egy gazdaságpolitikai alternatíva a reformkorban. A fiúmei vasút.* Bp., 1982. 121–154. o. és *uő.: Kísérlet a magyar politikai erőviszonyok átrendezésére az 1848-as forradalom előtt.* In: *Egy nemzetet az emberiségnek.* Bp., 1987. 335–379. o.; Széchenyi febr. 16-i levelét Tasnernek l. *Majláth Béla: Gróf Széchenyi István levelei.* III. k. Bp., 1891. 579. o. Javaslatának elküldése: *Viszota: VI. k. 727. o.* A február 16-i választmányi ülés meghívójának láttamazásán az szerepel, hogy Andrássy Bécsben van, a forrásokból azonban egyértelműen kiderül, hogy 16-án már ott volt az ülésen. L. *Viszota Gyula: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal.* II. k. Bp., 1930. 1044. o. (a továbbiakban: Széchenyi-Kossuth vita II. k.). Széchenyi febr. 17-i levele Tasnerhez: *Majláth: III. k. 581. o.* Andrássy febr. 19-én: *SZIN* 1194. o.; febr. 21-én: *Majláth: III. k. 585. o.* és *Waldapfel: I. k. 78. o.* Andrássy febr. 23-i meg nem jelenése: *Viszota: VI. k. 732. o.* Széchenyi Andrássyról és Keglevichről: *Majláth: III. k. 588. o.* Széchenyi megnyilatkozásait Andrássyról csokorba gyűjtve közli: *Hegedűs Lóránt: i. m. 34–35. o. l. még Viszota* bevezetését: Széchenyi-Kossuth vita II., CCXCIV–CCCXII. o. Egyéb pozsonyi adatok Andrássyról: *Fláth Ferenc: Eletem és élményeim.* Bp. 1878. II. k. 87–89. o.; *Lónyai: 122. k. 33. o.; Takáts Sándor: Társasélet a pozsonyi országgyűléseken (1825–1848-ig)* In: *Emlékezzünk eleinkről.* Bp., é. n. 403–404. o.

vetelések sorsa is, március 9-én több követ és főrend, így Lónyay Menyhért, Kovács Lajos, Orczy Béla, Károlyi Ede, Waldstein János Bécsbe utaztak az eredményt mielőbb megtudni. A gőzhajón Andrassy, Kossuth feliratára utalva, úgy vélekedett, hogy „most az lenne az egyedüli célszerű, ha a kormány a koncessziókat azonnal megadná, annyit, amennyit csak lehet, s ezután tartsa föl erélyesen a rendet és jogait”. Ami arra utal, hogy Andrassy a párizsi forradalom után sem látta annyira megrendültnek a kormányzat pozícióit, hogy Kossuth felirati javaslatának egészét keresztülvihetőnek tartotta volna. A társaság egészen tizedikéig Bécsben maradt, de az ott hallottaktól nem lett sokkal okosabb. A konferencián résztvevő Széchenyi március 12-én Pozsonyban értekezletet hívott össze, amire meghívta az ellenzék és a konzervatívok legfontosabb képviselőit, így Andrassyt is. Itt Széchenyi javasolta a Kossuth-féle felirat mérséklését, így a népképviselőre, a honvédelmi rendszer átalakítására, a felelős minisztériumra és az örökös tartományoknak adandó alkotmányra vonatkozó követelések kihagyását. Kossuth azonban visszaverte ezt azzal, hogy a felirat az ország helyeslésével találkozott. Március 14-én aztán megérkezett Pozsonyba a bécsi forradalom híre, s ez immár egyértelművé tette az ellenzék győzelmét. Az aznapi kerületi ülésen Kossuth indítványozta, hogy kérjék meg a nádort, tárgyalassa meg mielőbb a főrendekkel a felirati javaslatot, hogy azt mielőbb Bécsbe lehessen küldeni, illetve, hogy a feliratba vegyék be a sajtószabadság követelését is. A javaslatot a nádor elfogadta, s aznap délután a főrendek elfogadták a feliratot, s akárcsak az alsó tábla, megválasztották követeiket a feliratot Bécsbe vivő küldöttségbe.⁷

Az alsó tábla követei között ott volt Andrassy Gyula is. Az aznapi ülésen ő is pártolta Kossuth indítványát, s úgy vélte, fontos, hogy ne csak az elveket mondják ki, hanem azokat formulázzák is, mert különben „ez is úgy jár, mint az 1790. X. törvénycikkben biztosított önállóság, s levegőben marad, mint a Mohamed koporsója”. A leendő honvédelmi rendszerrel kapcsolatban úgy vélte, hogy az ország határait megvédheti ugyan az állandó katonaság, „de a magyar nemzetiséget és a belső rendet és szabadságot csak polgári fegyver tarthatja fenn”. Ez azonban nem alapulhat „az inszurrekció neveltséges bázisán”, hanem „nemzeti rendőrseregre van szükség”. Éppen ezért, hogy ennek az intézménynek a bázisa semmilyen irányból ne korlátoztassék, ellenezte az ifjúság felgyűvezését, mivel ennek az intézménynek az egész lakosságon kell alapulnia. A sajtószabadság ügyében, akárcsak Kossuth, az esküdszéki rendszer behozatalát elengedhetetlennek ítélte.

Bécsben március 16-án Széchenyi felháborodva jegyezte fel naplójában, hogy Andrassy Gyula és Zichy Manó „esztelen örömeiket lelik abban, hogy Bécs lánokban áll”. Aznap délután Andrassy is ott volt a Burgban. „A tanácskozás a Burgban éjjél utánig folyt — írja Andrassy jurátusa, Matolay Etele — hol nagyobb, hol kisebb reménnyel, s a két Andrassy gróf, Gyula és Aladár időnkint eljött minket az együttmaradásra buzdítani, mindenkor megmondván, miként állanak a kilátások, míg végre, ha jól emlékszem, 2 óra felé éjjél után eljöttek

⁷ A február 25–26-án történekre l. SZIN 1195–1196. o.; *Lónyay*: 122. k. 37–38. o.; *Bártfai Szabó László*: Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. 1808–1860. II. k. Bp., 1943. 642. o.; (Széchenyi febr. 26-i levele Kovács Lajoshoz); KLÖM XI. 614. o.; *Varga János*: A jobbágy-felszabadítás kivívása 1848-ban. Bp., 1971. 20–21. o. A március 2-án történekre: SZIN 1201–1202. o.; KLÖM XI. 614–615. o.; *Varga*: 24–25. o. Március 9.: *Lónyay*: 122. k. 41–42. o. A március 12-i tanácskozmány meghívója. Széchenyi-Kossuth vita II. k., 1045–1046. o.; lefolyására l. *Varga*: 42–43. o.

megmondani, hogy már bátran és nyugodtan aludni mehetünk; minden meg van adva.” Ez persze nem egészen így volt; a küldöttség számára megnyugtató leirat csak másnap született meg, s Batthyány miniszterelnöki kinevezésére is csak másnap került sor. Március 17-én délután kettő körül a küldöttség visszaindult Pozsonyba, ahol végre kezdetét vette a törvényalkotási munka.

A különböző törvényjavaslatok vitájában Andrássy is részt vett. Különösen két állásfoglalása emelendő ki. A népképviselési törvény vitájában Madarász László az általános szavazati jog behozatalát sürgette. Andrássy erre John Russel szavait idézte: „... a szabadságnak nincs nagyobb ellensége, mint az általános szavazat, mely békés időben azon vagyonosak kezébe adja a hatalmat, kik a többi embert megvehetik, zavaros időben pedig azon izgatókéba, kik a népnek teljesíthetetlen ígéretet tesznek, s éppen a középosztály, a szabadság legbiztosabb védője záratik ki”. Úgy vélte, hogy az általános szavazati jog megadása a magyar nemzetiséget veszélyezteti. Hozzátette még, hogy „a hottentot-tákat talán kivéve, egy nemzet sincs, hol valami kvalifikáció nem volna; még Amerikában is legalább írás és olvasáshoz van kötve a választói jog, ami sokkal nagyobb kvalifikáció annál, mely e törvényjavaslatban foglaltatik”. Ezért véleménye szerint nem a második, a választókról rendelkező paragrafust kell módosítani, hanem idővel az elsőt kell megszüntetni, „mert nem találja helyesnek, hogy a nemes csak azért, mert nemes, akár van rá képesítve, akár nem, jogokban részesíttessék”.

Erre Perczel Miklós, Baranya megyei követ azt javasolta, hogy az 1. paragrafust hagyják ki a törvényből; mire Andrássy úgy magyarázta felszólalását, hogy ő egyelőre az első paragrafus, tehát a nemesek szavazati jogának meghagyása mellett foglalt állást, s a kvalifikáció itteni behozatalát később tartja bevezetendőnek.

A másnapi ülés előtt, amelyen a választói kvalifikáció mértékéről esett szó, Andrássy Lónyay Menyhértnek már „a választói kis kvalifikáció ellen heveskedett”; mint kiderült, kevesellte az 1/4 jobbágyteleknyi választói cenzust. Már az aznapi kerületi ülésen is ellenezte azt „nemzetiség-óvási tekintetből, a zempléni körülményekből okoskodva”. A március 31-i országos ülésen Tomcsányi József, Békés megyei követ azt javasolta, hogy ne az 1/4 teleknyi cenzust állapítsák meg, hanem a telkek különböző értéke miatt meghatározott értékű birtokhoz, pl. a szabad kir. városokban szokásos 300 forintnyi fekvő birtokhoz kössék a választójogot. Andrássy ezt az indítványt pártolta, többek között azzal érvelve, miszerint tekintettel kell lenni arra is, hogy a magyar nemzetiséget ne veszélyeztessék; „de mivel tudhatjuk, hogy éppen ott, hol nemzetiségünk leginkább veszélyeztetnék, a földbirtoknak legkevesebb becse van, miért ne lehessen mondani, hogy az 1/4 teleknek középértéke 300 forintban állapíttatik meg?” Idézte Sáros megye példáját, ahol „kilencezer néhány száz tisztán orosz választó lesz 900 nemes ellenében, ha 1/4 telek lesz a kvalifikáció”. Majd így folytatta: „... ha Magyarországnak azt mondanák Bécsben, »hogy a magyar nyelv használata fennhagyatik, hanem a parlamentáris nyelv német lesz« azt mondanánk: köszönjük azt a szabadságot, nekünk nemzetiség kell. Én attól tartok, itt is fogják mondani az idegen elemek; most is van már arra példa, hogy Liptó vármegyében a pánszláv mozgalmak megkezdettek”. Ezért, ha már nemzetiségi tekintetben nem korlátozható a választójog, legalább vagyoni tekintetben kell azt tenni.

Kossuth úgy látta, némileg tágítható a választók köre Andrássy indítványának részleges elfogadásával, ezért javasolta, hogy a paragrafust módosítsák úgy, hogy „fertály telek vagy 300 forint” birtokában bárki választó lehessen; utalva ezzel a 300 forintot megérő, de negyed teleknél kisebb szőlőbirtokokra. Andrássy azonban úgy vélte, ha nem lehet „fél telek, vagy 300 forint” a szövegben, inkább maradjon az eredeti indítvány. A főrendek válaszüzenetének vétele után az április 4-i kerületi ülésben is a fél teleknyi census mellett szólt, sikertelenül. Ugyancsak itt érvelt amellett, hogy az alsó tábla fogadja el a főrendek azon módosítását, hogy a választásra jogosító 100 forint jövedelmet a választónak saját földbirtoka, vagy tőkéje után kelljen húznia; különben még egy koldus is választó lehetne. (Az országgyűlés végül a negyedtelkes censzust szavazta meg.)

Andrássy ugyanis liberális volt, de elsősorban magyar liberális, aki félt a nemzetiségi szavazók esetleges túlsúlyától. Ezért pl. a megyei szerkezet reformjáról szóló vitában is amellett szólt, hogy a megyékben is maradjon meg a nemesség egészének közgyűlési tanácskozási joga — szemben Kossuthtal, aki szerint 8—800 lakos után küldött képviselők alkották volna a megyei közgyűlést. Szentkirályi pedig azzal érvelt, hogy a nemesség nagyrésze eddig sem vett részt a közgyűléseken, bele fog tehát nyugodni ebbe az intézkedésbe. Andrássy erre azt válaszolta, „ha az ajtó nincs bezárva, nem akar kimenni, de ha azt bezárnák, azonnal kedve kerekednék hozzá; ez az emberi természetben fekszik”. Véleménye szerint a nagyrészt magyar nemzetiségű nemesség kizárása a magyar nemzetiséget is kockáztatná.

Pozsonyi állásfoglalásai közül egyet kell még kiemelnünk. A március 20-i pozsonyi zsidóellenes pogromok után Andrássy, Bónis Samuval és Hunkár Antallal együtt, a rend mielőbbi helyreállítása mellett érvelt. Úgy érvelt, ebben az esetben az országgyűlési ifjúság felfegyverzése és a nemzetőrség bevetése alkalmasabb erre a feladatra, mint a katonaság.⁸

A főispán és a nemzetőrség őrnagya

Az országgyűlés április 11-i bezárása után Andrássyról viszonylag hosszú ideig nem tudunk semmit. Valószínűleg a fővárosba, Budapestre ment. Április 22-én Szemere Bertalan belügyminiszter és István nádor Zemplén vármegye főispánjává nevezték ki. Andrássy azonban csak május 9-én jelent meg a megye székhelyén, Sátoraljaújhelyen, hogy kinevezése értelmében „az alkotmány szelleméhez módosított új esküt” letegye.

Május 10-én reggel 7-kor Sátoraljaújhelyen mindhárom felekezet templomában hálaadó istentiszteletet tartottak az átalakulás örömeire. Ezt követően fél 11-kor Kazinczy András első alispán megnyitotta a közgyűlést, amelyen a nemességen kívül községenként két-két, s városonként legalább négy követ

⁸ Andrássy márc. 14-i felszólalását l. *Lederer*: I. k. 72. o. Bécsi tartózkodására l. SZIN 1209. o. és *Matolay* 1890. I. k. Részvétele a népképviselő vitájában: *Lederer*: I. k. 79—85. o. Lányainak mondott szavai: *Kónyi Manó* (szerk.): *Deák Ferenc beszédei 1842—1861. 2. bőv. kiad. Bp., 1903. II. k. 216. o.* és *Kónyi*: *Visszaemlékezés*, 10—11. o. Andrássy érveire és indítékaira l. még *Wertheimer*: I. k. 15—17. o. Andrássy állásfoglalását külön kiemeli *Varga*: 266. o. és *Horváth Zoltán*: *Telesi László. Bp., 1964. I. k. 183. o.* Az ifjúság felfegyverzése elleni beszéd. *Lederer*: I. k. 72. o.: az ifjúság és a nemzetőrség felfegyverzése mellett; uo. 74. o. Andrássy ellenezte a statárium bevezetését, s emiatt Széchenyivel is összekapott: SZIN 1212. o.

vett részt. Ezt követően Andrassy és Lónyay Gábor felolvasták utolsó követjelentésüket, amely megegyezett a többi követek utolsó követjelentésével; alapjául Kossuth és Szentkirályi utolsó követjelentése szolgált. Ezután olvasták fel Szemere április 22-i rendeletét Andrassy főispáni kinevezéséről, majd egy küldöttség felszólította őt a főispáni szék elfoglalására és az eskü letételére. Amint ez megtörtént, Andrassy rövid beszédben üdvözölte a közgyűlést. Az ilyenkor megszokott általánosságokat mondta; tisztelni fogja a törvényt, hű szolgája lesz a királynak és az alkotmánynak; egyedül a közbizodalom elérése lesz célja, s nem lesz eszköze „sem akarva, sem akaratlanul bármely párt- vagy magánérdeknek, szolgálni csak a közügynek fog”. A beszéd elhangzása után felolvasták az országgyűlésen hozott törvényeket, majd megkezdődött az érdemi munka. Ment minden, mint a karikacsapás; már csak azért is, mert az előző napon tartott szűkebb körű konferencián Andrassy azt javasolta, „itt végezzünk s hozzunk tisztába mindent, hogy a hatalmat kezeinkből ki ne szalasszuk, s a gyűlésbe mindent készen vigyünk”. A közgyűlés elfogadta „a nemzetiségre való tekintettel kidolgozott s beadott terv” szerint a megye felosztását nyolc választókerületre; majd a megyei bizottmány által már elkészített, „a megyének kiterjedése, népességére, a megyei honpolgárok minden osztályaira születési különbség nélkül 244 tag számban a tisztviselőkön kívül benyújtott” névsort fogadták el „közértelemmel”. Ezt követően a közgyűlés szintén „közértelemmel” megválasztotta a megyebeli választások megszervezésére alakítandó 32 tagú választmányt. Bár néhányan nem elégedtek meg a „közértelmű” határozat kimondásával és fel akartak szólalni, illetve szavazást kértek, Andrassy „megerősített mindent és eltávozott”. A gyűlés így délután fél kettőkor véget is ért, s Andrassy elégedetten jelenthette Szemerének: „a közgyűlésnek törvény által kitűzött teendője a legnagyobb renddel, csenddel, a magyar nemzetiség életkérdésének főtekintetével egyeztetőleg (...) bevégeztetvén, Miniszter úrnak ezt azon, szinte megnyugtató érzettel följelenteni szerencsém van, miképpen kormányzásom alá bízott megyembe eddigelé a rend s csend meg nem zavartatott, s semminemű, de legkisebb nemzetiség elleni mozgalmak jelenségei sem mutatkoztak, s megység állásából s az értelmi rész egyetértéséből ítélve, reményelem, mutatkozni sem fognak”.

A közgyűlés határozata szerint ezt követően minden hétfőn kell bizottmányi üléseket tartani. Az ifjú főispán a tőle várható eréllyel látta el azt a megbízatását; egy későbbi visszaemlékezés szerint „egy zajos gyűlésen csodálatos nyugodtsággal elnökölt”. A következő, május 22-én tartott bizottmányi ülés bizalmát nyilvánította a Batthyány-kormány iránt, s ezt a szokásos tisztelgő iratban adta a kormány tudomására. Folyt a nemzetörség szervezése; már az első közgyűlés alkalmával két század sorakozott fel Ordódy Kálmán főhadnagy vezetésével. Igaz, Zemplénben is némi ellenszenv mutatkozott a nemzetörségi összeírással szemben; a nép egy része, s nemcsak a szlovák ajkú lakosság, a katonaság bújtatott formáját látta benne. Augusztus elején a megye nemzetörségének létszáma 14 094 fő volt.

Andrassy másnapra új bizottmányi ülést hívott össze, ugyanis megérkezett Szemere május 19-én kelt rendelete, amelyben közölte a király Bécsből Innsbruckba távozásának hírét, általánosságban szölt az országot „köröskörül” nyugtalanító mozgalmakról, „melyek veszélyesekké válhatnak”. Ezért felszólította a megyét, hogy a kormány aznap kiadott hirdetésének megfelelően indítsanak gyűjtést a „haza oltárára”, illetve, hogy gyorsítsák meg a május

16-i miniszterelnöki rendeletben meghirdetett rendes nemzetőrség (a honvédség) kiállítását. Bár a toborzási felhívás eredetileg nem intézkedett Zemplén megye bevonásáról, a május 23-i bizottmányi ülés úgy határozott, hogy a megye községet értesíteni kell a rendes nemzetőrszázlójak szervezéséről. Ugyanakkor a belügyminiszteri rendelet általánosságban mozgó megállapításai miatt Andrassy saját kezűleg írott levélben kérte Szemerét, „hogy amennyire lehetne, a veszély természetéről legalább engem tudósítani méltóztatna, hogy magamat ahhoz alkalmazva, azon sikert biztosíthassam, melyet hazám és a kormány iránti buzgalmamnál fogva elérni óhajtanék”. Kifejtette, hogy a jövőben a minisztériumnak óvakodnia kellene a lehangoló hírek közlésétől, mert a jelen helyzetben nem megdöbbenésre, hanem lelkesítésre van szükség. Ugyanakkor kérte a minisztériumot, minél nagyobb számban küldjön fegyvert a nemzetőrség számára, „mert az eddig beírott nemzeti ór mind magyar, jó szellemű lelkesített, és oly egyénekből áll, kik szükség esetében bizonyosan jó szolgálatot tehetendnek”.

A június 13-án, 19-én és 26-án tartott bizottmányi ülések rutinjellegű ügyekkel foglalkoztak. Andrassy kinevezett néhány tisztviselőt; a bizottmány pedig arról döntött, hogy a megürült esküdti állomásokra folyamodók összesített névsorát neki terjesztik fel; de a bizottmány fenntartja magának a jogot, hogy a továbbiakban egy-egy posztra kijelölt személyeket terjeszthessen elő.

Andrassy zempléni hétköznapijairól viszonylag keveset tudunk. Június 4-én megérkezett Sátoraljaújhelyre volt jurátusa, Matolay Etele, akit titkárként maga mellé vett. Matolay emlékezése szerint „kedélyesen, csendesesen, egyszerűen éltünk néhány hetet. Karlóca vidékén ekkor dördült meg már az első ágyú; képzelhető, mily sóvárogva olvastuk a lapokat”.

A június 26-i bizottmányi üléssel Andrassy zempléni tevékenysége egy időre véget is ért. A július 2-ra összehívott országgyűlésre mint a felsőház tagja volt hivatalos. Andrassy Matolay társaságában utazott el Velejtéről Szerencsre, onnan Hejőkeresztúrra. Folytatva útjukat, Emőd helyett Igric felé mentek, s eltévedtek. Szekerük kátyúba került. Az éjszakát egy szénaboglya tövében töltötték, s aludtak, „amennyire a szűnyogoktól lehetett”. Másnap egy arra járó parasztember húzta ki szekerüket a sárból; Andrassy és Matolay hosszan „politizáltak” vele.⁹

A Pestre érkező Andrassy ott volt a felsőház július 4-i előleges ülésén, amelyen őt, mint a négy legfiatalabb felsőházi tag egyikét, jegyzővé választották;

⁹ Andrassy pesti tartózkodására utalhat egy ápr. 25-i levél, amely azonban csak keresztnév nélkül említi egy Andrassyt. *Waldapfel*: I. k. 211. o. Főispáni kinevezését közli *Lederer*: I. k. 94. o. és kivonatolva *Kéry Gyula*: A magyar szabadságharc története napi-krónikákban (1848). Bp., 1897. 267. o. Andrassy utolsó követjelentését közli *Lederer*: I. k. 88–93. o.; v. ö. KLÖM XI. 739–744. o. A szöveg már április 14-én készen volt. A május 10-én történetekre l. Andrassy aznap Szemeréhez írott jelentését. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) H 9. Belügyminisztérium elnöki iratok (a továbbiakban: BME) 1848:128. és PH 1848. máj. 17.; Marcius Tizenötödike (a továbbiakban: MT) 1848. máj. 19. és Közöny (a továbbiakban: K) 1848. jún. 24. Andrassy beszédét l. *Lederer*: I. k. 95. o. Andrassy „csodálatos nyugodtságára” l. *Seherr-Thoss*: i. m. 407. o. A bizottmány május 22-i feliratát l. *Steier Lajos*: A tót nemzetiségi kérdés 1849–49-ben. Bp., 1937. II. k. 58–59. o. (MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratal, [a továbbiakban: OHB] 1848:240.) és K, jún. 24. A nemzetőrségre l. *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp., 1973. 60–62., 68., 70. és 110. o. Szemere május 19-i felhívását közli *Pap Dénes*: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849. Pest, 1868. I. k. 138–140. o. A minisztérium egézenek aznap kiadott nyilatkozatát l. uo. 142–144. o. Andrassy sk. válaszáat l. BME 1848: 205. Közli: *Jakab Elek*: Andrassy Gyula életéből. PH 1890. febr. 19., melléklet. A június 13-i, 19-i és 26-i ülésre l. K, jún. 24., jún. 30.; K, júl. 2. Matolay Andrassyról: *Matolay*: 1890. II. (márc. 23.) Matolay június 4-i értekezésére l. a Nemzeti 1848. jún. 18-i számában írt tudósítását.

ő jegyezte le ennek az ülésnek a jegyzőkönyvét is. A július 5-én délután fél egykor tartott ülésen immár újabb jegyzőválasztást tartottak, s az első szavazáskor csak ketten, Andrássy és Radvánszky Antal nyertek többséget; Andrássy 99 szavazatból 83-at kapott. Ennek az ülésnek a jegyzőkönyvét is Andrássy írta le; s ezzel jegyzői tevékenysége véget is ért, mert az általunk ismert jegyzőkönyvek közül többön nem szerepel a neve. Ezen az ülésen tartotta meg „szűzbeszédét” is. Felvetődött az a kérdés, hogy az erdélyiek távolléte miatt nem kellene-e elhalasztani a felsőház szabályainak, illetve a trónbeszédre adandó válaszfelirat megszerkesztését. Andrássy úgy vélte, a halasztást semmi sem indokolja, de az kívánatos, hogy a válaszfeliratot csak megérkezésük után tárgyalják. A július 6-i ülésen, a házszabály vitájában, a felsőházi megjelenés jogáról úgy vélte, hogy az nem függ attól, hogy valaki kapott-e királyi meghívólevelet, vagy sem. A hozzászólások szabályozásáról szóló paragrafus vitájában pedig azt fejtegette, „ha valaki szólott is a dolog alapelveihez egyszer, azért az ellene felhozott cáfolatra ismét felelhet”.

A július 8-i ülés tárgyalta Beöthy Ödön július 5-én előterjesztett indítványát, amely szerint, szükség lévén a felsőház alakjának megváltoztatására, „szó-líttassék fel a minisztérium, hogy a felsőház új alapon rendezése iránt a kor igényeinek megfelelő javaslatot terjesszen elő”. A vitában ifj. Esterházy Mihály ki akarta mondani, hogy külföldi példák nyomán a felsőházat mindenesetre meg kell tartani. Teleki Samu Beöthy indítványát pártolta, Újházy László szintén, Pálffy József viszont ellenezte, nem akarván megterhelni a kormányt. Andrássy szintén szükségesnek látta a felsőház reformját, de azzal a hozzátétellel, hogy a minisztérium a következő országgyűlésre terjessze elő a felsőház átalakítása iránti tervét. Beöthy erre azzal válaszolt, hogy ha Andrássy indítványát fogadnák el, a felsőház a következő országgyűlésen is jelen alakjában jelenne meg. A felsőház fennmaradását követelőknek azzal válaszolt, hogy ennek eldöntésére éppen a felsőháznak nincs joga. A vita végül az indítvány elfogadásával ért véget anélkül, hogy a kormánynak a terv beterjesztésére határidőt szabtak volna.

A július 14-i ülésen a felsőház 11 tagú választmányt küldött ki a válaszfelirat elkészítésére. Andrássyt is beválasztották; a 103 szavazatból 92-t kapott. Titkára, Matolay Etele szerint a válaszfeliratot Andrássy fogalmazta; az eredeti kézirat hiányában ez nem bizonyítható. A végleges szöveg a július 20-i választmányi ülésen készült el, s azt bizonyosan tudjuk, hogy a válaszfelirat 8. bekezdésébe Andrássy indítványából került be az a passzus, amely szerint „tekintve egyszersmind hazánk és Európa jelen helyzetét, mely által hivatva vagyunk szoros egyetértésben a nagy Némethon népeivel védőfala lenni a civilizációnak”... A válaszfelirat másnapi vitájában ugyanis Géczy Péter honti főispán azt kérte, hogy említsék meg ezen a pontos Törökországot, Angliát és Franciaországot is. Andrássy ekkor azzal érvelt, hogy azért kívánta Németországot külön megemlíteni, mert Magyarország csak „mint az európai civilizáció védőbástyája” vonhatja magára „az európai nemzetek figyelmét”, és szerzheti meg „az európai nemzetek rokonszenvét”. Majd Kossuth híres július 11-i beszédére utalva úgy vélte, „hogy ez nem csupán a horvát viszonyokra, hanem egyszersmind Magyarországnak Európa jelen helyzetébeni állására vonatkozott, és mint ilyenekre szükséges erő ajánlatot meg; és így a törvényhozás határozásához képest szükségesnek tartottam megemlíteni, hogy ez nem-

csak a horvát viszonyokra történik, hanem egyszersmind tekintve feladatunkat, védbástyája lenni foghatunk az európai civilizációnak”. A célzás egyértelmű: Magyarország Németországgal együtt csak egy irányból, Oroszországgal felől védheti az európai civilizációt. Éppen ezért úgy vélte, szükségtelen külön megemlíteni mindazon országokat, „amelyekkel netalán barátságos viszonyokban akarnánk lenni, mivel szeretném a dolgot egy kissé függőben tartani addig, míg meglátjuk, hogy minő politikát követnek irányunkban...”

Andrássy a válaszfelirat vitájában tanúsította a legnagyobb buzgalmat, s ez arra mutat, hogy valóban komoly része lehetett megszerkesztésében. Beöthy Ödönnel szemben, aki egyrészt túl alázatosnak tartotta a felirat hangnemét, másrészt úgy vélte, hogy azt a nádorhoz kellene intézni azzal a kéréssel, hogy értesítse az uralkodót, Andrássy úgy vélte, a feliratban nincs több alázatosság, mint kellene, s mivel „a trónbeszéd őfelségétől jó, (...) a válasz egyenesen őfelségét illeti”.

Újházy László úgy vélte, hogy mivel a trónbeszédben nincs szó az itáliai háborúról, az erre utaló bekezdésnek sincs helye a válaszfeliratban, illetve, hogy a Pragmatica Sanctio-ból nem következik az Ausztria és Magyarország közötti kölcsönös védelmi kötelezettség. Andrássy szerint a Pragmatica Sanctio-ról nem érdemes vitatkozni, mert szó sincs róla a válaszfeliratban; „másodszor mert meggyőződésem szerint ha a Pragmatica Sanctio értelmében oly szövetség nem léteznék, mint aminő létezik, akkor mást kellene alakítani...”; tehát, szemben a Magyarország önállóságát tágitani törekvő Újházyval, Andrássy fontosnak ítélte a birodalom másik feléhez fűződő kapcsolatok fenntartását. Az olasz kérdésről úgy vélte, hogy a feleletnél nem azt kell nézni, hosszabb-e a felelet a kérdésnél, hanem azt, „illik-e a kérdésre”. Amit Újházy javasol, „az egy echo volna, ami pedig a válaszfeliratban volna, az felelet”. Két magatartásforma és két álláspont összecsapásának vagyunk itt tanúi: Újházy — enyhébb formában — a képviselőházi radikális ellenzék érveit ismétli, teoretikus, de nem praktikus érveléssel; Andrássy pedig a kormányzat kompromisszumokra kész, pragmatikus álláspontját képviseli.

A következő, július 24-i ülésen Andrássyt is beválasztották abba a felsőházi küldöttségbe, amelynek a képviselőház küldöttségével együtt Innsbruckba kellett mennie, hogy megkérje az uralkodót, jöjjön Magyarországra. Andrássy valószínűleg el is utazott Innsbruckba, mert az ezt követő hetekben semmilyen nyoma sincs annak, hogy a fővárosban vagy Zemplénben lett volna. Így ott lehetett a válaszfelirat átadásánál, illetve akkor, amikor az uralkodó augusztus 8-án megígérte a küldöttségnek, hogy az országgyűlés berekesztésére személyesen megjelenik.

Pesti hétköznapjairól leginkább Széchenyi naplójegyzeteiből tudunk. Többször úszott együtt a gróffal, sőt, egy ízben állítólag a Lánchíd egyik lánacán átsétált vele együtt Pestről Budára. Tőle tudjuk azt is, hogy a válaszfeliratot készítő választmány egyik ülésén Andrássy és társai egy óras késéssel, álmosan jelentek meg. Egy hírlapi tudósítás szerint Andrássy július 16-án a Nemzeti Színházban volt, s az előadás alatt egy zsebtolvaj ellopta a tárcáját. Szintén Széchenyi jegyezte fel azt, hogy Andrássy és Batthyány Kázmér „igazi kínai módra” nyilatkoztak Jellacic és a szerbek ellen. Úgy tűnik, hogy Andrássy némi vonzalmat érzett a hadi babérok iránt, mert Széchenyi augusztus 19-én már azt jegyezte fel róla, hogy „gyűlöletes bolond”, mert lázas beteg léte re le

akar menni Óbecsére, „hogy a szemétdombon haljon meg egy ágyban”; tehát le akart menni a szerb harctérre.

Közben nem szakadt meg egészen kapcsolata Zemplén megyével sem. Nem sokkal távozása után, július 3-án, a zempléni bizottmány ülése felszólította Andrásyt, a képviselővé választott négy közhivatalnok hivatalának közös meg-egyezőssel történő betöltésére mielőbb jelenjen meg Zemplénben; s megjelenésének időpontját mielőbb tudassa, mert a kérvények beadására két heti határidőt tűztek ki. Miután Andrásy az országgyűlés miatt nem jelenhetett meg, a bizottmány minden hivatalra titkos szavazással két-két jelöltet terjesztett fel Andrásynak, aki közülük nevezte ki Pesten a négy hivatalnokot. Eről szóló levele augusztus 5. körül érkezett Sátoraljaujhelyre.

Egy 1848 szeptemberében Kossuth-hoz intézett levélből tudjuk, hogy augusztusban báró Reviczky József „egy alkotmány és szabadság ellen kitörésben lévő gyalázatos összeesküvést” jelentett fel Szemere Bertalan belügyminiszternek. Szemere az ügy kivizsgálásával Andrásy Gyulát bízta meg. Andrásy fel is kereste Ungváron Reviczkyt, hogy a bizonyítékokat átvegye. A Reviczky által előmutatott két levél egyikét átvette; a másikat Reviczkyknél hagyta, hogy „ennek tartalma következtében” menjen Eperjesre. Az ügy közelebbi tartalmáról és kimeneteléről azonban mit sem tudunk.¹⁰

Nem tudjuk pontosan, milyen hírek hatására döntött úgy Andrásy, hogy leutazik a délvideki táborba. Matolay Etele emlékezése szerint a grótot a délvideki kisháborúról, illetve a Horvátországból érkező hírek inspirálták erre a lépésre.

Augusztus 23-án Andrásy még Széchenyi egyik párbajsegéde volt, amikor az Patay Józseffel párbajozott volna. Augusztus 25-én a felsőház reggel 11-kor tartott ülésén Majláth György elnök bejelentette, hogy a felsőház több fiatal tagja le akar menni a táborba. Majláth kérte, hogy a felsőház döntsön

¹⁰ Andrásy országgyűlési beszédeit *Lederer*: I. k. a Pesti Hírlapban megjelent kivonatok, és nem a Közlöny teljes szövegei alapján közölte; így néhány beszéd ki is maradt ebből a gyűjteményből. En az eredeti szöveg alapján idézem őket. A népképviselői országgyűlés felsőházának jegyzőkönyveit is közli. *Beér János — Csizmadia Andor* (szerk.): Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. (a továbbiakban: *Beér—Csizmadia*) Bp., 1954. Az országgyűlés jegyzőkönyveit 1848. október közepéig kivonatosan közli *Pap Dénes*: A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban. I—II. k. Pest, 1866. (a továbbiakban: *Pap*: Nemzetgyűlés). Andrásy jegyzővé választása: *Beér—Csizmadia*: 480. o. Sk. jegyzőkönyveit l. MOL N 124. Országgyűlési iratgyűjtemény. Felsőházi iratok. 7. csomó, 5. tétel. Andrásy júl. 5-i beszédét l. K., júl. 6.; a júl 6-it uo. júl. 7., a júl. 8-it uo. júl. 9. A július 14-választás: uo. júl. 15. és *Beér—Csizmadia*: 483. o. A válaszfelirat szövegét l. uo. 676—678. o. és *Lederer*: I. k. 100—102. o. Andrásy szerzőségére l. *Matolay*: 1890. II. k. A válaszfelirati vitát l. K., júl. 23. Itt jegyzem meg, hogy a *Lederer*: I. k. 104. o.-on utolsóként közölt felszólalást nem Andrásy, hanem Perényi Zsigmond mondta. Andrásy felszólalt még július 26-án is. L. K., júl. 28. *Széchenyi Antal* memoárjai szerint Andrásy a válaszfelirati vitában kijelentette volna: „Ha Lajos (Batthyány Lajos gróf miniszterelnök) Kossuth Lajost még ma este el nem távolítja (erősebb kifejezést használt), veszte vagyunk, mert ez az ember még nagy bajokat fog előidézni”. Amikor a kiegyezés után Széchenyi felidézte neki a szavakat, Andrásy ezt mondta volna: „Nem volt igazam?” 1848—49. Történelmi Lapok, 1896. 162—163. o. (a továbbiakban: TL). Ez azonban, éppen Andrásy felszólalásai ismeretében, kevéssé valószínű. Andrásy bevélasztása a válaszfeliratot vivő küldöttségbe: K., júl. 27. és *Beér—Csizmadia*: 485. o. (58 szavazatból 48-cal a negyedik volt). Az innsbrucki útra l. *Kéry*: 429. és 443. o. Andrásy a Lánchídon: *Szöts*: 18—19. o. és az ő nyomán *Tóth Béla*: A magyar anekdotakincs. Bp., é. n. III. k. 90. o. Széchenyi az álmos Andrásyról: SZIN 1288. A zsebtolvaj: *Kéry*: 408. o. Andrásy és Batthyány Kázmér a szerbekről: SZIN 1293. A táborba menetelről: uo. 1309. o. A zempléni bizottmány júl. 3-i határozatát l. K., júl. 14. Andrásy intézkedése uo. aug. 17. (Sátoraljaujhely, aug. 5.). Az összeesküvésre l. Reviczky József levelét: MOL R 90.: Kossuth Lajos iratainak időrendi sorozata. I. 451. (a továbbiakban: KLI), közli *Waldapfel*: II. k. Bp., 1952. 132—134. o.

ebben az ügyben, mert félt, hogy a felsőház lassan nem lesz határozatképes, s egymaga nem mer engedelmet adni a távozni szándékozókknak.

Beöthy Ödön melegen pártolta a lemenni szándékozók kérelmét azzal, hogy az elnök szólítsa fel a többi távollévőket a megjelenésre. Andrassy úgy vélte, „jó hatással van a népre, mely odalenn tűri a táborozás kínjait és szenvedéseit, ha látja, hogy azok, kik a sors által több vagyonnal vannak megáldva, s kiknek körülményeik megengedik máshol is lenni, saját személyökben részt vesznek a haza védelmében”. Ezért azt javasolta: a felsőház határozatképes létszámát szállítsák le ötven főről harmincra, vagy negyvenre. A hozzászólók többsége pártolta ezt az indítványt, s így a felsőház szükséges létszámát 30 főre szállította le.

A Népelem című lap „Fővárosi mozgalmak” című rovatában megjelent aprócska hírből tudjuk, hogy Andrassy, Károlyi György, Bónis Samu és Prónay István augusztus 26-án délután indultak el a táborba. Az indulás előtti napon Andrassy még egy külön levelet írt Zemplén megye közönségének, „hogy menjünk hamar, már ő vár bennünket Szenttamás előtt”. Andrassy és társai valószínűleg együtt utaztak Mészáros Lázár hadügyminiszterrel, aki a tábor fővezérletét átveendő utazott Verbászra.

Andrassy és társai augusztus 27-én érkeztek meg Verbászra. Egy róluk szóló hírlapi tudósítás szerint „jolesik lelkes férfiakat látnunk ez átoknyomta földön”.

A tábori kirándulás azonban nem tartott sokáig. Augusztus 31-én már mind Bónis, mind Prónay ott voltak a képviselőház reggel 10-kor tartott ülésén, Károlyi pedig a szeptember 4-i felsőházi ülésen vett részt. Úgy tűnik, az egész társaság már augusztus 29-én visszaindulhatott a fővárosba. Erre mutat az is, hogy amikor Andrassy szeptember 3-án megjelenik Sátoraljaújhelyen, a Közlönynek szóló tudósításban a lap levelezője mint „országgyűlésről hazatért főispánunk”-at említi.

Andrassy tehát viszonylag rövid ideig maradt a fővárosban. Zemplénbe való visszatérésének indokait csak valószínűsíteni tudjuk. Egyrészt már délvidéki kiruccanása alatt mind a képviselőház, mind a felsőház elfogadta a magyar hadseregről szóló törvényjavaslatot, s augusztus 29-én Szemere belügyminiszter rendeletben szólította fel a megyék főispánjait, a kerületek kapitányait, a székek főkirálybíráit és főtiszteit, hogy azonnal térjenek vissza megyéjük stb. székhelyére, ahol a teendők iránti utasítást találják. Ez a rendelet a Közlöny augusztus 30-i számában látott napvilágot. A másnapi számban, szintén augusztus 29-i dátummal megjelent Szemere részletes utasítása az újonccsészírás megkezdéséről. Ez lehetett tehát Andrassy egyik oka a hazatérésre. Másrészt valószínűleg úgy érezte, hogy a Délvidékről visszatérve immár ideje személyesen részt venni a tervezett önkéntes csapat kiállításában.¹¹

11 *Matolai emlékezését* I. 1890. II. k. és *Visszaemlékezésem honvéd életemre. Sátoraljaújhely, 1883. I. o.* (a továbbiakban: *Matolay 1883*) Matolay ez utóbbi munkáját Andrassynak ajánlotta. Andrassy, mint Széchenyi párbajsegéde: SZIN 1313. o. *Angyal Dávid* szerint Andrassyt „lázás betegsége és Széchenyi intései otthon marasztalták”. I. m. 6. o. Ez tévedés. Andrassy augusztus 25-i felszólalását I. K, aug. 27. A Népelem aug. 27-i tudósítását a „tegnap” szócscsa elhagyásával közli *Kéry*: 472. o.; az indulás napja tehát augusztus 26. Az indulásra csak délután kerülhetett sor, mert Bónis aznap még ott volt a képviselőház du. fél kettőig tartó ülésén. K, aug. 27. Andrassy Zemplénnek írott levelére I. *Karsa Ferenc*: Karsa Endre zempléni önkéntes nemzetőr levelei a feldunai táborból és a táborozást megelőző eseményekről. AZT 1905. 131. o. (a továbbiakban: *Karsa*). 1848. aug. 27-i levél. Andrassyék Verbászra érkezésére I. K, szept. 1. A Közlöny szept. 3-i tudósítását I. szept. 17. (*Tóth Ferenc* írása). Szemere augusztus 29-i rendeleteit I. *Pap*: Okmánytár I. k. 395—397. o.

Zemplén megye bizottmánya augusztus 21—22—23-án tárgyalta meg Batthyány augusztus 13-i rendeletét. A bizottmány minden részletre kiterjedő fi-gyelemmel intézkedett a csapat kiállításáról. Hogy minél többen jelentkezze-nek, megígérte, hogy a táborba menő hivatalnokok hazatérésük után ismét el-foglalhatják hivatalaikat; a közben megürült hivatalokra pedig csak olyanokat választanak, akik szolgáltak a táborban. A bizottmány a szolgálati időről úgy intézkedett, hogy az egy évnél hosszabb semmi esetre se lehessen. A csapatok összegyűjtésével a legelső jelentkezőket, így Mezösy Lászlót, Szepesi Pétert, Zábráczy Lászlót, Palkovics (Páلكövi) Antalt, Kun Dánielt és Sebeczky And-rást bízta meg. A toborzás területenként eltérő sikerrel folyt; Sárospatak vá-roából 120 (más forrás szerint 180, illetve 200 önkéntes) jelentkezett; ugyan-akkor az egész Bodroghözéből mindössze 17. A megye alsó, magyarlakta részén több mint 500, a felső, jórészt szlovák lakosságú részen pedig alig több mint 100 önkéntes jelentkezett. Az önkéntesek létszáma szeptember 4-én elérte a 650 főt.

Amikor Andrassy hazatért Zemplénbe, a zászlóalj toborzása gyakorlatilag befejeződött. A szeptember 4-én tartott bizottmányi ülés két pontot tárgyal-t; egyrészt az újoncállítás előkészítését, másrészt az önkéntes csapat kiállításá-val kapcsolatos kérdéseket. Mivel a több mint 14 000 főnyi nemzetőrséget szám-láló megyéből 650 önkéntes akadt csak, többen a sikertelenség okát abban lát-ták, hogy a tisztviselők hanyagok; hogy a nemzetőrség egésze fegyvertelen és gyakorlatlan; hogy tartani lehet a megye felső vidékén lakó szlovákok moz-galmaitól. Az általános megállapítás szerint a kudarc oka a népnek „a katoná-élet iránti ellenszenvében” keresendő. Ezért a bizottmányi ülésen elhangzott olyan javaslat, hogy a csapat szolgálati idejét egy év helyett három hónapban szabják meg; s a hazatérőket egy szintén három hónapra kiállítandó önkéntes csapat váltsa fel. Mások azt indítványozták, hogy a hazatérő önkéntesek le-gyenek adómentesek. A bizottmány elvetette ezeket a javaslatokat, s egy év-ben maximálta a szolgálati időt. A bizottmány ülése intézkedett az otthon-maradó családtagok, illetve a netán megsebesülők ellátásáról és megerősítette az augusztus 21—23-i bizottmányi határozatokat a hivatalok betöltésének mód-járól. A bizottmány megszűntnek nyilvánította a toborzást, s a kiállítandó ön-kéntes gyalog- és lovascsapat gyülekezési helyéül Sárospatakot, napjaul szept-ember 11-ét határozta meg. A csapat felszerelését egy három tagból álló bi-zottmányra bízta.

Ez a bizottmányi ülés az újoncállítás ügyében elfogadta a szeptember 3-án Kazinczy András alispán által előkészített intézkedéseket; ezek szerint a megye 21 kerületében 4—4 tagból álló küldöttségek kezdik meg az összeírást, s 10-ig be kell azt fejezniük.

Andrassy ezek után úgy láthatta, hogy a megyében nélküle is megy minden a maga útján; megkezdődött az újoncösszeírás, az önkéntes csapat szervezése pedig végéhez látszott közeledni. Szeptember 4—8. között az önkéntesek át-estek az orvosi vizsgálaton; a 650 főből 600 maradt. Szeptember 12-én a sáro-pataki református kollégium udvarán megválasztották a zászlóalj tisztjeit, s a három századra osztott legénység Bellosicz Ignác nyugalmazott cs. kir. szá-zados, nemzetőr őrnagy vezetésével megkezdte gyakorlatait. A tisztválasztá-son Andrassy nem volt jelen, akárcsak a szeptember 18-i zászlószentelésen, illetve az aznap tartott bizottmányi ülésen sem. Mivel Batthyány szeptember 14-én kiadott rendeletét az újoncok mielőbbi kiállításáról Andrassynak címez-

te, úgy tűnik, hogy ekkor még nem volt a fővárosban. Elképzelhető természetesen, hogy éppen ezen a napon érkezett vissza a fővárosba.¹²

Másnap ugyanis a Tisza-Gőzhajózási Társaság, amelynek Andrassy alelnöke volt, felhívást bocsátott ki tagjaihoz. Ebben felszólította a részvényeseket, hogy mivel „a Társaság Londonban készült, jelen zavaros körülmények enyhültével rendeltetése helyére szállítandó Debreczen nevű első gőzhajójának Galacbai megérkezése, hiteles értesítés folytán, minden percben váratik”, a részvényesek november 10-ig fizessék be negyedik részvényrészlegüket. A Társaság ügyeiben 1848 november folyamán Andrassy intézkedett, ezért kézenfekvőnek látszik a következtetés, hogy ez a szeptember 15-i felhívás is az ő közreműködésével született.

Ezután közel két hétig semmilyen adatunk nincs Andrassyról. Szeptember 27—28. körül azonban megjelent a Jellacic előretörő hadai elől a Velencei-tó északi partjáiig visszavonuló magyar hadsereg táborában; Móga jelentése szerint mint a pesti nemzetőrség részéről kiküldött „sebes lovag”. Az is elképzelhető azonban, hogy egyszerűen Batthyány kíséretéhez tartozott.

Andrassy is valószínűleg ott volt aznap este a sukorói református templomban tartott haditanácson, amelyen a tisztikar és az országgyűlés küldöttsége abban állapodott meg, hogy ha Jellacic támad, a magyar sereg visszaveri támadását. Tanúja volt Batthyány és az országgyűlés küldöttsége meg a Perczel-fivérek vitájának; a képviselők ugyanis közölték az ügyvezető miniszterelnökkel, hogy a képviselőház Lamberg királyi biztosi megbízatását törvénytelennek és érvénytelennek, magát Lamberget hazaárulónak nyilvánította. Erre Batthyány az országgyűlés döntését nyilvánította törvénytelennek. A vitát követően a kápolnásnyéki fogadóban Batthyány találkozott Szapáry Antallal, Almásy Györggyel, Dénessel és Pállal, Andrassy Gyulával és Bárczay János huszárkapitánnyal, akik mindannyian gratuláltak Batthyáynak magatartásához és ellenállása általuk is várt jó eredményéhez.

A másnapi, szeptember 29-i pákozdi—sukorói ütközetben Andrassy báró Luszénszky Alajossal, gróf Almásy Dénessel és Szapáry Antallal együtt Móga parancsórtsíztjeként vett részt. Az ütközet után írott rövid leírásából megállapítható, hogy milyen benyomások érték az ütközet alatt az ifjú grótot. Az ütközet alatt Andrassy a magyar jobbszárnyon tartózkodott, amelyet Milpökh József ezredes vezetett. A jobbszárnyat a 60. (Wasa) gyalogezred 1. zászlóalja, négy önkéntes zászlóalj (két pesti, egy tolnai és egy nógrádi), 4 század székesfehérvári önkéntes, 2 század Miklós-husár és a 3. hatfontos gyalogüteg alkotta. A szemben álló erők parancsnoka, Kempen altábornagy, előbb frontális

12 A zemléni bizottmány aug. 21—23-i ülésére l. K. szept. 5. Az önkéntes mobilizációra l. *Urban*: i. m. 178—195. o. A zászlóalj történetére l. *Matolay*: 1883. 1—40. o.; *Mezősy László*: Ezer-nyolcszáznegyvennyolcadiki levelek. (S. a. r. *Szőcs Sebestyén*) Bp., 1976. (a továbbiakban: *Mezősy—Szőcs*); Karsa: AZT 1905.; *Matolay Etele*: A zemléni önkéntes zászlóalj 1848-ban. AZT 1896. 344—348. o.) (nagyjából megegyezik *Matolay* 1883. szövegével); *Dr. Beke Lajos*: A zemléni nemzetőrség. AZT 1899. 108—110., 142—143. és 236—238. o. (*Karsa, Matolay és Mezősy* alapján). Különnyomatként is megjelent. *Hermann Róbert*: Petőfi barátja Görgei hadjárataról. (*Pálkövi Antal* kiadatlan 1849-es írása). Napjaink, 1989. 3. sz. 6—10. o. A toborzás részleteire és eredményére l. még K. szept. 10., okt. 13.; PH szept. 24., okt. 20.; Nemzeti, szept. 24. (*Matolay* cikke); Kossuth Hírlapja, szept. 17., okt. 11.; MT okt. 10. A zászlóalj 3. századának névsorát közli *Hőgye István* (szerk.): Zemléni históriák. Budapest — Miskolc, 1986. 266—271. o. A zászlóaljra l. még MOL H 92. Országos Nemzetőrségi Haditanács. 3933. és 4219. (a továbbiakban: ONOHT). A szept. 4-i ülésre l. K. szept. 10.; KH szept. 17. és ONOHT 4090. A zászlóalj tisztválasztásáról a bizottmány aug. 21—23-án úgy intézkedett, hogy az az alispán és „magához veendő megyei tagok jelenlétében történik”. K. szept. 5. Batthyány szept. 14-i rendeletét l. *Pap*: Okmánytár II. k. 1869. 14—15. o., legutóbb Századok, 1982. 1266. o. A megye válasza ONOHT 3933.

támadással próbálkozott, ám az önkéntesek és a Wasák bátran viszonzták a tüzet, „de a bátorság egészen különböző nemével”. Amíg a Wasák „a legrendesebb négyszegű tömegben, az első sorok térdelve, szobornyugodtsággal” lőttek, addig Ivánka önkéntesei között az ellenség első lövései bizonyos zavart okoztak, „a négyszög ovál tétovázó alakot vön”. Andrassy szerint ez a fegyelem hiányának volt tulajdonítható, de csak egy percig tartott. „E percnyi habozás után »éljen a haza« kiáltás hallatszott, mintegy mutatva, hogy ahol fegyelem nincs, csak a lelkesedés segíthet, és szuronyt szegezve rohant a fiatal sereg ezredese után, az ellenség felé, kik a szuronyt be nem várva, harminc lépésnyi távolságban érkezvén, hátat fordítva rohantak le a parvon”.

Kempen erre feladta a frontális áttörés reményét, s két zászlóalj gyalogsággal és két század lovassággal megpróbálta a magyar jobbszárnyat megkerülni a lovasberényi úton, de közben folytatta a frontális támadást is. A magyar jobbszárnyak nem volt hátvédje, illetve tartaléka. „Ezen csapatok tüzelése, mely míg csapataink nagy része a már leírt fronttámadással volt elfoglalva, nemcsak oldalban, hanem hátban vevé felállításunkat — írja Andrassy — igen veszedelmes hatással leendett, főképp ha az ellenség határozottabban nyomul elő, a nap kimentére”. Ivánka szerint ebben a pillanatban érkezett meg Andrassy Gyula egy honvédüteggel, „melyet valahonnan a centrumból hozott” és a jobbszárny felé vitt. „Néhány jól célzott kartácslövés és két század Miklóshuszár rohama több volt, mint a horvátok [elviseltek] . . . , rögtöni visszafordulásra bírta a horvátokat, mely az utánuk nyomult üteg még néhány lövéseire vad futásba fajult ki”. Ez az akció tökéletesen zavarba hozta Jellacic balszárnyát; olyannyira, hogy — félig-meddig cselből — Kempen fegyverszünetet kért, majd a tárgyalás ürügye alatt néhány határőr foglyul ejtette Ivánka őrnagyot. Milpökh azonban közben folytatta a támadást, s amikor Kempen hátában megjelent a zalai önkéntesek zászlóalja, az ellenséges balszárny veresége egyértelművé vált. A horvát balszárnyban uralkodó zűrzavart Andrassy babiloninak minősítette.

A sikeres közbelépés után Andrassy visszatért Móga kíséretéhez. Perczel Miklós naplója szerint amikor az ütközet után Móga megjelent a tolnai önkéntesek között, Andrassy is vele volt, s a fővezér vele küldte el intézkedéseit a Dinnyésen tartalékban álló Perczel Mórhoz, a Zrínyi-csapat parancsnokához, „melyben némely intézkedések mellett e szavak állottak: „Herr Oberst, wir haben gesiegt, die Ehre des Tages gebührt Ihren Herren Brüdern, und den tolna-er Bataillon”.

A csata után Andrassy is tanúja volt a Móga által elrendelt visszavonulás okozta zavarnak. A hadvezetés ugyanis úgy ítélte meg, s ebben a táborba küldött kormánybiztosok is egyetértettek a tiszttal, hogy Jellacic vesztesége nem jelentős, s hogy túlereje következtében továbbra is képes átkarolni a magyar hadsereget. Ebben a meggyőződésében a hadvezetést csak megerősíthették a csata alatt a jobbszárnyon történtek. Ezért a haditanács elhatározta, hogy a csapatokat Martonvásárig vonják vissza. Az éjszakai visszavonulás során azonban több alakulat összekeveredett, egy később érkező zászlóaljba tévedésből beelöltek; szóval a Martonvásáron megálló sereg mindenre emlékeztetett, csak győztes ármádiára nem. Így másnap a hadvezetés is megkönnyebbült, amikor a horvát táborból szabadon engedett Ivánka őrnagy megjelent a bán fegyverszüneti ajánlatával. Ivánka emlékiratából tudjuk, hogy Martonvásáron „nagy vita volt Bónis és gr. Andrassy Gyula között”, de aztán „sikerült

szerencsésen a viszályt közöttük kiegyenlíteni". Ivánka a vita tárgyáról semmi közelebbit nem ír; legfeljebb feltételezhetjük, hogy Andrassy rosszalta a csatát követően elrendelni a visszavonulást. Erre mutathat az is, hogy nemsokára elhagyta a tábor, mert október 1-jén már Pesten volt. Kovács Lajos emlékezései szerint Andrassy is ott volt a Honvédelmi Bizottmány azon ülésén, amelyen Kovács felolvasta Görgei jelentését gróf Zichy Ödön volt Fejér megyei adminisztrátor peréről és kivégeztetéséről. Kovács szerint látni lehetett Andrassy arcán „a mély benyomást”. Azonban ekkor az egyik bizottmányi tag felkiáltott: „Ügy kell az árulónak! Jól történt, bár függnének mind!”

Andrassyt tehát meglehetősen vegyes benyomások érték néhány nap alatt. A pákozdi ütközet dicsőségéből azonban neki is kijutott; Móga szeptember 29-i jelentésében Andrassyt is azon parancsértisztek közé sorolta, akik „parancsainnak köröztetése által az ütközet alatt magokat érdemessé tették”. A jelentés következtében Andrassy neve is bekerült mind a képviselőház, mind a felsőház október 1-jén hozott határozatába, amely köszönetet szavazott a katonaságnak a győzelemért.¹³

Október 8-án megérkezett a fővárosba a zempléni önkéntes mozgó nemzetőrök zászlóalja. Az alakulat Bellosicz őrnagy parancsnoksága alatt október 4-én Sárospatakról indult el a tiszánineni önkéntes mozgó nemzetőri tábor székhelyére, Szolnokra. Október 7-én megérkezve már nem találták ott a tábor kinevezett parancsnokát, Görgei Artúr őrnagyot, mert őt közben Batthyány Pestre, majd onnan a Csepel-szigetre rendelte. Görgei megbízottja, Timon Zsigmond hadnagy tudtukra adta Görgei utasítását, hogy kövessék őt Pestre, ahol fegyvereiket is meg fogják kapni. Az induláskor 628, majd Szolnokon 640 főre kiegészült zászlóalj nem csupán fegyverben szenvedett hiányt; Andrassy távozása után a zempléni hatóságok buzgalma is alábbhagyott, s a zászlóalj nagy részének az induláskor még nem volt atillája, illetve rendes bakancsa.

A Pestre érkező zászlóaljat a Terézvárosban szállásolták el. A tisztikar az-

13 A Tisza-Gőzhajózási Társaság felhívását többek között I. PH szept. 23., 24., 26., 28.; KH szept. 24., 26., 27. A társaság elnöke gróf Károlyi Lajos volt. Andrassy pákozdi szereplését az eddigi szakirodalom főleg Móga szeptember 29-i hadijelentése és a képviselőház határozata alapján ismertette, így *Könyi*: visszaemlékezés 11–12. o.; *Angyal*: 7. o. Testvére, Aladár már korábban ott volt a táborban. *Fiáth*: II. k. 115. o. és PH 1890. febr. 19. (Az első magyar hadügyminiszter). A sukorói haditanácsra és a pákozdi csatára I. *Jenei Károly*: A pákozdi csata. Fejér megyei Szemle, 1966. 1–2. sz. 11–22. o. *Urban Aladár*: Pákozdi 1848. Bp., 1984. 158–180. o. Andrassy és társai gratulációja Batthyánynak: *Károlyi Árpád*: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. Bp., 1932. II. k. 174. o. Andrassy leírása: *Gróf Andrassy Gyula* a pákozdi csatáról. Történelmi Szemle, 1912. 587–589. o. A magyar jobbszárny felállításáról több, ellentmondó adat van, ezek értékelésére itt nem térek ki. L. *Nagy László* — *Rohonyi Gábor* — *Tóth Gyula* (szerk.): Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Bp., 1955. II. k. 49. o. (a továbbiakban: Szemelvények); *Jenei*: 16. o. és *Ivánka Imre*: Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben 1848. július végétől október végéig. Bp., 1881. 20–21. o. Andrassy szerepére I. *Ivánka*: 21–22. o. Az epizódot név nélkül említi a magyar hadsereg hadműveleti naplója, I. Szemelvények, II. k. 51. o. *Ivánka* és *Andrassy* szerint egy, a hadműveleti napló szerint fél úteggel érkezett meg. Itt jegyzem meg, hogy *Jenei* kronológiája pontatlan, mert ezzel a fellépéssel egy időbe helyezi Ivánka elfogatását, holott erre csak a bekerítési kísérlet visszaverése után került sor. *Perczel Miklós* naplóját I. Országos Széchényi Könyvtár Kéziratára (a továbbiakban: OSZK Kt.) Quart. Hun. 3185. l. k. 1850. márc. 6-i bejegyzés, 112–113. f. (Ez a szövegrész a nyomtatott, *Závodszy Géza* által vitatható elvek alapján sajtó alá rendezett kiadásból kimaradt). Andrassy és Bónis vitájára I. *Ivánka*: 25. o. *Kovács Lajos* emlékezése: Gróf Széchényi István közéletének utolsó három éve. Bp., 1889. II. k. 273–174. o. Móga jelentését I. KLÓM XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. (S. a. r. *Barta István*) Bp. 1952. 53–54. o. A jelentésben Luzsénszky Alajos helyett tévedésből Ottó szerepel. A képviselőház határozata: *Pap*: Okmánytár II. k., 110–111. o. és *Beér*—*Csizmadia*: 258–259. o. Itt jegyzendő meg, hogy *Egervári Ödön* szerint „a 10 000 horvátnak Ozoránál történt lefegyverzése alkalmával ott találjuk a gróftól Perczel Mór oldala mellett működni...” Magyar királyi honvéd törzstisztek albuma. Pest, 1870. I. k. 14. o. Erről egyetlen forrás sem szól; ellenben innen ered az Andrassy-irodalom egyik legszórakoztatóbb leiterjakabja, amely szerint Andrassy ott volt „Mórnál Perczel Mór oldalán”. L. PN 1890. febr. 18.; Zemplén, 1890. febr. 23.; Nemzet, 1890. febr. 18.; *Sturm Albert*: Új országyűlési almanach 1887–1892. Bp., é. n. 67. o.

nap este Lónyay Gábornál egy estélyen vett részt, ahol jelen volt Andrásy Gyula is. Mivel a zászlóalj ideiglenes parancsnoka, Bellosicz őrnagy csak Pestig kísérte a vezetőroket, s utána vissza akart térni a megyébe, a zászlóalj tisztikara felszólította Andrásyt, hogy mint főispán, vegye át a csapat vezérletét. Andrásy szívesen fogadta a felkérést, csak arra kérte a tiszteket, hogy tegyenek lépéseket kinevezése ügyében. Mezősy László százados szerint ezután felkeresték Nádosity Sándor ezredest, az Országos Nemzetőrségi Haditanács vezetőjét, aki mindjárt ki is nevezte Andrásyt őrnaggyá. Mezősy egy másik emlékezése szerint a kéréssel Kossuthot keresték meg, s mire az estély véget ért, már át is nyújthatta Andrásynak a kinevezési okmányt.

A korabeli okmányok az első verzió mellett szólnak. Így többek között az is, hogy Mezősy bizonyíthatóan korábbi első emlékezése szerint Kossuthot csak másnap, azaz október 9-én délelőtt keresték fel. Andrásy kinevezését Nádosity ezen a napon jelentette be az Országos Nemzetőrségi Haditanács ülésén, s azt a résztvevők jóváhagyták. A kinevezési okmányt szintén a Haditanács adta ki Nádosity aláírásával és Mészáros Lázár hadügyminiszter megerősítésével.

A zászlóalj délután kapta meg belga gyármányú gyutacos, szuronyos fegyvereit a budai fegyverraktárból; a fegyverekről csupán a szíj hiányzott. Délelőtt Andrásy a még fegyvertelen zászlóalj felett szemlét tartott a Haditanács képviselőinek jelenlétében a Hermina téren; s itt vette át a zászlóalj parancsnokságát Bellosicztól. A szemle jól sikerült; a zászlóalj alaki kiképzése nem hagyott maga után kívánnivalót, noha Bellosicz, mint volt huszártiszt, elsősorban lovassági mozdulatokra oktatta a gyalogzászlóaljat.

A zászlóalj Pesten 650 főre szaporodott, mert csatlakozott hozzá a gróf Bethlen Ferenc által felszerelt és Pestre vezetett 10 nagybányai önkéntes is. Október 10-én reggel az Erős nevű gőzhajón, két hozzácsatolt személy-, és három teherszállító uszályon a zászlóalj megindult a parndorfi magyar táborba. Aznap este 9 óra körül érkeztek Komáromba, és a városban szállásolták el őket. Október 11-én korán reggel a gőzös és az uszályok továbbindultak Gönyű felé. A gőzősön csak a tisztikar utazott és tanácskozott. Andrásy indítványára úgy határoztak, hogy a 650 főből álló zászlóaljat négy századra osztják. A századparancsnokok maradtak, akik voltak; a 4. század parancsnokává pedig Bethlen Ferencet választották. A század a nagybányai önkéntesekből, a Szolnokon a zászlóaljhoz visszacsatlakozott kb. negyven főből, illetve a többi századok önként jelentkezőiből állt.

A Gönyűn kirakodó zászlóalj a helybéli nagy vendéglőben „katonásan” megébédelt, majd gyalog továbbindult Győrbe. A zászlóalj élén „szép háti lován léptetve” Andrásy haladt. Útközben találkoztak a táborból jövő Asztalos Pál képviselővel, aki a tiszteknek elmondta, azért utazik Pestre, hogy megakadályozza a határ átlépését. Estére Győrbe értek; a lakosság kivilágítással fogadta őket. Másnap, 12-én a város egyik terén foganatosították a tisztikar előző napi tanácskozásának határozatát, s megalakították a négy századot. Október 13-án indultak tovább Öttevényig, onnan 14-én Mosonig. Október 15-én részben szekéren, részben gyalog, némi gyalogsági kiképzés után folytatták útjukat Parndorfig. Éjjel 11 óra felé érték el a falut. Éjfél körül némi szalmát, tűzifát, bort és húst kapott a zászlóalj, majd nyugovóra tért a borsodi önkéntesek és egy osztály Vilmos-husár szomszédságában.

Másnap korán reggel Andrássy jelentkezett a főhadiszálláson, ahol megtudta, hogy a sereg még aznap átlépi a Lajtát, s megindul Bécs felmentésére. 9 óra körül sorakozót fújtak. A zászlóaljat Holsche tábornok hadosztályába, Schweidel József ezredes dandárába osztották be. Ez a dandár a hadsereg centrumát alkotta a támadási kísérletnél, s a Bruckból Stixneusiedlbe vezető út két oldalán kellett volna felállnia. A zászlóalj előtt egy fél üteg ágyú, mögötte két század Sándor-huszár, jobb oldalán pedig a zalai és a somogyi önkéntesek zászlóaljai haladtak. Délután 3-kor Brucknál átkeltek a Lajtán, majd fél óras menet után tábort vertek. 11-kor már éppen le akartak feküdni, amikor hirtelen ismét sorakozót fújtak. Mint kiderült, ekkor érkezett meg az országgyűlés október 14-i határozata, amely a hadsereget, Bécs túlzottan semleges magatartására hivatkozva, az országhatár védelmére utasította. Így aztán az éjjel felvert sereg másnap reggel átázva-átfázva tért vissza Parndorfra.

A visszavonulást némileg indokolta az is, hogy a sereg több mint felét hiányos kiképzettségű önkéntes nemzetőrök alkották; a Jellacic—Auersperg-féle szembenálló cs. kir. csapatok pedig nemcsak létszámunkban, hanem kiképzettségükben is felülmúlták a magyar hadsereget. Különösen nyomasztó volt az ellenség lovassági főlénye, amit a néhány huszárszázad nem ellensúlyozhatott. A gyalogság többsége pedig még a négyszögbe állás szabályait sem ismerte, ami katasztrófális következményekkel járhatott volna, ha a jól kiképzett cs. kir. nehézlövassággal kerül szembe.

Néhány napos pihenő és kiképzés után október 20-án a haditanács ismét elhatározta a határ átlépését. Október 21-én reggel 3-kor fújtak ébresztőt, de a sorakozás csak fél ötkor kezdődött meg. A harcrend szerint 696 főnyi zászlóalj a 34. (Porosz herceg) gyalogezred 2. zászlóaljával, a 14. honvédszászlóalj hat századával, két század Sándor-huszárral és a 4. cs. kir. gyalogüteggel együtt továbbra is Schweidel dandárában szolgált. A 2341 főnyi, hat ágyúval ellátott dandár az október 16-i támadási diszpozíció szerint indult meg reggel 8-kor, Bruckot megkerülve, erősen esős időben. Bruck után már feltűntek az ellenség előőrsei, Aisdorfnál a zászlóalj tanúja volt, amint három század szerzésán futva elhagyja a falut, és a közeli erdő felé veszi útját. A zászlóalj követte őket a falun túli völgyön át, majd annak összeszűkülésénél a völgyet környezőombokra vonult és letáborozott. Folyamatosan esett az eső. A zászlóalj katonái szőlőkarókat gyűjtöttek, hogy legyen minél melegebbük. Andrássyt a főhadiszállásra hívták, „ahonnan huzamosabb idő múltán igen kedvetlen arccal tért meg, néhány szót mondott szinte sűgva Bethlen Ferenc századosnak, amire fokont mind a ketten mindinkább kitörtek, zúgolódtak”, s végül a legénységnek is tudtára adták, hogy a haditanács úgy döntött, ismét visszavonulnak Parndorfba. Andrássy elkeseredése „szinte leírhatatlan volt”, „szinte sírt elkeseredésében.”

Az ok ezúttal kettős volt. Egyrészt megérkezett Windisch-Grätz a csehországi cs. kir. főerőkkel, s egy követe útján felszólította Mógát és tisztjeit, hogy térjenek vissza a császár hűségére. Móga ettől még — az október 16-inál kedvezőtlenebb erőviszonyok ellenére — hajlandó lett volna folytatni az előnyomulást, de ekkor megérkezett Kossuth futára, Tallián Ede, Kossuth levelével, amely szerint „az ütközetet seregeink kockázatásával megkísérteni nem szabad”, s a hadvezetésé lesz a felelősség, „ha a hazát seregeink elvesztésével veszedelembe hozzuk”. Így aztán a legénység elégedetlenkedése ellenére a sereget ismét visszavonták a határ mögé.

A Parndorfra visszatérő zászlóalj fegyvergyakorlatokkal, céllövessel töltötte idejét. Október 26—27-én a táborba érkező Kossuth bejárta a tábort, s többek között a zemplénieknek is hosszú szónoklatot tartott. Október 28-án reggel a sereg ismét megindult. Nem tudni miért, a sereg hadrendjében a zászlóalj mindössze 544 fővel szerepelt; valószínűleg egyszerű tollhibáról lehet szó. A Schweidel-dandár összetétele annyit változott, hogy a 14. honvédszászlóalj helyét átvette a 34. gyalogezred 1. zászlóalja. A 2123 (valószínűleg 2223) főnyi dandár ezúttal Enzersdorffig hatolt. A zászlóalj a falu keleti oldalán vert tábort. Aznap éjszaka a zászlóalj első százada látta el a főhadiszállás őrzését. Mezösy szerint Kossuth társaságában ott volt Bónis Samu, Pázmándy Dénes, Csány László, Luzsénszky Pál, Móga, Répásy Mihály ezredes, Bárczay János őrnagy, és több más tiszt között Andrássy is.

Szintén Mezösy jegyezte fel, hogy amikor az őrállók egyike jelentette, az egyik fél század még nem kapott tűzifát, Andrássy kacagva megjegyezte: „Ez az alkotmányos katona; még az ellenség erdeje közepén is fát kér a kapitányától”.

Október 29-én a zászlóalj Enzersdorfnál kelt át a Fischán, majd hosszú menetelés után Schwechat előtt, „egy leborított tekenő alakú” dombon táborozott le. Másnap október 30-án a sereg megindult. A zemplénieket a dombról „kissé balra”, tehát nyugati irányba vezette le Andrássy, majd a Schwechatra vezető országúton is átkelve, megpróbálta arcvonalba fejleszteni nemzetőreit. Közben a Schwechat előtt álló osztrák útegek lőtávolaiba kerültek, mire segédtszjtje, Markovinovits Ágost hadnagy, volt cs. kir. őrmester azt javasolta, hogy mielőbb fejlessze fel embereit arcba, mert a tömegben jóval nagyobb kárt tesznek az ágyúk. Andrássy erre azt válaszolta, hogy a zászlóalj balra van állítva és jobb felé nincs elég hely a felfejlődéshez. Mire Markovinovits azt tanácsolta neki, hogy akkor fejlessze fel bal felé a zászlóaljat úgy, hogy a leghátul álló század álljon meg, s az elől álló század kezdje meg a felfejlődést. Ezt a mozdulatot azonban csakhamar megakasztotta előbb a gömöri önkéntes zászlóalj visszavonulása; mikor ezek elhaladtak, a zászlóalj végre felfejlődött; ám ekkor a 34. gyalogezred 1. zászlóalja kezdett visszahúzódni, élén Győzey Vince őrnaggyal. A sorzászlóalj egyenesen belerohant a zempléniek 1. századába, s azt magával ragadta; az 1. század példáját pedig követte a másik három is. Andrássy ekkor Győzey elé vágatott, s „dorgálás és fenyegetésekkel” arra kényszerítette, hogy állítsa meg zászlóalját; Bódog Károly közvitéz pedig egyenesen puskát fogott Győzeyre. A „prinzipranzok” (a zempléniek így csúfolták a Prinz von Preussen zászlóaljat) erre, ha nem is álltak meg, de legalább annyira lelassultak, hogy a két zászlóaljat szét lehetett választani. Ekkor azonban már az egész sereg hátrált.

A zászlóalj kb. 300 (más forrás szerint 1000) lépést szaladt, majd rendben folytatta a visszavonulást. Este átkeltek Enzersdorfnál a Fischán, majd a falu

keleti oldalán egy dombon letáboroztak. A zászlóalj másnap még sötétben indult el Rohraun és Prellenkirchenen át Köpcsénybe. Köpcsényben az ottani kastély udvarán táboroztak le. A nemzetőröknek szerencsájük volt; kaptak tűzifát és ételmet. November 1-jén továbbmentek Pozsonyba „havas hideg esőbe, nagy szélbe”. A legénységet az Akadémia épületében szállásolták el.

A zászlóalj schwechati szereplése nem volt ugyan valami dicsőséges, de ahogy az egyik résztvevő írta, „a zempléniek érdeme itt az, miszerint legutolsók (sic!) szaladtak meg”. A zászlóalj viszonylag jól állta a tüzet, s úgy tűnik, Andrássy is jól ellátta feladatát. Emellett a zászlóalj katonái visszavonulás közben összeszedték a 34. gyalogezred 1. zászlóalja katonáinak elszórt felszerelési tárgyait is. Az ütközetben a zempléniek egyetlen embert sem veszítettek.

Pozsonyban a zászlóalj november 6-ig pihent. Aznap délután 4-kor Köpcsénybe rendelték a zászlóaljat. Ide a Görgey Kornél őrnagy vezette 6. dandárban a borsodi önkéntes zászlóaljjal, 3 század Württemberg-huszárral és a 4. honvéd lovasüteggel együtt azzal a feladattal küldték ki őket, hogy másnap Parndorf irányába támadjanak. Aznap Andrássy löszert vételezett zászlóaljának; 13 080 gyutacsos és 40 kupakos töltést. A 659 főnyi zászlóalj azonban nem sokáig maradt Köpcsényben; november 10-én reggel 5-kor átvezényelték őket Gátára, ahol kezdetét vette a közel egyhónapos, egyhangú, de rendkívül fárasztó előőrsi szolgálat.

A sereg új fővezére, Görgei tábornok felszólította Andrássyt, „kísértené meg az önkéntes zászlóaljat, hogy lépniék át egész testületestől honvédeké — s így számot nyerne zászlóaljunk, mint rendes katonaság”. Andrássy eleget tett a kérésnek; még Köpcsényben felsorakoztatta nemzetőreit, hazafias beszédet mondott nekik, bort hozatott; de bizony mindössze harmincan jelentkeztek a zászlóaljból. Andrássy a honvédekhez átlépni kívánó tiszteket még aznap felterjesztette Csány László kormánybiztosnak. Majd, megunva a tétlenséget, november 11-én átadta a zászlóalj parancsnokságát Bethlen Ferencnek. Matolay szerint „úgy mondák — schwechati futásunktól elkedvetlenedve” hagyta el a zászlóaljat. Karsa Endre levele szerint kijelentette, hogy huszárkapitány lesz; Mezösy szerint egyszerűen haza akart menni a „főispánságot folytatni”. A zászlóalj parancsnokságáról azonban egyelőre nem mondott le; a feldunai hadsereg november 14-i, 29-i és egy dátum nélküli, de a december 15-i létszámokat tartalmazó harcrendjében még mindig Andrássy szerepel a 640 főnyi zászlóalj parancsnokaként.

Andrássy távozása után a zászlóalj továbbra is a táborban maradt. November közepén végre megkapták Zemplénből hiányzó felsőruháikat, s így viszonylag jó felszereléssel szolgáltak tovább. A cs. kir. támadás megindulása után, december 21—23. között, a győri táborban a zászlóaljat egyesítették a táborból nagyrészt hazatért gömőri önkéntesek megmaradt századaival. Végigharcolták a téli hadjáratot, s csak 1849 február végén—március elején tértek vissza Zemp-

lénbe. A zászlóalj egy része március közepén beállt a Szemere Bertalan felvidéki teljhatalmú országos biztos által szervezett felső-magyarországi védseregbe, s így a szabadságharc végéig szolgált.¹⁴

Schwecháltól Debrecenig

Andrássy távozásának pontos dátumát nem ismerjük. Távozási szándékát november 11-én jelentette be, s november 17-én már nem volt a táborban. Nem ment azonban haza Zemplén megyébe, hanem valószínűleg a fővárosba vette útját. November 16-án ugyanis a Tisza-Gőzhajózási Társaság választmánya, amelynek Andrássy alelnöke volt, hirdetményben közölte részvényeseivel, hogy a Debreczen nevű gőzhajó októberben megérkezett Galacba, s a Társaság megbízottja által átvétetett, s már Orsova alatt várakozik. A választmány ezért felszólította a részvényeseket, hogy január 15-ig fizessék be „a már rég kiírt részvény-részlegeket”. A hirdetmény megjelenését követően november 22-én „Többen” aláírással egy közlemény jelent meg a Kossuth Hírlapjában. Az aláírók aziránt érdeklődtek, hogy „hová fordítottatt az eddigi pénz”, mert — befizetvén részvényeik felét — a Társaság még mindig nem tudatott semmit velük eddigi befizetéseik eredményéről. A nyílt levélre november 23-án a választmány nevében Andrássy válaszolt. Közölte, hogy az eddig befolyt 91 000 pengőforintot a Debreczen nevű gőzös, egy vontatóhajó és más szükséges kellékek beszerzésére fordították. A jelenleg meghirdetett befizetés a gőzhajó utolsó részletének rendezésére, illetve a társaság alkalmazottainak fizetésére fordítandó.

Ezzel egy időben Andrássy 50 000 forint kölcsönt kért a társaság részére, töb-

¹⁴ A zemléni zászlóaljra l. a 12. jegyzetet. Utjának ismertetésénél *Matolay*: 1887.; *Karsa*: AZT 1905. és *Mezősy-Szőcs* adataira támaszkodtam. A létszámra l. Bellosicz október 2-i és 6-i jelentését. MOL P 295. Görgey-család levéltára b/6. és b/46. fasc. (a továbbiakban: Görgey-lt.) A leg-több nrlapi tudósítás 640 főt említ. A ruházat hiányaira l. MT okt. 10. Andrássy kinevezésére l. *Mezősy-Szőcs*: 16—17. o., és *Mezősy László*: Hogy lett és meddig volt gr. Andrássy Gyula honvéd? TL 1892. 119—120. o. (a továbbiakban: *Mezősy* TL 1892.); MOL H 90. ONOHT Ulesjegyző-könyv, 1848. okt. 9. 181. pont. K, okt. 12., 5052./nő. számú okt. 9-i rendelet (eredetijét nem találtam sem az ONOHT, sem a Hadügyminisztérium iratai között). A zászlóalj útjáról a három alapvető forrásban ellentmondók az adatok; ezek összevetéséből ez a variáció látszik legvalószínűbbnek. Az indulásra l. még KLÖM XIII. 129. o. Az október 15-i éjjeli érkezésre mutat az is, hogy Pázmány Dénes aznap Parndorfból írott jelentésében „a még ma ide érkezendő zemléniekről” szól. OHB 1848:1207. Andrássy jelenlétéről megemlékezik *Szmrekovszky György*: Egy honvéd köztüzér élete 1848—49-ben. Bp. 1875. 34. o. Az október 16-i diszpozíciót l. MOL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. Iktatott beadványok, 3. dob. 128. (a továbbiakban: MOL Csány-ir. IBA); közli *Gyalóka János*: Egykorú adatok az 1848-i alsóausztriai hadműveletek történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények, 1929. 219—220. o. (a továbbiakban: HK). Az országgyűlés október 14-i határozatát l. KLÖM XIII. 193. o. és *Beér-Cizmadia*: 280. o.; érkezésére *Friedrich Walter*: Magyarische Rebellbriefe. München, 1964. 108—109. o. Az okt. 20-i harcrend: OSZK Kt. Oct. Hung. 441. Horváth Mihály feljegyzésel. 16—17. f. A diszpozíció: Adatok... HK 1929. 220—222. o. Andrássy magatartása a visszarendeléskor: *Matolay*: 1883. 10—11. o. *uő.* 1890. II. k., *uő.*: Megjegyzések a „Zemléni nemzetőrségről” c. közleményre. AZT 1899. 270. o. Kossuth levelére l. KLÖM XIII. 265. o. Az okt. 26-i hadrend és diszpozíció: MOL H 75. Hadügyminisztérium, általános iratok. 1848:9276. (nem eredeti helyén, hanem a 40. dobozban). Az éjszakai őrségre l. *Mezősy*: TL 1892. 129. o. és *Mezősy-Szőcs*: 26—27. o. Schwechatra l. *uő.* 28—30. o.; *Karsa*: AZT 1905. 206—209. o.; *Matolay* 1883. 12—18. o. és *uő.* 1890. II. k.; *Bajusz József*: i. m. (3. jz.) AZT 1899. 285. o. Kétes hitelességű epizódok: Képes Folyóirat, 1890. I. k. Gróf Andrássy Gyula, mint katona. 263—266. o., és ugyanez *Szűtsné*: 21—22. o. A zászlóalj szereplésének értékelése: *Karsa*: AZT 1905. 210. o. A zászlóalj Schwechat utáni történetére l. *Mezősy-Szőcs*: 31—34. o.; *Karsa*: AZT 1905. 209—213., 241—243. o.; *Matolay*: 1883. 19—24. o. *Mezősy* dátumai itt pontatlanok, *Karsáé*t fogadtam el. A zászlóalj új beosztására l. a feldunai hadsereg nov. 9-i hadrendjét. HL Az 1848—1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 3/192. (a továbbiakban: HL 1848—49.) A löszervételezés: MOL H 147. Vegyes iratok. 10. d. Tiszáninnenl önkéntes mozgó nemzetőr kerület iratai 7. fasc. Löszerek utalványozott nyugtatványai. A zászlóalj átszervezésének terve l. KLÖM XIII. 391. o. (Kossuth nov. 10-i levele); *Mezősy-Szőcs*: 34. o.; *Karsa*: AZT 1905. 212. o. Az átlépett tisztek felterjesztése: Csány-ir. Beadványok iktatókönyve, 452. sz. A zászlóaljparancsnokság átadására l. *uő.* 407. sz. Eszerint november 11-én már Bethlen Ferenc kérte a zemléni zászlóalj ruházati hiányainak pótlását. Csány válasza *uő.* Fogalmazványok iktatókönyve, 110., amely egyszerűen a „zemléni nemzetőrség parancsnokának” szól. *Matolay* verziója: 1883. 20. o., *Karsáé*: AZT 1905. 242. o. (nov. 11-i levél), *Mezősyé* *Mezősy-Szőcs*: 34. o. A hivatkozott harcrendek: Csány-ir. Vegyes, 14. d., Görgey-lt. b/47. fasc. A zászlóalj további történetére l. *Hermann*: Napjaink, 1989. 3. sz.

bek között azért, mert az elmaradt részleteket Wodianer Sámuel bankár és választmányi tag egyedül előlegezte meg a társaságnak. A kérvényt az Országos Honvédelmi Bizottmány november 26-án áttette a pénzügyminisztériumhoz véleményezés végett. A pénzügyminisztérium államtitkára, Duschek Ferenc december 2-án kelt válaszában úgy vélte, hogy „figyelembe véve ezen hazafiúi vállalatnak az egész Tisza-vidékre hasznos voltát, igen óhajtható, hogy a társaság oly állapotba helyeztessék, miszerint működéseit kellő sikerrel folytathassa”, ezért a kölcsönt megadandónak vélte. Ugyanakkor kifejtette, hogy a kölcsön biztosítékeként felajánlott gőzhajó nem fedezi eléggé a kölcsönt, mert a hajóval bármi történhet. Ezért azt javasolta, hogy 20—30 000 pengőforintot kapjon a társaság, „és azt is csak különös biztos kezesesség mellett”, 5 százalékos kamattal. Kossuth december 5-én a pénzügyminisztériumhoz átírva helyeselte Duschek véleményét, s utasította, hogy a „szokott óvatosság megtartása mellett” fizessen ki 30 000 forintot a Társaságnak. Ugyanakkor megjegyezte, hogy miután az OHB „apróbb hadi csajkák készítését határozta el”, ha a biztosítékul felajánlott gőzhajó ezek vontatására alkalmas, meg kellene kérdezni a Társaságot, nem akarja-e azt eladni az államnak, „mely esetben a folyamodás tárgya mellőzve lenne”. A Társaság azonban nem rajongott az ötletért, s inkább a kölcsön felvétele mellett döntött. Am amikor a 30 000 forintot fel akarták venni, a pénzügyminisztérium azt követelte a választmány tagjaitól, „hogy a kezeséget minden ingó és ingatlan javainak lekötése mellett személyenként is magára vállalja”. Andrassy erre december 12-én ismét az OHB-hoz folyamodott azzal a kérelemmel, hogy mentse fel a választmány tagjait az ilyen kezeségtől. Az OHB azonban nem sietett foglalkozni az ügygel, hanem december 27-én a folyamodványt azzal a hátrattal küldte vissza Andrásynak, forduljon ebben az ügyben az országgyűléshez: „kimondván egyszerűen a (...) folyamodás hátára vezetett határozatában, miszerint részéről a társaság ügye azon pártolásra és támogatásra számolhat, melyet ily, a honra nézve fontos vállalat megérdemel”. Andrassy tehát december 27-én vagy 28-án immár a képviselőháznak nyújtotta be a választmány folyamodását. A képviselőház december 28-i ülésében úgy határozott, hogy „a kérvényi bizottmány értekezvén e kérelem tárgyában előleg a közlekedési ügyek vitelevelével megbízott kormánytaggal, adjon a ház elébe jelentést”. A kérvényi választmány aztán a december végi hadiesemények, majd az első debreceni hónapok nehézségei miatt csak áprilisban tárgyalta meg az ügyet, s április 15-én előterjesztette véleményét. Ebben, arra hivatkozva, hogy a társaság Széchenyi volt közlekedésügyi miniszter felszólítására csináltatta a gőzhajót; illetve, hogy a vállalkozás célja nem „magán nyerekedés”, s hogy a majdan befizetendő részletek kellőképpen biztosítják a kölcsön visszafizetését, „a kérelmi választmány az esedező gőzhajózási társaság kérelmét igenis elfogadhatónak, és így teljesítendőnek véli és ajánlja”. A képviselőház helybenhagyta a választmány véleményét.¹⁵

15 Andrassyról *Mezősy* úgy tudta, hogy Zemplénbe ment. TL 1894. 31—32. o. (Őnéletrajzi levele 1893. márc.-ból). A Tisza-Gőzhajózási Társaság nov. 16-i hirdetménye: PH nov. 25., 28.; KH nov. 25., 30.; K, nov. 26., 27. Andrassy válasza: KH nov. 25.; PH nov. 26. (Hazai mozgalmak), Andrassy első kérvénye az OHB-hoz a pénzügyminisztérium só- és pénztári elnöki iratai között volt, s ez az iratanyag eltűnt. Tartalmára l. OHB Iktatókönyvek 1848:3109. A pénzügyminisztérium válasza OHB 1848:4398. Kossuth intézkedését l. KLÖM XIII. 656. o. Andrassy következő beadványa szintén elveszett. Tartalmára l. OHB Iktatókönyvek 1848:5331. Az országgyűléshez intézett beadványt l. MOL N 70. Dieta Anni 1848—1849. Lad. XX22. Fasc. 2. a N° 770. A képviselőház határozatát l. *Beér—Cstizmadia*: 342. o. A kérvényi választmány véleményének fogalmazványát l. MOL N 70. Dieta Anni 1848—1849. Lad XX22. Fasc. 5. a. N° 15. Eredetije a beadványon hátratrként; közül *Pap Dénes*: A parlament Debrecenben 1849. Lípce, 1870. II. k. 86—87. o.

Andrássy november—decemberi tevékenységéről egyébként meglehetősen keveset tudunk. Zemplénben, tudomásunk szerint, nem járt. Amikor november közepén-végén szóba került az Országos Honvédelmi Bizottmány olyan jellegű átszervezése és kibővítése, hogy az immár rendes kormányként működjön, Kossuth és Szemere erről szóló tárgyalásain az ország négy kerületében kinevezendő nemzetőri főkapitányok között Andrássy neve is szóba került, mint a tiszáninneri kerület lehetséges főkapitánya. „Tiszán innenre Andrásyn kívül nem tudok embert — írta Kossuth november 30-án Beöthy Ödönnek — kivált miután a kormányban legalább 6 protestáns lesz — s így a ker. főkapitányok közt a többségnek katolikusnak kell lenni.” Az átszervezés végül is nem valósult meg; így Andrássy főkapitányságából sem lett semmi.

November 23-án a képviselőház határozatot hozott arról, hogy az OHB vizsgálta ki Kolozsvár november 16-i feladásának körülményeit. Egy hét múlva, november 30-án az OHB levélben közölte Andrássyval, hogy „az erdélyi dolgok” kivizsgálásával megbízott bizottság elnökévé őt kívánja megbízni, „Önhöz két követet mellékelvén”. Kérték Andrássyt, hogy az ügy sürgőssége miatt „legyen szíves ezen futár vételével tüstént Pestre lejönni a további utasítás vétele végett”. Aznap a Marcius Tizenötödike a bizottság megbízatásáról azt közölte, hogy „átaljában a Királyhágón túli reakcionárius lázítók által gerjesztett katonai s oláh népfelkelés indítói ellen vizsgálatot s rögtöni ítéletet fog tartani”. A lap másnap közölte azt is, hogy Andrássy mellé Ágoston József borsodi és Kund Vince somogyi képviselőket neveztek ki. A lap ugyanakkor figyelmeztette a bizottság tagjait, „hogy működése azok ellen lesz irányozva, kik minket teljes és tökéletes pártütőknek tartanak, valamint más részről mi őket tartjuk ilyeneknek”. Ezért készüljenek el arra a „csiklandós alternatívára, hogy vagy ők fogják a pártütöket agyonlövetni, vagy azok őket”. Ezért lépjenek fel teljes erővel.

A figyelmeztetés azonban kissé korainak bizonyult. Egyrészt Kund Vince még november 30-án „néhány magánügyei” elintézésére néhány napi szabadságot kért a képviselőháztól, amit másnap meg is kapott. Másrészt az Andrássynak Sátoraljaújhelyre küldött levelet december 2-án Kazinczy András alispán a következő hátrattal küldte vissza: „A tisztelt gróf távollétében általam bontatván fel, s miután eme hivatalos sorok tartalma itteni rendelkezést nem igényelne, ismét lepecsételve az általadó futárnak kézbesítettet”. A levelet aztán az OHB ad acta tette, s amikor a képviselőház december 9-én arról érdeklődött, megtörténtek-e a kellő lépések Kolozsvár feladása körülményeinek kivizsgálására, Patay József OHB-tag azt válaszolta, hogy „a fennforgó akadályok elhárítása után ez ügy halasztást szenvedni nem fog”; amiben aztán a Ház meg is nyugodott.¹⁶

Alig egy hónap múlva az OHB egy újabb vizsgálattal bízta meg Andrássyt. 1848. december 9-én ugyanis a cs. kir. seregek összpontosított támadásának részeként Schlik cs. kir. altábornagy kb. 8000 főnyi hadtestével betört a Fel-

¹⁶ Az OHB kormánnyá alakulásáról l. KLÖM XXIII. 504., 509., 594. o. (az idézet ez utóbbi helyről). Megjegyzendő, hogy Kossuth egy kiadatlan kombinációjában Andrássy helyett gróf Vay Lajos szerepel. KLI 473/f. A képviselőház nov. 23-i határozatát l. *Beér—Csizmadia*: 311. o. Az OHB Andrássyhoz intézett levelét l. OHB 1848:4093; közli a fogalmazvány alapján KLÖM XIII. 609. o. Az ad acta tételre l. OHB Iktatókönyvek, 1848:4093. A MT tudósítását l. nov. 30. és dec. 1.; az elsőt közli *Kéry*: 663. o. Kund Vince kérvényét l. MOL N 70. Dieta anni 1848—49. Lad. XX22. Fasc. 2. A N° 695/c. és *Beér—Csizmadia*: 314. o. Patay dec. 9-i nyilatkozatát l. uo. 329. A vizsgálat elmaradására l. még KLÖM XIV. (Sajtó alá rendezte *Barta István*) Bp., 1953. 506. o.

vidékre. December 11-én Kassa mellett, Budamérnél vereséget mért Pulszky Sándor ezredes csapataira. Néhány napig úgy látszott, hogy akadálytalanul birtokba veszi az országrészt; azonban Schlik csupán merész hadvezér volt, de nem volt vakmerő. Ezért szép lassan elkezdte pacifikálni a felvidéki megyéket, s ennek köszönhetően az OHB-nak, és főleg két tagjának, Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú országos biztosnak és Mészáros Lázár hadügyminiszternek sikerült elegendő haderőt összegyűjteni ahhoz, hogy Schlik ne merészkedjen jóval Kassán túl.

Schlik, pacifikálási kísérletének részeként, az egyes törvényhatóságokat marciális felszólításokkal és a cs. kir. fővezér, Windisch-Grätz herceg, meg az új uralkodó Ferenc József császár proklamációival igyekezett minél kisebb „befektetéssel” a saját hűségére vonni. December 15-én több ilyen kiáltvány kíséretében egy dörgedelmes levelet küldött Zemplén megye közönségének is azzal, hogy ha nem engedelmeskednek a bennük foglaltaknak, haditörvényszék elé kerülnek. A levél december 17-én érkezett meg Sátoraljaújhelyre. Kazinczy András alispán megkérdezte az éppen ott tartózkodó Boronkay Albert kormánybiztos, hogy mit tegyenek a levéllel. Boronkay úgy vélte, hogy mivel az a megyének szól, a bizottnánynak kell döntenie a kérdésben. Majd — állítólag — arra hivatkozva, hogy Schlik közeledése miatt ő, mint kormánybiztos van a legnagyobb veszélyben, elhagyta a megyeszékhelyt és Miskolc felé vette útját Aznap Szerencsről még írt egy levelet Kazinczynak, amelyben kifejtette, hiszi, hogy „a bizottnányban lesz annyi energia, hogy férfiasan fogtok fellépni”. Egyben megküldte Szemere egy aznap hozzá írott levelét is azzal, „hogy a Schlik rendelete ezáltal a bizottnány előtt paralizáltassék”.

Kazinczy másnapra valóban összehívta a megyei bizottnány ülését. Előtte azonban szűkebb körű tanácskozmányt tartott, ahol — előterjesztve Boronkay levelét, Schlik rendeletét — megkérdezte a megyei „intelligenciát”, mitévők legyenek. Mivel senki sem szólt semmit, Kazinczy állítólag azt javasolta, Schlik levelét olvassák fel a bizottnány előtt, de a proklamációkat ne; a felolvasás után pedig mindjárt javasolják, hogy halasszák el a tárgyalást a következő bizottnányi ülésre, hátha addig megjavul a hadihelyzet és akkor a benne foglaltak elvetése „az egész megyei közönség eggyé olvadott akarátának dicsőséges kifolyása legyen”. A bizottnány ülésében, amelyen végül is csak a sátorajaujhelyi és környéki képviselők voltak ott, Kazinczy közölte a levél megérkezését, majd Lehoczky László főjegyző felolvasta Schlik levelét. Miután többen, arra hivatkozva, hogy nem mindenki tud németül, kérték annak magyarra fordítását, Lehoczky „megmagyarázta” azt. Nem egészen világos, hogy a csatolványokat is felolvasta-e. A bizottnányi ülésen két álláspont alakult ki; az egyik szerint a megyének semmi köze az egészhez, s a levelet csatolmányaival együtt fel kell küldeni az OHB-hoz, megtárgyalni pedig, mint törvénytelen, nem szabad. A másik álláspont szerint el kell halasztani a határozatot; ennek előterjesztésénél Kazinczy hivatkozott előző nap Boronkayval folytatott beszélgetésére. Végül a bizottnány ülése úgy határozott, hogy Schlik levele, amely formájára és tartalmára nézve is rendkívüli, „a kisebb számban lévő bizottnányi tagokból álló gyűlésbe” nem tárgyalható; ezért december 23-ára újabb ülést hívnak össze, s meghagyják a szolgabíráknak, hogy „mindegyik, a kerületében lakó bizottnányi tagokkal annak határnapját tudassa, valamint minden tisztviselők és valamennyi szolgabírák is abban, mint különben is bizottnányi tagok, személyesen megjelenni kötelességüknek ismerjék”.

A megyei vezetés szándéka nem ítéltető meg egyértelműen; úgy tűnik, ki akarták várni, merre dől el a hadiszerencse. Ha a magyar sereg megszállárdítja helyzetét, december 23-án kimondhatták volna a levél elvetését; ha Schlik győz, a megye egész vezetősége nevében nyilváníthatják hódolatukat. A szándék azonban nem valósulhatott meg. Kazinczy és Lehoczky ugyanis jelentette a bizottmányi határozatot Szemerének, aki erre december 21-én Boronkayt küldte Sátoraljaújhelyre, s felfüggesztette a megyei bizottmányt. Majd az eljárásuk igazolására Miskolcon megjelent Kazinczyt és Lehoczkyt meg sem hallgatta, hanem Pestre küldte őket az OHB-hoz. Az OHB-hoz írott december 23-i jelentésében eljárását azzal igazolta, hogy 1. bár csak 28 bizottmányi tag volt jelen az ülésen, a terem tömve volt, s mintegy 300 volt a résztvevők száma. Tehát a bizottmányi ülés színe alatt népgyűlésen tárgyalták meg Schlik levélét. 2. A jegyzőkönyv megyszerte köröztetett példányában „a Schlik fenyegető rendelete tartalmaz kivonatban áll”. 3. A következő bizottmányi ülésre a tagokat név szerint idézték meg, „mi rettegető”.

Mindezek által a Schlik-féle rendeletnek „oly terjedelmű tudás szereztetett, milyennél nagyobbat kigondolni se lehet”. Szemere példaadást sürgetett az OHB-tól.

A fővárosba érkező Kazinczy és Lehoczky december 26-án szintén benyújtották igazolásukat az OHB-nak, és ők is vizsgálatot kértek. A vizsgálatot az ügyben Boronkay már december 27-én Sátoraljaújhelyen megkezdte, de az OHB a részletes nyomozást december 28-án szintén elrendelte, s annak lefolytatásával Andrásyt bízta meg.¹⁷

A kevéske forrásból azonban úgy tűnik, hogy Andrassy nem sietett az elutazással. Saját elbeszéléséből tudjuk, hogy (valószínűleg december végén) figyelmeztette a fővárosba november végén visszatért Batthyányt, „hogy ha az osztrákok győznek, haragjok leginkább őellene fog fordulni”. Ez a kijelentés ugyan némileg emlékeztet Perényi Zsigmond 1848. december 31-én az országgyűlés ülésében elhangzott egyik felszólalására, de ettől még elképzelhető, hogy Andrassy is figyelmeztette Batthyányt. Az országgyűlés aznapi ülése elhatározta, hogy az OHB-val együtt átteszi székhelyét Debrecenbe. Andrassy azonban állítólag még Pesten maradt. Annyit bizonyosan tudunk: január 8-án Pesten elterjedt az a hír, hogy Andrásyt Batthyányval, Deákkal és Károlyi Istvánnal együtt elfogták volna.¹⁸

Ezután közel másfél hónapig Andrassyról még kétes hitelességű adatunk sincs. Amikor a Zemplén megyei bizottmány január 18-i ülésén felolvasták Bo-

17 A zempléni bizottmány ügyét az Andrassy által lefolytatott vizsgálat iratanyaga alapján ismertetjük. OHB 1849:3865. Itt található Boronkay dec. 17-i levelének, a dec. 18-i bizottmányi ülés jegyzőkönyvének, továbbá Kazinczy és Lehoczky OHB-hoz intézett beadványának másolata is. A Boronkai által megindított vizsgálatra l. az iratanyagban található három, december 27-i tanúvallomást. Szemere dec. 21-i jelentését OHB 1848:6609. sz. alatt iktatták, de elveszett. Dec. 23-i jelentésének másolatát l. OHB 1849:5337. Dec. 26-i jelentését l. uo. 1848:6782. Mindkettőt közli *Szemere Bertalan*: Politikai jellemrajzok. — Okmánytár. (Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta *Hermann Róbert* és *Pelyach István*. A fordításokat készítette *Kurucz György*) Bp., 1990. 294—295. és 301—302. o. — Az OHB ezután határozott az ügy kivizsgálásáról, l. a fogalmazványt uo. Az ügyről megemlékezett a sajtó is; l. pl. KH dec. 28.; PH dec. 31.; Jövő dec. 28.

18 Andrassy figyelmeztetése Batthyáynak: *Marczali Henrik*: A legújabb kor története 1825—1880. Bp., 1892. 731. o. (a továbbiakban: *Marczali*: 1892); szóbeli közléseire *Marczalinak* uo. 271. o. és *uő.*: Emlékeim. Nyugat, 1929. II. k. 362—364. o. Perényi felszólalása: KLÖM XIII. 950—951. o. Andrassy állítólagos Pesten maradására l. *Képes Folyóirat*, 1890. I. k. 266—267. o.; *Szöts*: 22—24. o. és *Tóth Béla*: III. k. 176—177. o. A Pesten elterjedt híre l. *Mátray Gábor*: Törédék jegyzmények Magyarország történetéből. (S. a. r. *Fülep Katalin*) Bp., 1989. 63. o.

ronkay kormánybiztos levelét arról, hogy Szemere rendeletére új bizottmányt alakít, s a megyei közönség azon aggodalmát, hogy ezáltal a nevezetes ülésen jelen sem lévöket is sújtják; majd azt a kérést, hogy Szemere mielőbb vizsgál-tassa ki az ügyet és állítsa vissza a bizottmányt, az elnöklő másodalispán a kívánságot idő előttinek nyilvánította. Arra hivatkozott, hogy „köztudomás szerint az egésznek megvizsgálása a megyei főispánra lévén a Honvédelmi Bizottmány által utasítva; amennyibe azonban a kiküldött főispán mikori működhetése jelen körülmények között bizonytalan lenne, ily felfüggesztés pedig sokaknál visszahúzódnásra szolgáltatnék okot”; ezért inkább Boronkayt kell megkérni, hogy mielőbb tisztázza a bizottmányt. Amikor pedig Szemere január 19-én Kossuthnak írott levelében amiatt elégedetlenkedett, hogy Kazinczy és Lehoczky állítólag hazatértek, s mivel egyszerű hazaerestésük öt kompromittálja, értesítést kért a vizsgálat eredményéről; Kossuth így válaszolt: „A zempléni volt alispán és főjegyző investigáció alatt maradvá, hazautaztak; de nem felmentve. Investigáltatni kell, mert ők minden hibát Boronkay biztosra hártottak. Andrassy főispán volt kiküldve december utolsó napjaiban az investigációra; de nem tudjuk hová lett. Ha egy hét alatt helyt nem áll, más bizatik meg, s az investigáció nyomán a vádlottak haditörvényszék elibe állítatnak.” Andrassy ezek szerint nem volt Debrecenben sem, s ezt erősíti meg az is, hogy az ott tartózkodó felsőházi tagokról január 24-én készített kimutatásban sem szerepel a neve. Nem valószínű, hogy a fővárosban maradt volna; már csak azért sem, mert a konzervatív magyar arisztokraták nem mulasztották el felhívni a cs. kir. hatóságok figyelmét Andrassyra sem; Majláth János gróf december 12-én Schwarzenberg miniszterelnöknek benyújtott előterjesztésében Andrassyt a kormány legnagyobb ellenségei közé sorolta testvérével, Aladár-al együtt. Január 17-én pedig Jósika Samu báró hívta fel rá Windisch-Grätz figyelmét azzal, hogy Batthyányval, Károlyi Istvánnal és Szapáry Antallal együtt ő sem maradhat büntetlen.

Andrassy hollétét csak találgathatjuk. Elképzelhető, hogy velejtei, vagy terbesi kastélyában tartózkodott; ezek ugyanis félúton feküdtek a Schlik által megszállt Kassa és a magyar csapatok által tartott Tisza-vonal között, s Andrassy alkatától nem volt idegen az ilyen veszélyes helyzetek vállalása.

Az első megbízható adatok hollétéről 1849 februárjából valók. Schlik seregei ekkor már elhagyták Zemplént, s a megye ismét a magyar hatóságok ellenőrzése alá került. Andrassy február 17-én megjelent Sátoraljaújhelyen, s végre megkezdte a bizottmány ügyében a vizsgálatot. Február 19-én felvette február havi nemzetőr őrnagyfi fizetését is. Elhatározásába belejátszhatott a hadügyminisztérium február 16-án kiadott rendelete is, amely felszólította mindazon nemzetőrtiszteket, akik „az ellenséges invázió miatt a kirendelt megyében vagy városban” hivatásukat nem teljesíthetik, hogy jelentsék tartózkodási helyüket a minisztériumnak, „mert az állodalom további szolgálatát igénybe venni akarja . . .” — s Andrassy bizonyára ragaszkodott a rangjához annyira, hogy ezek után megjelenjen Zemplénben.

Andrassy meglehetősen féloldalas alapossággal vizsgálta ki az ügyet. Rendelkezésre állt Boronkay december 17-i levele, a bizottmány másnapi határozata, Kazinczy és Lehoczky december 26-i beadványa az OHB-hoz és a bizottmány január 18-i ülésének jegyzőkönyve. Emellett 16 személytől kapott írásbeli vallomást; közülük hárman a már egyszer Boronkaynak beadott ta-

núskodásukat másolták le. A 16 személy fele ott volt az előzetes tanácskozmányon is. A beadott vallomásokból jól kivehető volt az a tendencia, hogy a résztvevők a felelősséget minél nagyobb mértékben Boronkay nyakába akarták varrni a határozatért. Az utolsó vallomást február 26-áról kezdték; Andrassy ezek után az egész vizsgálati anyagot március 6-án adta be az OHB-hoz. Jelentésében különválasztotta a bizottmány, illetve Kazinczy és Lehoczky ügyét. A bizottmányról úgy vélte, hogy noha az „nem bírt is elég elhatározottsággal” ahhoz, hogy „egyszerűen visszavetette volna Schlik törvénytelen rendeleteit”, amit az akkori helyzet némileg magyaráz, mégsem akarta elfogadni Schlik rendeletét, s a halasztás csupán azt a célt szolgálta, hogy addig Szemerétől vagy Boronkaytól rendelet, vagy legalább biztos hír érkezzen. Ha ugyanis a bizottmány el akarta volna fogadni Schlik rendeletét, ezt abban az időben minden kockázat nélkül megtehetette volna. Ezért javasolta a bizottmány visszahelyezését, mondván, hogy egy új bizottmányban „többnyire azon tagok ülnek, kiket illetve a felelőség, ha a bizottmány hibázott volna”.

Kazinczyról szólva úgy vélte, hogy az alispán magatartását nagyjából Boronkay kijelentései magyarázták, bár Boronkay szándéka szerinte is az volt, hogy a bizottmány ne fogadja el Schlik rendeletét. Igaz, hogy Kazinczy „eljárásába több elhatározottság lett volna óhajtható”, ám az alispán eddigi felüggesztésével levelezte vétkét; s ezért őt is vissza kellene helyezni méltóságába. Lehoczkyról úgy vélte, hogy a rendelet megmagyarázásával bünt nem követett el, s ezért őt is vissza kell helyezni.

Az OHB szintén nem nagyon sietett az intézkedéssel. A vizsgálat anyagát csak március 28-án küldte meg Szemerének véleményezés végett; akkor, amikor Andrassy március 26-án egy újabb levélben kérte az OHB-t, hogy mielőbb közölje vele határozatát az ügyben. Andrassy arra hivatkozott, hogy a Boronkay által alkotott új bizottmány a megyében nem bír elég tekintéllyel; másrészt a megyei másodalispán, Szogyén Imre „különféle tekinteteknél fogva nem alkalmas hivatalának jelen körülmények közti tökéletes betöltésére” és lemondani készül. Úgy vélte, „e megyében erélyes és jó adminisztráció csak úgy leendő lehetséges, ha a t. Honvédelmi Bizottmány előbbi felterjesztésemhez képest és mentől előbb intézkedend . . .”

Még mielőtt Szemere válasza megérkezett volna, április 2-án és 3-án Andrassy újabb megyei bizottmányi ülést hívott össze. A csonka, mindössze 33 tagból álló bizottmány ülése előtti napon és 2-án délig Andrassy is szűkebb tanácskozmányt tartott, „ugyanazért úgy ment minden, amint eleve kiterveztetett”. A bizottmánynak határoznia kellett a csatatérről hazatért tisztviselők, illetve a leváltott bizottmány ügyében. Andrassy bevezető szavai után a bizottmány egyik beavatott tagja arra hivatkozva, hogy a leváltott bizottmány helyettesítésénél nem lehet a törvény értelmében eljárni, javasolta, kérjék fel az OHB-t a régi bizottmány visszaállítására, mint amely valóban a megye közönségét képviseli. Amíg ez megtörténik, bízzák meg a főispánt, hogy néhány, mellé ki-nevezendő bizottmányi taggal egyetértve, töltsen be a megürült hivatalokat. A határozat nagyvonalúan átsiklott a megye 1848. augusztus 21—23-i határozatain, amely szerint a hivatalok betöltésénél a harctéren szolgáltakat elsőbbség illeti. A bizottmány aztán ebben az értelemben írt fel az OHB-nak, kiegészítve azzal, hogy Kazinczy és Lehoczky ügyében mielőbb határozzon.

Közben Szemere is megkapta az Andrassy által lefolytatott vizsgálat anyagát, s április 5-én hosszú levélben indokolta meg, hogy miért ragaszkodik Ka-

zinczy és Lehoczky elmozdításához. Rámutatott, hogy a tanúvallomások erősen Boronkay ellen irányulnak; hogy a kihallgatottak mind a bizottmányi tagjai, tehát bűnrészesek; hogy az általános félelemmel mindenkit ki lehetne menteni, aki Pesten „az ottani hatalom zsámolyánál esdekel”. Határozatát azzal indokolta, hogy Schlik levelét nem lett volna szabad felbontani, tárgyalás alá bocsátani, még „pipaszó közti diskurzusra” sem. Úgy vélte, túl sokan voltak ahhoz a bizottmány ülésén, túl tartalmas volt Schlik levelének kivonata a jegyzőkönyvben, és túl rövid a következő ülésig a terminus ahhoz, hogy itt egyszerű véletlenről lehessen beszélni. „Az alispán sokkal okosabb, semhogy e finom fogást öntudatlanul vette volna. Ismeri őt Zemplén a múltból, hol éveken keresztül zsarnokilag tartotta a szép megyét a Majláth és Apponyi markában.” Úgy vélte, Kazinczyék és a bizottmány felfüggesztésével decemberben Felső-Magyarország kormányozhatóságát őrizte meg, biztosítva a megyék lojalitását. Továbbra is úgy vélte, Kazinczyt és Lehoczkyt el kell mozdítani; a bizottmányt viszont vissza lehet állítani, de előtte „a bizottmányi tagokat érintenem szükségese leend”.

Az OHB ezúttal már gyorsabban intézkedett. Április 8-án mind Zemplén megye közönségét, mind Andrássyt értesítette arról, hogy „azon okokat, melyek felső-magyarországi t. h. biztos Szemere Bertalant Kazinczy András első alispány és Lehoczky László főjegyzőnek hivatalaiktól elmozdítására vezérlették, az e részbeni végrehajtott vizsgálat nyomán főispány úr által felterjesztett adatok el nem enyésztevé — az elmozdítás az Orsz. Honvédelmi Bizottmány részéről helyeseltetik. — Nem akarván pedig a Honv. Bizottmány a megye jogait legkevésbé is csonkítani, intézkedjék főispány úr, hogy az ekképp megüresedett hivatalok az 1848-ki törvény értelmében betöltsenek”. A Zemplén megyének szóló rendeletet másolatban megküldték Szemerének is azzal, hogy a bizottmány visszaállítására ügyében „szíveskedjék orsz. biztos úr f. h. 5-kéről kelt véleményével összehangzólag intézkedni”.¹⁹

Andrássyt ez a levél már ismét a harctéren érte. Vukovics Sebő emlékirata szerint 1849. április 6-án Kókán, az isaszegi ütközet idején csatlakozott a fel-dunai hadsereg táborához. Egy honvédszázados, Parnói Molnár István szerint az ütközetben mindjárt egy huszárbravúrt is elkövetett. A III. hadtest lovaságának két osztálya a völgyben két ellenséges üteg tüzebe került. Damjanich, a hadtest parancsnoka kijelentette, hogy ki kellene őket vezetni ebből a veszélyes helyzetből. A parancs megvitelét Andrássy vállalta magára. A futárt útközben a két üteg egyike löni kezdte, de eredmény nélkül. Andrássy átadta a parancsot, majd, hogy a huszárokról az ágyútüzet elvonja, lépésben indult vissza a törzs felé. A kb. negyedóraig tartó, emberpróbáló bravúrhoz Damjanich

¹⁹ Zemplén megye 1849. jan. 18-i bizottmányi ülésjegyzőkönyvének másolatát l. OHB 1849:3865. Szemere jan. 19-i levelét Kossuthnak l. *Szemere*: 342—345. o. és *Steier Lajos*: Az 1849-i trónfosztás előzményei és következményei. Bp., é. n. 36. o. Kossuth jan. 21-i válaszát l. uo. 40. o. és KLÖM XIV. 181. o. A jan. 24-i kimutatás: *Beér—Cszmadia*: 24. o. Mailáth Andrássyról: *Steier Lajos*: A tót nemzetiségi kérdés... II. k. 242. o. és *Daniel Rapant*: Slovenské povstanie roku 1848—49. III/2. k. Bratislava, 1954. 291. o. Jósika beadványa: *Andics Erzsébet*: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—49-ben. I. k. Bp., 1981. 398. o. A vizsgálat megindítására l. OHB 1849:3865. A nemzetőr örnagyi fizetés felvétele: MOL H 105. Farkassányi Sámuel kormánybiztos iratai. 4. d. 669—680. f. A 7. hadmegye pénztári naplója, 1849. febr. 394. sz. Mészáros febr. 16-i rendeletét l. K, 1849. febr. 18. Andrassy márc. 6-i jelentését és az OHB intézkedését l. OHB 1849:3865. Andrassy márc. 26-i levelét l. uo. 1849:4093. Az apr. 2-i bizottmányi ülésre l. uo. 1849:5256.; K, apr. 14.; *Dongó—Gyárjás*: Olaszliszka... AZT 1903. 315. o. Szemere válaszát l. OHB 1849:5337., közli *Szemere* 449—451. o. Az OHB válaszát l. uo., a Zemplénnek írott választ közli KLÖM XIV. 849—850. o.

melegen gratulált Andrásynak. A történet hihetőnek látszik, csupán az a baj, hogy adataink szerint Molnár István ekkor a VII. hadtestben szolgált, amely akkor éppen Aszód és Gödöllő között állott. Emellett a bravúrt nem említi sem Damjanich hadijelentése, sem Görgeié. Ennek persze az is lehet a magyarázata, hogy a huszárság visszavonulása Görgei szándéka ellenére történt, aki a II. hadtest zavartalan kibontakozásának fedezésére éppen a III. hadtest lovasságával kívánt operálni.

A tavaszi hadjárat hátralevő időszakában keveset tudunk Andrásyról. Görgei parancsörtszjtjei közé sorolta, sőt, állítólag „nagyon haszonvehető tisztnek” nevezte. Tudjuk Andrásyról, hogy ott volt Isaszeg után Nagysallónál, majd a győztes sereggel együtt vonult be Komáromba. Nem szakította meg egészen kapcsolatát Zemplén megyével sem. A megye április 16-án tartott bizottmányi ülésén olvasták fel Andrásy levelét arról, hogyan töltötte be a mellé kinevezett választmánnyal történt értekezés után a mintegy harminc megüresült hivatalot. A levél némileg szabálytalan volt, mert ha már a másik három taggal egyetértve tette meg a kinevezéseket, „akkor alá kellett volna írni ezen kinevezést a többi megbízottaknak is; most azonban nem szólt senki, mert közbizalom függ a hazafi főispán jellemén”. Egyébként ezen az ülésen olvasták fel Szemere azon levelét is, amelyben visszahelyezte az előző bizottmányt állásába; ill. az OHB határozatát Kazinczy és Lehoczky elmozdításáról.

A Komáromba érkező, és a várat az ostromzártól a Duna jobbpartján is felszabadító hadsereg vezetése április 29-én döntött a további hadműveletekről. A hadsereg lőszerhiánya és a kormányzat kívánsága miatt a haditanács úgy határozott, hogy további erősítések érkezéséig Budát felszabadítja az ottani cs. kir. várórségtől. Ekkor döntöttek arról is, hogy a közben hadügyminiszternek felkért Görgeit ideiglenesen Klapka tábornok helyettesíti a minisztériumban. Valószínűleg Andrásy is Klapkával együtt hagyta el a tábort, s utazott vele a fővároson keresztül Debrecenbe. Május 1-én ugyanis Pesten találkozott Jászay Pállal, Batthyány volt titkárával, s beszámolt neki a komáromi viszonyokról. Így „a Mack és társai felakasztására vonatkozó hírt valótlannak nyilvánította. Mack be van ugyan fogva, éretlen beszédei miatt, de az árulás eddig reá nem sült” — mondta. Nem lehet azonban tudni, hogy ezután ő is Debrecenbe utazott-e Klapkával, vagy pedig hazatért Zemplénbe. Május 14-én ugyanis már Sátoraljaújhelyen volt, ahol a másnapi bizottmányi ülés előtt tanácskozományt tartott. A másnapi tisztújításra jelöltek mindegyikét felírta, s ezúttal a már visszaszállított bizottmány tagjaival együtt töltötte be a hivatalokat, sőt, „még a jegyzők választását is a bizottmánynak engedé, mi iránt annyiszor bővíték a néhai karok és rendek a gravamenek vastag jegyzőkönyvét hasztalan”.²⁰

²⁰ Vukovics Sebő Andrásyról: Visszaemlékezései 1849-re. (S. a. r. Katona Tamás) Bp., 1982. 66. o. (A 49. oldalon Andrásy Aladárt említi, de ez utóbbi megjegyzésből úgy tűnik, hogy ott is Gyuláról van szó). Az isaszegi állítólagos hőstett: Parnói Molnár István: Emlékezés Andrásy Gyula grófiról. AZT 1906. 181—182. o. és uő.: Huszárbravúr. Zemplén, 1890. márc. 16.; ennek alapján Szóts: 24—26. o. A történet vélhető körülményeire l. Görgey Artúr: Eletem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. (S. a. r. Katona Tamás) Bp., 1988. I. k. 458—459., 461—462. o. Parnói Molnárra l. Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988. 420. o. Nagysallóra l. Vukovics: i. h. Görgei kijelentésére, utánkereshetetlen hivatkozással: Wertheimer: I. k. 21. o. Zemplén megye ápr. 16-i bizottmányi ülésére l. K, ápr. 26. Andrásy Pesten: Hentaller Lajos: Verrózsák. Bp., 1906. I. k. 199. o. (Jászay Pál naplója). Arra, hogy május 7-én nem volt Zemplénben, mutat, hogy a megye hódolati nyilatkozatát Boronkay elnökletével fogadta el a bizottmány. K, máj. 15. A május 14-i bizottmányi ülésre l. uo. jún. 7.

A konstantinápolyi küldetés

Andrássy nem sokkal ezután ismét Debrecenben volt. Érkezése kapóra jött mind Kossuthnak, mind az új kormány külügyminiszterének, gróf Batthyány Kázmérnak. Egyrészt egyre biztosabb hírek érkeztek a készülő orosz intervencióról, másrészt egy némileg ehhez kapcsolódó hír kavarta fel a kedélyeket. Május 19-én megérkezett Bem altábornagy levele arról, hogy Orsován át ismét Havasalföldre úzte ki Puchner seregét. Mivel ez egy ízben már megtörtént, és a török hatóságok nem fegyverezték le az oda menekülő cs. kir. katonaságot, az aznapi minisztertanács határozatot hozott arról, hogy a benemavatkozás elvének jegyében ki kell jelenteni a bukaresti angol, francia és más konzulátusoknak, a bukaresti, orsovai és belgrádi török megbízottaknak, illetve pasáknak, a szerb uralkodóknak és miniszterelnököknek, hogy Magyarország „valamint eddig, úgy ezentúl is kész a szomszéd hatalmakkal és nemzetekkel barátságos viszonyok fenntartására, kész a szomszéd határszélek respektálására” Éppen ezért viszont Magyarország is elvárja „miszerint vitéz seregeink által másodízben kiűzött s Oláhországba menekült osztrák seregeknek a »non intervention« elvénél s a népjog tiszteletbeni tartásánál fogva mielőbbi lefegyvereztetésük után, fegyvereik hozzánk küldessenek, s nekik a szomszéd országok és tartományokban Magyarország elleni hadkészületekre a járás, kelés s táborozás és felfegyverzés szigorúan tiltassék el”. A minisztertanács azonban nem elégedett meg ezzel a korlátozott körű akcióval, hanem elhatározta, hogy egy jegyzéket juttat el Palmerston angol külügyminiszterhez is; illetve hogy ebben az ügyben a Portánál is közbenjár és Isztambulba is követet küld. Kossuth erre a feladatra Andrássyt szemelte ki. Jó fellépése, nyelvismerete, grófi rangja és merészsége egyaránt alkalmassá tették Andrássyt erre a küldetésre. Remény szerint ugyan volt már két magyar küldött Konstantinápolyban; egyiküket, báró Splény Lajost azonban nem Kossuth, hanem a párizsi magyar megbízott, Teleki László küldte ki ideiglenes jelleggel a török fővárosba, s róla általában nem a legjobb vélemény uralkodott a vezető körökben; a másik, Francis William Browne, Teleki által kinevezett őrnagy, éppen ezen a napon érkezett Konstantinápolyba. Browne azonban egyrészt nem volt magyar állampolgár, másrészt kiküldésére még merőben más körülmények között került sor.

Andrássy kiküldésével kapcsolatban Kossuthnak csak egy aggálya volt: Andrássy is csak őrnagy volt. Klapka helyettes hadügyminiszter erre közölte Kossuthal, hogy ezen könnyen lehet segíteni. Valószínűleg már aznap megszületett Andrássy számszerű huszárezredesi kinevezése az 5. (Radetzky) huszárezrednél, amelyet bizvást lehetett volna diplomáciai huszárezrednek nevezni; itt volt ugyanis címzetes ezredes a kormány reménybeli bukaresti megbízottja, Beöthy Ödön is; az ezred pedig, Itáliában szolgálván, szintén „külszolgálatot” teljesített.

Andrássy titkárává Kiss Lászlót, 1848-ban a konstantinápolyi magyar kolónia vezetőjét, a Pesti Hírlap és a Marczius Tizenötödike levelezőjét nevezték ki. Valószínűleg együtt utaztak a fővárosba, ahol Andrássy még különböző ügyeket akart elintézni. Egyrészt jelentkezett Görgeinél a főhadiszálláson, s közölte a fővezérrel és hadügyminiszterrel, hogy Konstantinápolyba küldték diplomáciai megbízatással. Találkozójukról két különböző, egyformán igazolatlan verzió maradt fenn. Az egyik szerint a meglehetősen puritán megjele-

nésű Görgei „finom mosollyal” (vagy „bizonyos gúnyos derűtséggel”) fogadta az ezredesi díszegyenruhában pompázó Andrássy bejelentését arról, hogy Kossuth milyen megbízással küldte őt Konstantinápolyba. Andrássy ezután az egyik verzió szerint megkérdezte a tábornokot, hogyan vélekedik e megbízatról. Mire Görgei a rá jellemző kihegyezett iróniával válaszolta: „Tudja mit, kedves barátom? Legjobb lesz, ha és megverem a császáriakat, Kossuth kibékül velük, Ön pedig — itthon marad és leveti a díszruhát. Díszruhával nem mentjük meg a hazát”. A másik verzió szerint Andrássy megkérdezte Görgeit, „nem volna-e részére semmi parancsa?” Erre Görgei röviden így felelt: „Nekem nincs más feladatom, mint itten harcolni. Semmi keresni valóm sincs sem Konstantinápolyban, sem bárhol másutt a külföldön. Egyáltalában nem értem, mit segíthet rajtunk Konstantinápoly?” (Egy ezzel rokon variáció szerint Görgei azt mondta volna. „Mit keres Ön Konstantinápolyban? — Nincs nekünk ott semmi dolgunk. — Annál több dolgunk van itthon”). Akárhogy is történt, Andrássy nem felejtette el Görgeinek ezt a nem túl szívélyes fogadtatást.

Az ifjú ezredes állítólag részt vett Buda ostromában, „hol egy fáradt osztrák golyó érte mellét”, ennek azonban semmi nyoma a forrásokban. Reiner Bertalan, Kiss László állítólagos naplójegyzeteit (valószínűleg inkább emlékiratát) felhasználva azt állítja, hogy Andrássy május 22-én hagyta el a fővárost, és utazott vissza Debrecenbe. Ennek azonban ellene szól az, hogy a Tisza-Gőzhajózási Társaság válaszmánya Pesten 1849. május 25-én újabb hirdetményt tett közzé; ebben egyrészt közölte, hogy a Debreczen nevű gőzhajó szerencsésen átkelt a Vaskapun; másrészt ismét felhívta a részvényeseket hátralékaik befizetésére. Mivel a társaság elnöke, Károlyi Lajos gróf ekkor magyar körözés alatt állott, valószínűnek látszik, hogy a válaszmány az említett hirdetményt Andrássy elnökletével tette közzé.

A fővárosból Andrássy valószínűleg május 26-án távozott, majd a Pest—Szolnok vasútvonal igénybevételével visszatért Debrecenbe, ahol további három napot időzött. Itt vette át az utasításokat és a megbízólevelet Kossuthtól és Batthyány Kázmér külügyminisztertől. Duschek pénzügyminiszter 3000 aranyat adott át Andrássynak útiköltségre és a konstantinápolyi tartózkodás szükségére. Andrássy Debrecenben találkozott Nicolae Balcescuval, az 1848-as havasalföldi román forradalom egyik vezetőjével, aki azért utazott Magyarországra, hogy közbenjárjon a magyar-román kibékülés ügyében. Andrássy annyira megnyerte Balcescu bizalmát, hogy a román politikus Ion Ghicanak szóló levelét is rábízta. (Ghica ekkor Konstantinápolyban tartózkodott). Batthyány Kázmér is Andrássyra bízott egy Ghicanak szóló levelet, s szintén Andrássy útján írt a Konstantinápolyban tartózkodó lengyel ügynöknek, Mihail Czajka Czajkowski grófnak is. Maga Balcescu is arra biztatta Batthyányt, hogy

Andrássy mindenképpen igyekezzen jóban lenni a konstantinápolyi lengyel és román ügynökökkel.²¹

Andrássy május 29-én hagyta el Debrecent, majd Körösladányon át Szegedre utazott. Innen a Bem nevét viselő hajón utazott Törökkanizsáig, majd onnan kocsin folytatta útját Pancsováig. Pancsovára június 8-án vagy 9-én érkezett. Itt aztán betekintést nyerhetett abba, hogyan is fest a magyar kormány diplomáciai apparátusa, s ennek diplomáciai tevékenysége. Egyrészt itt találta Rákóczy Hugót, akit Perczel május végén azzal bízott meg, hogy a belgrádi török pasával tárgyaljon különböző kereskedelmi kérdésekről, ám aki nem elégedett meg ezzel, s felkeresve Garasanin szerb miniszterelnököt, szemrehányásokkal árasztotta el őt a magyarországi szerbiai önkéntesek tevékenysége miatt. Itt ta-

21 A május 19-i minisztertanács jegyzőkönyvét l. KLÖM XV. (Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. (S. a. r. *Barta István*) Bp., 1955. 348–349. o. és *F. Kiss Erzsébet*: Az 1848–1849. évi minisztertanács jegyzőkönyvek. Bp., 1989. 72–73. o. A Palmerstonnak küldött jegyzéket l. KLÖM XV. 350–353. o. L. még Baththyány kiegészítő utasítását a kézbesítéssel megbízott Pulszkyknak: *Pulszky*: I. k. 541–542. o. és Háborús Felelősség. I. k. 509–510. o. (a továbbiakban: HF). Hogy Baththyány ekkor, vagy ezután bízta meg Andrássyt, arra mutat, hogy az ezen a napon Szemereinek átküldött, a diplomáciai vonatkozású iratok jegyzékében Andrássy kiküldetésének iratai nem szerepelnek. KLÖM XV. 354–357. o. — Andrássy megbízatásának indokairól a különböző feldolgozások jobbára általánosságokat mondanak. *Wertheimer* értetlenül áll a megbízatás ténye előtt. *V. Waldapfel Eszter* pedig egyszerűen azzal magyarázza, hogy Splény működéséhez a magyar kormány eleve nem fűzött reményeket. A független magyar külpolitika 1848–1849. Bp., 1962. 266. o. (a továbbiakban: *Waldapfel*: 1962) Az itt felvázoltakat támasztja alá *Irányi Dániel—Charles Louis Chassin*: A magyar forradalom politikai története 1847–1849. (Ford. *Szoboszlai Margit*, S. a. r. *Spira György*) Bp., 1989. II. k. 201. o. és *Marczali*: 1892. 722. o. *Mészáros Lászlár* szerint feladata az volt, hogy adott esetben „Párizsig és Londonig működjék”. Emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebozsátja *Szokoly Viktor*. Pest, 1866–67. II. k. 257–258. o. Baththyány Kázmér egyébként szerette volna, ha John Paget, a magyar ügyvel rokonszenvező és diplomáciai körökbe bejáratos angol polgár elkíséri Andrássyt Konstantinápolyba. L. *Horváth Jenő*: A szabadságharc utolsó napjai Erdélyben. *Paget János* feljegyzései. HK 1928. 349–350. o. (a továbbiakban: *Paget*) Andrássy kinevezésére l. *Reiner Bertalan*: Andrássy Gyula gróf mint a szabadságharc diplomatája. In: Magyar kultúrképek. II. k. Bp., 1892. 71–72. o. (Klapka elbeszélése alapján). MOL H 79. Katonai osztály mutatókönyvei. 8. k. 64. o. „5-dik huszázrezred ezredese Andrássy Gyula gróf. (szám) f(eletti) 1849. május 1. NB.” Itt jegyzendő meg, hogy tudomásunk szerint Andrássy a Debrecenben összeülő felsőház ülésein egyszer sem vett részt. Amikor 1849. március 12-én Sztójka Imre szóban, majd 13-án írásban javasolta a felsőház jelen lételét, ill. hivatalos kiküldetésében lévő tagjai lajstromának közlését, a március 19-én már elkészült listában Andrássy neve még nem szerepelt. Perényi Zsigmond alelnök március 27-én közölte a felsőházzal. „hogy Andrássy Gyula későbbben, mint a lajstrom kivételét a jegyzőkönyvből, egy megbízást nyert a Honvédelmi Bizottmánytól”. Így Andrássyt is kivették azok sorából, akiknek április 15-ig meg kellett jeleniük Debrecenben. „az addig meg nem jelenőkre nézve főnntartván magának a Ház annak idejében használandó intézkedés jogát”. K, márc. 14., 15., 21., 30. és ápr. 1. L. még MOL N 124. Országgyűlési iratgyűjtemény. 7. cs. 6. fasc. Kormányi kiküldetésben lévő felsőházi tagok. Kiss Lászlóra l. *Reiner*: 72–79. o. A közlemény *Reiner* Kiss László „naplója” (inkább emlékirata) alapján írta. A napló a század elején állítólag Andrássy lányának, gr. Baththyány Lajosnénak birtokában volt. L. *Wertheimer*: I. k. 24. o. *Kiss* cikkei: PH 1848. jún. 2. és MT 1848. aug. 20.: Teendőink egyike külügyeinkben címmel. L. még KLÖM XII. Kossuth Lajos az első magyar felelős miniszteriumban. (S. a. r. *Sinkovics István*) Bp., 1957. 229. o. Andrássy találkozója Görgeivel: *Wertheimer*: I. k. 23–24. o. (Görgey István elbeszélése alapján) és *Eötvös Károly*: Andrássy Gyuláról. Egyetértés, 1890. febr. 19. V. ö. PH 1890. febr. 19. és *II-ik Kákay Aranyos* 65. o. L. még *Szöts*: 26–27. o. Görgeinek és Andrássynak erre vonatkozó feljegyzése tudommal nincs. *Görgey István* is csak általánosságban szól róla: Görgey Artúr a száműzetésben 1849–1867. Bp., 1916. 403. o. Andrássy látogatását tényként fogadta el *Marczali* is: Magyarország története napjainkig. Bp., é. n. II. k. 677. o. Kettőjük viszonyára l. még alább a 26. jegyzetet. Van olyan emlékiró, aki szerint Andrássy hívta fel Görgeire Kossuth figyelmét. *Bezerédi Bezerédj Antal*: Emlék. Szent-Ivánfa, 1891. 543–544. o. Valószínűek látszik azonban, hogy Andrássy nevének említése itt egyszerű tollhiba, Ivánka neve helyett. Annál is inkább, mert ezt megelőzően Ivánka 1848. október végi elfogatásáról van szó; ill. mert az emlékiró összekeveri pl. Damjanichot Bemmel. Megjegyezendő, hogy Görgey emlékiratának megjelenése után Andrássy foglalkozott azzal a gondolattal, hogy ha Angliában is megjelenik, „akkor, ha ti, jókedvemben volnék egyszer; nem mondom, hogy nem írnek [róla]. Mi volt Görgei fő hibája — hogy ahelyett, hogy magának nagy ideákat teremtett volna, a másokét kritizálta — ebben a hibában nem akarok esni”. HL Personalia. Nemeskéri Kiss család iratai. Andrássy Gyula levelei Kiss Miklóshoz. d. n. Andrássy részvétel Buda ostrománál: *Ifj. Andrássy Gyula*: Európa diplomáciai történetéről a frankfurti béktétel a világháborúig. 1871–1914. Küllügyi Szemle, 1923–24. 25. o. *Kiss* adatát l. *Reiner*: 79. o. Tisza-Gőzhajózási Társaság felhívását l. PH 1849. máj. 31. és Republica. jún. 22. Andrássy távozása a fővárosból és útja Debrecenbe: *Reiner*: 80–81. o. Találkozója Bálcescuval: *I. Tóth Zoltán* (szerk. és bev.): Bálcescu Miklós válogatott írásai. Bp., 1950. 182–185. o. Az Andrássy által Ghicának vitt levelet közli 1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. Bp., 1948. 175–176. o.; *Ion Ghica*: Amintiri din pribegia după 1848. București, 1889. c. munkája alapján.

lálta Tessényi Jánost, akit Kossuth máj 21-én küldött Pancsovára, hogy mint „diplomáciai műveltségű s francia levelezésre is alkalmas egyén”, a szerbekkel megkezdett tárgyalások lebonyolításánál Kollmann József ezredes segítségével legyen; Tessényi azonban, technikai jellegű megbízatását messze túllépve, Belgrádban mint a magyar kormány megbízottja jelentkezett. Szintén Pancsován találkozott Ludwik Bystrzonowski lengyel ezredessel, aki részben Perczel megbízásából, részben saját szakállára folytatott tárgyalásokat a szerb kormányval a magyar-szerb kibékülésről. Bystrzonowski azonban nem elégedett meg a magyar kormány által megadhatónak vélt engedményekkel, hanem megígérte a szerb tárgyalófélnak az önálló Vajdaság létrehozását is, ami ugyan nem volt elég ahhoz, hogy ezzel Garasanint meggyőzze, érdemes kibékülni a magyarokkal, arra viszont igen, hogy a magyar kormányban és magában Andrásyban is aggódalmakat keltsen. A magyar érdekek szempontjából szintén nem sok jót ígért a Lenoire álnévű, Zwarskowski nevű lengyel ügynök tevékenysége sem, akit ugyan szintén Perczel bízott meg, ám aki „egyik lábával pánszláv táborban állott”. Andrásy a látottakat úgy értékelte, hogy „országunk ügyei teljesen ki vannak szolgáltatva a lengyel megbízottaknak, s ezt nem nagyon tartom politikus dolognak”. Ezért úgy vélte, „hogy a kormányzat a megegyezés lehetőségét kockáztatja, ha mindezt nem akadályozza meg olyan gyorsan, ahogyan csak lehet”. Ezért felkérte mindannyiukat, „hagyjanak fel ténykedésükkel mindaddig, amíg a kormány mindegyiküknek külön utasítást nem ad úgy, hogy megállapítja az ilyenfajta ténykedésekben szükséges egységet”.

Ezután Andrásy csónakba ült, s átkelt Belgrádba. Belgrádban először az ottani szárd konzult, majd Hasszán pasát kereste fel. Szintén Belgrádban találkozott Giuseppe Carossinivel, a magyar kormány ottani diplomáciai megbízottjával. Hasszán pasa arról biztosította Andrásyt, hogy a török birodalom legfőbb személyiségei szívesen fogják látni, „de mivel a magas Porta még nincs abban a helyzetben, hogy nyíltan cselekedhessen, bár elhatározta, hogy segíti a magyar kormányt mindenben, amiben ezt külön megegyezés nélkül teheti s aminek nincs nagy viszhangja”, arra kérte Andrásyt, hogy küldetését tartsa titokban. A szárd konzul azt közölte Andrásyval, hogy Hasszán pasa e nyilatkozatát a török kormány sugalmazta. A pasa egyébként ellátta Andrásyt útlevelemmel és ajánlólevelekkel a vidini pasához is.

Ezt követően a belgrádi francia konzulnál találkozott Ilja Garasanin szerb belügyminiszterrel. Andrásy — akárcsak a magyar kormány — némileg tévesen értékelve a Garasaninről addig kapott információkat, úgy vélte, hogy a szerb belügyminiszter „őszintén gondolja a szövetséget a magyarokkal”. A tárgyalás kezdetén Andrásy tisztázta, hogy a Bystrzonowski által ígértekből mi az, amit a magyar kormány is hajlandó teljesíteni. Megpróbálta szövetségkötésre rávenni Garasanint, s biztosította, hogy a magyar kormány „kész minden engedményre, amire fegyverrel nem lehetett kényszeríteni, s amely nem lépi túl azokat a határokat, amelyekre a szerb nemzetiség fejlődése igényt tarthat anélkül, hogy az következményeiben a magyar állam feldarabolására vezetne”; tehát a Vajdaság területi autonómiájáról szó sem lehet. Ugyanakkor kérte Garasanint, hogy közölje, szerinte milyen engedmények szükségesek ahhoz, „hogy a szerb népet eltérítsék Ausztriától és rávegyék, hogy természetes szövetségéhez csatlakozzék”. Garasanin erre azt válaszolta, hogy a jelen helyzetben „a jogos engedményeknél még sokkal nagyobbak sem vezetnének

célhoz, mert a szerbek most nem nemzetiségükért harcolnak, hanem kizárólag mint osztrák katonák” Mayerhoffer és Jellacic vezetése alatt. Ezzel — Andrássy szerint — arra utalt, hogy jó lenne Jellacicot visszaüzni Horvátországba, esetleg úgy is, hogy a magyar hadsereg Horvátország felé diverziót tesz.

Andrássy ezután arra kérte Garasint, hogy hívják vissza Szerbiába azokat az önkénteseket, akik Knicanin tábornok vezetésével Magyarországon harcolnak. Garasanin ezelől azzal tért ki, hogy mivel Knicanin nem mint szerb tábornok harcol Magyarországon, nincs joga őt visszahívni. De megígérte, hogy baráti levélben kérni fogja, térjen vissza Szerbiába. A szerbiai önkéntesek magyarországi jelenlétét azzal magyarázta, hogy „meg akarta akadályozni a túlsó part szerbjeit abban, hogy orosz segítséget kérjenek, amit nekik az osztrák cselszövény sugallott...” Biztosította Andrássyt arról, hogy találkozásuk jó hatással lesz a két nép szövetségének ügyére; ezzel Andrássy szerint arra is utalt, hogy a másnapi minisztertanácson az osztrákokkal kötendő szövetség ellen fog állást foglalni. Andrássy ezek alapján úgy vélte, bízni lehet Garasanin őszinteségében, s a találkozóról szóló jelentésében kérte Batthyány Kázmért, írjon Garasaninnak. Atanasije Nikolic kiadatlan emlékiratai szerint Andrássy arra is kérte Garasant, azért hívják vissza Knicanint és önkénteseit, „hogy a magyarok a Szerémségen, Szlavónián és Horvátországon keresztül áttörhessenek olasz szövetségeseikhez s velük egyesülhessenek”. Mindez azonban kévéssé valószínű. Andrássy biztató kezdetnek tekintette kettőjük tárgyalásait, s úgy tűnik, Garasaninban is volt némi, bár nem túlzottan sok tárgyalási hajlandóság. Igaz, Garasanin legfeljebb a Bystrzowski által előterjesztett javaslatokat fogadta volna el minimális tárgyalási alapnak.

Másnap, június 10-én Andrássy találkozott Dragojlo Kusljjal, a Slavenski Jug című horvát liberális lap szerkesztőjével, aki május 29-én azért érkezett Belgrádba, hogy egy horvátországi fegyveres felkelés előkészületeit koordinálja. Kusljan március óta kapcsolatban állott Czartoryski herceg körével, akik pénz és fegyvert ígértek neki a felkeléshez, ha azt lengyelek vezethetik és a magyarokkal szövetségre lép. Andrássytól is segítséget kért, aki ezt meg is ígérte azzal a feltétellel, ha Kusljan ezután határozottan osztrákellenes és magyarbarát propagandát folytat. Kusljan mindezt megígérte, s egyben kétezer forintot kért lapjai fenntartására. Ezenkívül kérte Andrássyt, a magyar kormány szerkesszen kiáltványt a horvátok megnyugtatására, „amelyek tartalma: nincsen szándékunkban elvenni a nemzetiségek jogait, sem pedig meggátolni őket szabad fejlődésükben és nem kívánjuk a magyar nyelvnek, mint parlamenti nyelvnek a szupremáciáját stb.” Kusljan javasolta, hogy egy horvátországi diverzió esetén annak vezetőjévé Bemet nevezzék ki, akit már bánként is emlegetnek Zágrábban.

Andrássy az ajánlatokat előnyösnek tartotta, s ebben az értelemben írt Batthyánynak. Úgy vélte, a Kusljan által javasolt nyilatkozatot nemcsak a horvátok, hanem a szerbek felé is meg lehetne tenni. „Kívánatos lenne, hogy ezt a nemzetgyűlés adja meg, s ezt valóban meg is kell egyszer tenni, mert csak két mód van a szláv forradalom megszüntetésére, vagy felszámolni, vagy kielégíteni őket, közbeeső megoldás nincs. Ezzel megszüntetnők a külföldi ürügyet, mellyel azt állítják, hogy nem Auszria, hanem a szlávok azok, akik velünk harcba állanak. Nem vesztenénk semmit, mert a győztes módosíthat, ha pedig legyőzetik, úgyis mindegy”.

Andrássyt e szavakért az utókor több történetírója is megróttá, holott a történetek némileg őt igazolták. A nemzetiségi mozgalmak tényleges vezetői és külföldi támogatói — köztük maga Garasanin is — ugyanígy taktikai jellegűnek vélték az esetleges megegyezést. A visszautasítást csak megkönnyítette az, hogy a magyar külügyminiszter, Batthyány Kázmér is merev álláspontot foglalt el ezekben a kérdésekben, s éppen június 10-én kiadott körlevelében a magyar állam territoriális egységét és a magyar nyelv országgyűlési, közigazgatási, felsőoktatási, bírósági és anyakönyvi használatát mondta minden tárgyalás alapfeltételének. Mindez persze még mindig óriási fejlődést jelentett a miniszter korábbi nézeteihez képest; 1849 márciusában ugyanis Batthyány Kázmér — Vukovics emlékiratai szerint — még a szerbek kiirtásának gondolatával foglalkozott; ennél még az ilyen alapokon történő tárgyalás is többet ígért.

Andrássy ezt követően visszatért Pancsovára. Itt tudta meg, hogy Splény már megérkezett Konstantinápolyba. Június 11-én írott jelentésében arra kérte Batthyányt, hogy utasításait, és esetleg a hivatalos Közlönyt Carossini útján juttassa el hozzá.²²

Pancsováról Kovinra, onnan Orsovára folytatta útját. Orsován találkozott az ottani magyar különítmény parancsnokával, Herkalovic Antal ezredessel. Herkalović közölte Andrássyval, hogy további útja meglehetősen veszélyes lesz. A Havasalföldön ugyanis ott állnak a Bem által kiszorított Puchner csapatai. Ha viszont Szerbián keresztül akarja folytatni útját, számolnia kell a szerb

²² Andrássy indulásának időpontja: *Szabó István*: Debrecen 1848—1849-ben. Debrecen, 1928. 66. o. és *Mody György*: A menekültek. In: A szabadságharc fővárosa Debrecen 1849 január—május. (Szerk. *Szabó István*) 99. o. Utvonalat l. *Reiner*: 81—82. o. Pancsovai tartózkodására l. uo. 82—86. o. *Reiner* valószerűleg nem tudta elolvasni a kéziratot, mert Carossini helyett Mazarinét fr. Belgrádi tárgyalásaira l. június 11-i jelentését Batthyány Kázmérnak. OHB 66. doboz. Iktatatlan iratok. 20. szám. Másolata: HL 1848—49. 32/327. (Francia nyelvű). Franciaul közli *Thim József*: A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés története. III. k. Bp., 1935. 787—791. o. Nem teljesen pontos magyar fordítása: 1848—1849. évi iratok... 188—191. o. és innen átvéve június 14-i dátummal: *Horváth*: Teleki II. k. 184—187. o. A levélben jól olvasható az 1/849. iktatószám, tehát téves *Barta István* azon jegyzete, hogy a június 6-i minisztertanács határozatát a nemzetiségekkel folytatandó béketárgyalások ügyében Andrássy valamelyik jelentése befolyásolhatta volna. KLÖM XV. 476. o. és innen átvéve F. Kiss: 118. o. Kossuth Tessenyiről: KLÖM XV. 369. o. Bystrzonowskira l. *Spirc György*: Perczel próbálkozása a délvideki szerbek megbékítésére 1849. tavaszán. In: Jöttányit se a negyvennyolcból! Bp., 1989. 272—293. o. Carossini Andrássyról: MOL H 8. 1849-i külügyminisztérium iratai. Iktatatlan. 1849. jún. 10. (a továbbiakban: 49. KÜM) Andrássy és Garasanin tárgyalásaira l. még *Risztics Janos*: Szerbia külügyi viszonyai az újabb időben 1848—1860. (Ford. *Ramánecz Mihály*) Nagybeckerek, 1892. I. k. 47. o. és *Vasilie Krestic*: Szerb memoírtudomány az 1848—1849-es forradalomról. In: *Bona Gábor* (szerk.): Szerbek és magyarok a Duna mentén. I. k. Bp., 1983. 183—184. o. (mindkettő *Atanasije Mikolici* emlékiratait idézi); *Milorad Ekmečić*: Garašanin. Czartoryski köre és a magyarok 1848—1849-ben. In: *Fried István* (szerk.): Szerbek és magyarok... II. k. Bp., 1987. 84—87. o. (Kušljanról is ír). Garašanin számára a magyar álláspont már csak azért sem lehetett ismeretlen, mert azt Batthyány Kázmér már május végén Carossini útján levélben közölte vele. L. *Hanák Péter*: A magyar szabadságharc és a Habsburg-monarchia elnyomott népei. In: Magyarország a Monarchiában. Bp. 1975. 74—75. o. Csupán Andrássy belgrádi megjelenését regisztrálja *Jakov Ignjatović* Szerb rapszódia. (Vál. és ford. *Csuka Zoltán*) Bp., 1973. 325. o. *Reiner* egyébként tévesen úgy véli, hogy Garašanin vissza is hívta Knicanint: l. m. 83. o. A tárgyalások értékelésére l. *Wertheimer*: I. k. 26—33. o.; *Kovács Endre*: Magyar-délszláv megbékélési törekvések 1848/49-ben. Bp., 1958. 123—126. o.; *uo.*: Szemben a történelemmel. Bp., 1977. 333—334. o.; *Arató Endre*: Egykorú demokratikus nézetek az 1848—1849. évi magyarországi forradalomról és ellenforradalomról. Bp., 1971. 92—93. o.; *Horváth*: Teleki I. k. 313. o.; *Spira György*: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon. Bp., 1980. 100—101. o.; *Waldapfel* 1962. 282—284. o. Batthyány június 10-i körlevelét l. magyarul *Pulszky*: I. k. 543—547. o. és *Spira*: A nemzetiségi kérdés... 218—221. o. *Spira* tévesen úgy véli, hogy ez *Pulszky* fordítása, holott az irat eredetije megtalálható MOL R 5. Batthyány Kázmér iratai. I. cs. 2. tét. (a továbbiakban: Batthyány-ír) és 49. KÜM 138. A francia szöveget közli *Thim*: III. k. 783—786. o. és ennek alapján magyarra visszafordítva az 1848—1849. évi iratok... 183—186. o. Batthyány a szerbek kiirtásáról: *Vukovics* visszaemlékezései 32. o. Itt jegyzem meg, hogy a szerb-magyar megbékélésről több, a jelzett helyen utánkereshetetlen, de a Miskolci Állami Levéltárban eredetiben megtalálható iratra hivatkozik *Jánosy Dénes*: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851—1852. c. munkájában. I. k. Bp., 1940. 395—397. o. egyetlen, jún. 28-i Batthyány Kázmér-utasítás kivételével.

lakosság ellenséges érzelmeivel is. Az egyetlen megoldás az lenne, ha a Dunán folytatná útját, ám a hajóközlekedés a hadiesemények miatt szünetelt. Ebben a helyzetben az új-orsovai pasa, Ahmed sietett Andrássy segítségére. Egy bárkát bocsátott a rendelkezésére.

A török helyőrség öt katonája egészen Vidinig vezetett Andrássyval és két kísérőjével. Útközben sikeresen áthaladtak a szerb vesztegzáron, bár a partról rájuk lőttek. Kiss naplója szerint kb. huszonnégy óra alatt tették meg az utat Orsovától Vidinig. Vidinben a török hatóságok némi akadékoskodása után sikerült láttamoztatniuk útleveleiket. Andrássy felkereste a vidini török pasát, Piatot, aki biztosította, „hogy a magyarok sikereinek nagyon örvend, hogy hatalmi körében mindent meg fog tenni, ami a magyar ügy győzelmét elősegíti...” Vidinből háromnapos utazás után érték Ruszcsukba. Ibrahim, az itteni pasa kevésbé volt barátságos, mint belgrádi és vidini kollégái, de így is sikerült Andrássyék útleveleit láttamoztatni. Ruszcsukból továbbutazhattak volna Galacig, s innen viszonylag rövid idő alatt elérhették volna Konstantinápolyt, ám féltő volt, hogy román földön nehéz lesz továbbutazniuk. Ezért Andrássy elhatározta, hogy inkább Bulgárián keresztül, lóháton folytatják útjukat. Három nap alatt elérték Várnát; itt azonban kiderült, hogy Várnából Konstantinápolyba csak az osztrák Lloyd társaság hajói közlekednek. Ezért Andrássy először arra gondolt, hogy Drinápolyon keresztül, szárazföldön folytatja útját. Az aznap megerkezett Lloyd-gőzös kapitányában azonban titkára, Kiss régi ismerősét fedezte fel. Némi értekezés után Poiret kapitány biztosította őket, hogy a hajón semmitől sem kell tartaniok. Tizenhárom órai utazás után érkeztek Konstantinápolyba.

Andrássy érkezésének időpontját nem ismerjük. Kiss dátumai nagyjából elfogadhatatlanok. Szerinte június 10-én érkeztek meg a török fővárosba. Ezen a napon azonban Andrássy még Belgrádban volt. Ha azonban a Kiss által megadott napokat hozzáadjuk a bizonyosan meghatározható június 12-i pancsovai indulás időpontjához, a Konstantinápolyba érkezés időpontjaként június 24-ét kapjuk. Sajnos Andrássy első, Konstantinápolyból keltezett jelentése nem maradt fenn. A június 24-i érkezést látszik megerősíteni az is, hogy 1849. július 9-én a Republica, majd július 14-én a Közlöny külföldi hírei között megjelenik egy június 25-i konstantinápolyi jelentés, amelyet nagy valószínűséggel Andrássynak tulajdoníthatunk. Eszerint a Porta megtagadta a Szerbián való átvonulást az orosz és osztrák seregeknek; tiltakozott az orosz hadsereg erdélyi betörése miatt, mivel az Moldva és a Havasalföld felől történt, illetve kijelentette, hogy „ha az osztrákok és muszkák a magyar által megvertetnek, és a török földre, tehát Havasalföldre és Oláhországba visszaüzetnének, őket a magas Porta lefegyverzi, és ha vonakodnak azt tenni, lövetni fog rájuk, mint ellenségre”. A jelentés írója szerint Sir Stratford Canning angol követ reálisan fogja fel a magyar ügyeket, s csak arról akar meggyőződni, „hogy egy erős Magyarország valósággal elfoglalja-e az összerokadt Ausztriának helyét”. A jelentés szerint az angol kormány „a szükséges elemek összealakodása” után tettelegesen fogja pártfogolni a magyar ügyet.

Andrássy éppen időben érkezett Konstantinápolyba. Stürmer, az ottani osztrák követ hetek óta tiltakozott a két magyar megbízott, báró Splény Lajos és Francis William Browne ottléte miatt. Splény esetében arra hivatkozott, hogy az korábban a cs. kir. hadseregben szolgált, így egyszerűen katonaszökevény-

nek tekinthető. A tiltakozás végül elérte célját; Splény június 25-én távozni kényszerült. Browne-nal kapcsolatban ez az eljárás nem vezethetett sikerre, ám Browne, a kiutasítást elkerülendő, arra hivatkozott, hogy ő angol állam-polgár; ez pedig éppen megbízatása komolyságát vonta kétségbe.²³

Andrássy július 3-án küldte második ismert jelentését Batthyány Kázmérnak. Ebben közölte, hogy működésének eddig még azért sem lehetett sikere, mert a francia és angol követek által nem támogatva „a magas Porta nem mert nyíltabb viszonyba lépni”. Hogy Stürmer esetleges fellépését előre kivédje, közölte a magyar megbízottakkal érintkezésben lévő török hivatalnokokkal, hogy amíg Magyarországról erre nézve utasítást nem kap, nem hajlandó elhagyni Konstantinápolyt, még „a porta bárminő kérelmére sem”. Úgy vélte, konstantinápolyi küldetésének sikere elsősorban a harctéri hírektől függ. „A portát csak egy mód van erélyes fellépésre bírni — kompromittálni kell, magától bátorsága soha nem lesz”. Utalva a június 25-i tudósításban foglaltakra úgy gondolta, ezt közölni kellene Besselnek, hogy adott esetben erre hivatkozva követelhesse az osztrák-orosz seregek lefegyverzését. Elképzelhetőnek tartotta, „hogy a török sereg, mely a muszkát gyűlöli, és csak az alkalmat várja, hogy megtámadhassa — seregünkkel egyesülve működjön, és ekkor minden nyerve van...”

A török kormányról úgy vélte, hogy „jószándékú, de gyenge, kislelkű”, s addig nem fog cselekedni, amíg vagy akaratlanul bele nem sodortatik a háborúba, vagy az angol és francia kormányok erőteljesebben nem támogatják. A török kormánytól azt az üzenetet kapta, hogy a szultánnak csak akkor adhatja át megbízólevelét, ha ugyanakkor Resid nagyvezírhez Kossuthtól levelet visz. Kérte tehát Batthyányt egy ilyen levél küldésére. Jó hírként közölte viszont, hogy a török nem gördít akadályt a fegyverszállítás elé, „és hogy az kéz alatt ugyan, de biztosan történhetik”. Közölte Batthyányval azt is, hogy másnap ebben az ügyben a török kormány bankárával fog tárgyalni. Jelentése végén panaszkodott, hogy indulása óta nem kapott biztos híreket Magyarországról, „mi azon nehéz állásba hoz, hogy utolsó vagyok, ki a magyarországi híreket megtudja, és akkor sem bizonyosan”.

²³ Andrássy útjára I. Reiner: 86–99. o. (Reiner Herkalović nevét Radalkovicsnak olvasta) és Wertheimer: I. k. 34–38. o. A Reiner által a Herkalovicsal folytatott beszélgetés tartalmáról mondottakat valószínűsítik Herkalović jún. 5-i és 16-i jelentései; az előbbit közli *Thim*: III. k. 779. o. és *Deák Imre*: 1848, ahogyan a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben. Bp., é. n. 373. o., az utóbbit *Supka Géza*: 1848–1849. (S. a. r. *Fábrí Anna*) Bp., 1985. 382–383. o. Andrássy június 24–25-i érkezésére mutat az is, hogy még találkozott a június 25-én távozó Splényvel. Splény távozásának időpontjára l. *Wertheimer*: I. k. 39. o. Splényre l. *Waldapfel* 1962. 266. o. Andrássy érkezésének időpontjaként *Somlyó Tóth Tibor* Splény és Browne jelentéseire hivatkozva jún. 26-át adja meg. Agensdiplomácia 1848/49-ben. In: *Diplomácia és emigráció „Kossuthiana”*. Bp. 1985. 74. o. Itt azokra az okmányokra utal, amelyeket először *Jánossy Dénes* használt: i. m. l. k. 39. o. 15. jz. *Somlyó* megállapításaival kapcsolatban azonban kételyek-re ad okot az, hogy tanulmányában jó néhány fiktív levéltári hivatkozás található, ill. hogy pl. úgy véli, hogy Andrássy mindvégig álnéven működött Konstantinápolyban. Stürmer osztrák követ egybként jún. 27-én jelentette Splény távozásának híret. L. A szabadságharc diplomáciai történetének forrásanyaga. HF II. k. 647. o. N° 1242. (Regeszta) és No. 1885. L. még *Horváth Jenő*: Törökország semlegessége 1848–1849. TSZ. 1930. 93. o. Splényre és Browne-ra l. Andrássy júl. 3-i jelentését Batthyány Kázmérhoz. MOL Batthyány-ir. 1. cs. 2. tét., közli HF I. k. 514–515. o.; *Deák* 1848. 288–389. o. és *Takács Ferenc*: Két flamingó. Bp., 1982. 225–227. o.; *Somlyó Tóth Tibor*: i. m. 75. o. egy állítólagos júl. 4-i, Kossuthnak írott Andrássy-jelentésre hivatkozva arról szól, hogy Browne-t lesújtotta az, hogy Andrássyt küldték Konstantinápolyba, „mert meg volt győződve, hogy angol állampolgárságát felhasználva nagyobb mozgásszabadsággal képviselheti a magyar ügyet, mint Andrássy, aki Stürmer (sic!) osztrák internuncius fellépésére a kiutasított Splény sorsára jutott (sic)” (kiemelések tőlem — H. R.) A probléma csupán az, hogy Andrássy júl. 3-án írt Batthyány-nak, s nem valószínű, hogy éppen Browne aggodalmait közlendő, másnap ír Kossuthnak is. Annál is kevésbé, mert júl. 4-én Pulszkyhoz írott levelében sem említi Browne aggodalmát. Valószínűbb, hogy itt egy Browne-jelentésről van szó, ami már csak a jelzet alapján is valószínűnek látszik.

Másnap, július 4-én, Pulszky Ferenc angliai magyar megbízottnak írt levelében kifejtette, félő, hogy a török semlegességi nyilatkozata „az elérendők maximumát” képezi. „Annyi mindazonáltal bizonyos, hogy Anglia beleegyezése nélkül a Porta semmit tenni nem fog — a legkisebb biztatás ezen oldalról, és semmi kétség, oly szövetségest nyerünk, ki sokkal nagyobb erőt fejthetne ki, mintsem maga is képzei”. Véleménye szerint az angol követ tekintélye felér Titov orosz követével; az osztrák Stürmer és a francia Aupick nem számítanak. „Siker csak úgy lesz, ha sikerül az angol kormányt a magyar forradalom természetére és annak következményeire felett megnyugtanni; mindenből világos, hogy a magyar forradalom győzelmét a republikanizmus és szocializmus győzelmének tekintik, és ezért nem ellenzik annak elnyomását; győzd meg az ellenkezőről — nem kételkedem, hogy ha lehetett, már meg is téved — utasításaid, azt hiszem, megengedik” — kérte Pulszkyt. A továbbiakban főleg erdélyi harctéri híreket közölt; így a tömösi szoros bevételét. A magyarországi hadszíntérről az utolsó biztos híre az volt, hogy Perczelt „hála Istennek” leváltották a bács-bánsági sereg éléről (ez június 8-án történt). A főhadszíntérről csupán a téves értesüléssel rendelkezett, hogy „Aulich generális 12 000 emberrel Horvátország felé indult”. Kérte Pulszkyt, hogy tudósítsa őt az angliai hírekről, s hogy leveleit Teleki László útján küldje, mert „ha hajón jönnek, felnyitottnak”.

Ezekben a napokban a konstantinápolyi külföldi követségek is kezdtek figyelni Andrássyra. Stürmer július 4-én jelentette érkezésének hírért Bécsbe. Július 5-én Sir Stratford Canning angol követ közölte Palmerstonnal, hogy bár a törökök meglehetősen kellemetlenül eltanácsolták Splényt, a két másik, bár nem hivatalos magyar ügynöknek, Browne őrnagynak és Andrassy grófnak megengedték az ittmaradást, illetve azt is, hogy kapcsolatot tartsanak fenn a Porta szolgálatában álló személyekkel. Canning tudott arról is, hogy nem tiltották meg a fegyverszállítást Magyarországra, s a szállítás módjairól is gondoskodtak. Canning ugyanakkor mégis érintkezésbe lépett Andrassyval, s nemegyszer meghívta magához. Egy alkalommal Andrassy itt találkozott össze Stürmerrel, aki meglehetősen idegesen fordított neki hátat. Ha hinni lehet Kiss László emlékiratainak, Stürmer egyik alkalmazottja felajánlotta Andrassyknak, hogy megfelelő jutalomért az osztrák követség összes hivatalos okmányait bemutatja neki, de Andrassy ezt visszautasította, sőt Stürmerrel is közölte; mire Stürmer azt válaszolta, hogy Andrassy törődjön a saját dolgával.

Andrassy érintkezésbe lépett Tecco szárd követtel, Aupick francia követtel és több török hatalmassággal is. Balcescu intencióinak megfelelően kapcsolatot tartott Ion Ghicaval is; Ghica azonban nem sokra tartotta az ifjú grófit. Adam Czartoryski herceg ügynöke, Mihail Czajka-Czajkowski viszont Andrassy bizalmát nem tudta megnyerni színpadias viselkedése és „pánszláv irányba hajló működése” miatt.

Andrassy szerepe azonban nem csupán a diplomáciai kapcsolattartásra korlátozódott. Batthyány Kázmér külügyminiszter ugyanis úgy vélte, hogy Konstantinápoly lehetne a magyar diplomácia második számú központja. Andrassy kiküldetéséről már május végén értesítette a többi magyar diplomáciai ágenszt, így Telekit és Pulszkyt. Pulszky már június 16-án (amikor Andrassy még valahol a Dunán utazott) azt írta Kossuthnak, hogy Teleki azt szeretné, ha küldenének helyette valakit Párizsba, talán éppen Andrassy Gyulát. Július 6-án

Batthyány körlevelében közölte a nyugati magyar ágensekkel, hogy „a legbiztosabb út, melyen velünk összeköttetésbe lehet, Konstantinápolyon keresztül vizs”; „minden más út most el van zárva”. Ezért kérte az ügynököket, hogy minden levelüket Andrásyhoz, vagy Browne-hoz intézzék. Teleki július 20-án Browne egy levélből tudta meg, hogy Andrásy Konstantinápolyban van. Browne alighanem megneheztelt Andrásy kiküldetése miatt, mert Teleki úgy kommentálta levelét Pulszkyknak, hogy „mutatja, milyen konfúzióba van a mi magyar diplomáciánk”. Batthyány az említett utasítást elküldte Browne-nak és Andrásy-nak is azzal, hogy értesítsék róla Telekit, Pulszkyt és Szalay Lászlót. Szintén Andrásyék útján küldte meg a nyugati magyar ágenseknek Kossuth és a kormány kiáltványát Európa népeihez, illetve a kormány által július 6—7-én kiadott hadijelentést a magyarországi hadszíntér eseményeiről. Andrásy teendői közé tartozott a tervezett törökországi magyar fegyverszállítások ügyeinek intézése; az olaszországi magyar légión Konstantinápolyba menekült, és Magyarországra hazatérni szándékozó tagjainak útbaindítása. Az első ilyen csoport azonban csak augusztus 15-én érkezett meg, két nappal a világsi fegyverletétel után.²⁴

Andrásy és Batthyány Kázmér kapcsolattartásáról viszonylag keveset tudunk. Andrásy Debrecenből távozása után Batthyány összesen öt körlevelet intézett a külföldi magyar diplomáciai megbízottakhoz; június 10-én a Nemzetiségi kérdés és megbékélés ügyében, 18-án Mednyánszky Cézár és Gruber Fülöp honvédtisztek kivégzéséről, június 25-én az orosz intervencióról, július 6-án az általános hadihelyzetről, július 14-én pedig a hadihelyzetről, a békekötés lehetőségeiről és az orosz beavatkozás semlegesítéséről. Július 3-án Andrásy még egyetlen ilyen körlevelet sem kapott meg. Mivel jelentései meg lehetőszen hiányosan maradtak fenn, biztosan csak azt tudjuk, hogy az utolsó két körlevelet megkapta. Az előbbihez mellékelt hadijelentést sietett tudatni Canninggel is. Ez a hadijelentés közölte Görgei július 2-i komáromi győzelmének és Arad megadásának hírét, illetve azt, hogy Temesvárt és Gyulafehérvárt

²⁴ Két példányban ismerünk egy júl. 1-én Konstantinápolyban kelt francia nyelvű „Bulletin”-t. 49. KUM d. sz. és HL Abszolutizmuskori ir. 181. cs. Miscellanea 11. fasc. d. sz. Ez azonban valószínűleg Czartoryski valamelyik ügynökétől származik és nem Andrásytól. Andrásy júl. 3-i jelentésére l. az előző jegyzetet. Júl. 4-i levele Pulszkyknak OHB 66. doboz. Iktatatlan. 19. sz. Közli HF II. 101—102. o. és *Deák*: 1848. 390—391. o. Perczel leváltásáról a jún. 8-i minisztertanács döntött: KLÖM XV. 489—490. o. Stürmer júl. 4-i jelentéséből részletet közöl *Reiner*: 105. o. és utal rá *Horváth Jenő*: TSZ 1930. 94. o. Canning jelentését közli *H. Haraszti Eva*: Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen. Bp., 1951. 229—230. o.; *Charles Sproxton*: Palmerston and the Hungarian Revolution. Cambridge 1919. 91—92. o. és forrásmegjelölés nélkül *Horváth*: Teleki I. k. 280. o. Stürmer és Andrásy viszonyára l. *Reiner*: 103—105. o.; Andrásy egyéb kapcsolataira l. uo. 102—103. o. és *Waldapfel*: IV. Bp., 1965. 266. o. (Andrásy egy datálatlan jelentése). Ghica véleményét idézi *Jancsó Benedek*: Szabadságharcunk és a dako-román törekvések. Bp., 1895. 155. o. Pulszky jún. 16-i levelét Kossuthnak l. KLI 503., közli HF I. 513—514. o. Teleki később, aug. 3-án is felvetette ezt az ötletet. HF I. 520—522. o.; *Deák*: 1848 411—413. o. és *Teleki László* válogatott munkái. (S. a. r. *Kemény G. Gábor*) Bp. 1961. 31. o. Az ötlet magyarázata az is lehet, hogy ha Splényt nem is, Browne-t megbízhatónak tartotta Konstantinápolyban. Batthyány Kázmér egyébként már jún. 18-án úgy gondolta, hogy Andrásy Konstantinápolyban van. KLÖM XV. 549. o. Batthyány júl. 6-i körlevelét 257./k. sz. alatt l. MOL P 1807. Puky-család iratai 2. cs. 8. tét. Teleki László hagyaték. (a továbbiakban: Puky-Teleki-ir.), közli HF I. 515—516. o. és *Pulszky*: I. k. 549. o. Teleki levelét l. HF II. 104. o. és *Vértessy Jenő*: Gr. Teleki László levelei Pulszky Ferenchez. Irodalomtörténeti Közlemények, 1917. 220—221. o. (a továbbiakban: *Vértessy* ITK 1917.) és *Waldapfel*: IV. k. 213—214. o. Batthyány júl. 6-i értekezését Browne-hoz és Andrásy-hoz idézi Browne júl. 25-i levele Telekihez. Puky-Teleki ir. d. sz. A kormány jún. 28-i kiáltványát l. KLÖM XV. 611—614. o. A júl. 6—7-i hadijelentést l. Puky-Teleki-ir. r. sz.; közli Correspondence Relative to the Affairs of Hungary 1847—1849. London, 1851. 342—343. o. A jelentést Pulszky aug 16-án juttatta el Palmerstonnak, l. uo. 342. o. A fegyverszállításra Andrásy és Canning id. jelentésén kívül l. KLÖM XV. 548—549. o. A magyar csapatra l. az Andrásyval szemben erősen elfogult *Orbán Balázs* emlékezéseit: Sztambultól Szejkéig. (S. a. r. *Balázs Ádám*) Debrecen, 1990. 112—116. o. és Andrásy aug. 15-i levelét Pulszkyhoz. OSZK Kt. Fond VIII/18. Közli HF II. 106. o. V.ö. *Waldapfel*: IV. k. 325. o.

továbbra is ostromzár alatt tartják a magyar csapatok; Bem Besztercénél győzött, az orosz sereg csak lassan nyomul előre, s naponta százával halnak katonái. A hadijelentés adatait Canning is pontosnak tartotta és sietett azokat közölni Palmerstonnal. Július 14-én Batthyány arra utasította Browne-t és Andrássyt, hogy egyikük menjen Piemontba, mert az a hír járja, hogy megszakadtak a béketárgyalások Ausztria és Piemont között. Batthyány Andrássyra gondolt. Egyben utasította a Konstantinápolyban maradó megbízottat, „hogy iparkodjék Törökországot letargiájából felköltetni”. Batthyány még egy olyan megoldást is elképzelhetőnek tartott, hogy Magyarország föderációra lépjen a török birodalommal „fönntartván természetesen nemzeti függetlenségét”. Ebben a körlevélben közölte Budapest feladásának híré; ugyanakkor azzal biztatta a követeket, hogy az országnak csaknem 200 000 katonája van s hogy az orosz hadsereg a kolerától óriási veszteségeket szenved. Batthyáynak ezt az utasítását 1800 arannyal és 450 pengőforinttal együtt a szabadságharc egyik legkalandosabb sorsú futára, a korábbi konzervatív újságíró, Jablonczay Ignác százados vitte Konstantinápolyba. Jablonczay Orsova felé indult, innen levélben közölte Batthyányval, továbbjutása reménytelen. Batthyány július 22-én utasította, hogy térjen vissza a kormány székhelyére. Jablonczay azonban valahogy mégis legyőzte a nehézségeket, mert augusztus 5-én már Konstantinápolyban volt és átadta a levelet és a pénzt Andrássynak. Mivel Andrassy következő ismert jelentése Kossuthnak szeptember 3-ról való, s mivel augusztus 15-én Pulszkyhoz írott levelében sincs nyoma annak, hogy Batthyánytól újabb levelet kapott volna, valószínűnek tűnik, hogy ez az üzenet volt az utolsó, amit Szegedről Batthyánytól kapott.

Andrássynak közben igencsak meleg pillanatai támadtak. Augusztus 2-án a konstantinápolyi orosz és osztrák követek közös jegyzékben szólították fel a Portát arra, hogy velük szövetségben üzenjen hadat Magyarországnak. Ezt azzal indokolták, hogy Bem tábornok moldvai betörésével megsértette a Porta neutralitását. Különbőséget tettek saját hadseregeik moldvai tartózkodása és Bem betörése között, mondván, hogy ők mint menekültek voltak ott, Bem viszont mint hódító. A török kormány másnap azt válaszolta, hogy erre a betörésre azóta el volt készülve, mióta az orosz és osztrák seregek operációik bázisául Moldvát szemelték ki a Porta „akaratja ellenére”, s Bem nem tekintendő hódítóknak, mivel magától kivonult. A semlegességet továbbra is szigorúan fenntartják, amit bizonyít az, hogy a Vöröstoronyi-szoroson Moldvába kiszorított székely zászlóaljat lefegyverezték. Andrassy ezt nagy sikernek tekintette, s sietett közölni Batthyányval. Browne-nal egyébként úgy állapodtak meg, hogy Browne megy Piemontba, s Andrassy marad Konstantinápolyban. Browne ezért meg is neheztelt. Andrassy 600 aranyat adott Browne-nak, s az angol őrnagy augusztus 5-én el is hagyta a török fővárost.

Andrassy tehát némi óvatos derűlátással tekinthetett a jövőbe. Ezt indokolta az is, hogy Canning még július elején Magyarországra küldte a környezetéhez tartozó Longworth-t, hogy biztos híreket szerezzen. Longworth július közepén már Szegeden volt, s első jelentését kb. július 25-én írta. Az általa szolgáltatott hírek — amennyiben ezeket Canning közölte Andrássyval, amit feltételezhettünk — biztatóak voltak. Eszerint Dembinski serege Szolnoknál áll; Görgeinek sikerült eljutnia Miskolcra; Bem megverte az oroszokat Besztercénél; Jellacic kénytelen volt visszahúzódni Vetter elől; s bár Lüders Nagyszébenben és Brassó

birtokában van, egyenlőre nem nagyon adhat érdemi segítséget Jellacicnak; a magyarok továbbra is ostromzár alatt tartják Titelt és Temesvárt. Ezekhez a hírekhez járult az is, hogy a török kormány tiltakozott a területéről indítható orosz akciók ellen. Megérkezett a londoni alsóház híres, július 21-i vitájának szövege is, amelyben Palmerston kifejtette, hogy bár Anglia nem avatkozik be közvetlenül a magyarországi eseményekbe, mind a magyar győzelmet, mind Ausztria teljes győzelmét szerencsétlen kihatásúnak tekinti, mondván, hogy mindkettő Ausztria nagyhatalmi állását és így az európai egyensúlyt fenyegetné. Egyben kilátásba helyezte, hogy Anglia adandó alkalommal hajlandó közvetíteni a két fél között. Canning is biztatta Andrássyt: Palmerston nyilatkozata jobb, „mintha egyenes intervenció ígértetett volna”; bár Andrassy nem egészen értett vele egyet ebben. Az orosz és osztrák követek követelték a Portától, hogy küldjön nagyobb sereget a román fejedelemségekbeli határszélekre; ezt azonban a törökök visszautasították azzal, hogy jó lenne, ha az orosz hadsereg is csak annyi erőt állomásoztatna ott, amennyit a baltalimáni szerződés engedélyez. Andrassy úgy vélte, „ezen határozat talán az lesz keleti ügyeinkre nézve, mi volt a kápolnai ütközet a magyar seregnek — első rendezett megmérkőzés nyílt csatatéren — nem győzelem még — de győzelmet ígér”. Igazi sikert viszont csak az jelenthet — írta augusztus 15-én Pulszkynak —, hogy ha „Canning neki bátorítja a törököt”, s a Porta hadat üzen. Úgy vélte, Pulszkynak mindent el kell követnie, hogy Canning ilyen értelmű utasítást kapjon. Canning magánbeszélgetésben megígérte ugyan Andrássynak, „hogy lábon tartandja a portát az oroszok ellen, — hanem háborúra nem buzdíthatja”. Andrassy csupán az odesszai hajón jöttek hírekből vélte tudni, hogy Szegednél megverték Jellacicot; pontos hírei azonban nem voltak „mindenesetre a Szegednél naponta várt találkozás eldöntő eredményü leendő, és azért szükséges volna meggyőzni a külföldet, hogy nálunk gerillaháborút viselni nem lehet; aki tehát segíteni akar, tegye mentől előbb, egyébként egy vagy más módon, de mindenesetre elkésik”. Mindez arra mutat, hogy Andrassy a meg lehetőségen hiányos hírek ellenére is jól felismerte, hogy a magyar kormány a szegedi összpontosítás tervével egy lapra tett fel mindent, illetve hogy a kormány nyilatkozatai ellenére sem látott reális lehetőséget az ellenállás folytatására, ha a reguláris seregek vereséget szenvednek.²⁵

Andrassy tevékenységének hazai visszhangjáról meglehetősen gyérek az információink. Augusztus 2-án Hunfalvy Pál jegyezte fel naplójában, mint szál-longó hírt, hogy „Andrassy Gyula azt írta volna Konstantinápolyból: az angol követ, Canning, azt izeni a magyaroknak, hogy csak még 6 hétig tartsák ma-

²⁵ Batthyány körlevelei közül a jún. 10-it és a júl. 6-it l. a 22., ill. 24. jz.-ben. A jún. 18-i körlevél MOL H 148. Nyomatványok. d. sz. Közli *Ghica*: i. m. 310–315. o. A jún. 25-i MOL Batthyány-ír. 1. cs. 2. tét., Puky-Teleki ír. d. sz. Német fordításban közli *Arthur Frey*: Kossuth und Ungarn's neueste Geschichte. Mannheim, 1849. III. k. 128–130. o. Canning júl. 25-i jelentését Palmerstonhoz l. Correspondence... 294. o. Batthyány júl. 14-i utasítására l. Pulszkyhoz intézett levelét. HF I. 516–518. o. és *Pulszky*: I. k. 550–553. o. A kézbesítésre l. Batthyány júl. 29-i rendeletét Herkaloviához. *Supka*: 348–385. o. és Andrassy augusztus 6-i jelentését. Batthyány-ír. 1. cs. 2. tét. d. sz., közli HF I. 522. o. Az aug. 2–6. között történeteket l. uo. Browne neheztelésére mutat *Paget HK* 1928. 488–489. o. és Browne Pulszkyhoz intézett levele. *Waldapfel*: IV. k. 348. o. Távozására l. még uo. 324. o. és *H. Haraszi*: 246–247. o. (Canning aug. 4-i jelentése). *Horváth Jenő* szerint Batthyány Kázmér arra utalt, hogy inkább Browne utazzon Turinba, holott Batthyány utasításában éppen Andrassy neve áll. *TSz* 1930. 93. o. Stürmer aug. 15-én jelentette Browne távozását. HF II. k. 658. o. No. 1508–1512. Longworthra l. *Bălcescu* vál. írásai 199. o. (júl. 15.) és *Paget HK* 1928. 483. és 488. o., ill. saját leveleit Palmerstonhoz. A magyar emigráció történetéhez. 1848–1850. HF II. k. 284. ssk. Jelentésének Canning által ismertetett változatát l. Correspondence... 247. o. A londoni alsóház vitáját l. *H. Haraszi*: 232–233. o. és *Kropf Lajos*: Anglia és a magyar forradalom I–II. Bp., Sz. 1904. 119. k. Andrassy aug. 15-i levelét Pulszkyhoz l. a 24. jegyzetben.

gokat, az angol pártolás azontúl bizonyos". Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter pedig augusztus 7-én Szalontáról írta Kossuthnak, hogy „írunk kellene Sztambulba és a magas Portát s Angliát és Fr[ancia] országot közbenjárásra hívni fel. Írjon a kormány és adja át Browne és Andrássy. Ezt is elmulasztottuk". Működését azonban a kortársak többsége, így Mészáros Lázár és Horváth Mihály, alapvetően sikertelennek tekintették; úgy vélték, túl későn érkezett oda.²⁶

Kossuth menekülésének híre augusztus 22-én ért a török fővárosba. Augusztus 25-én még nem volt ismert a világosi fegyverletétel híre, mert Andrássy aznap Telekinek írott levelében nem említette, amin aztán a nyugati magyar diplomaták igen-igen csodálkoztak. Augusztus 27-ig zavaros, egymásnak ellentmondó hírek tömege érkezett a török fővárosba, főleg orosz, osztrák és szerb forrásokból, így a temesvári csatavesztés, a világosi fegyverletétel, Kossuth lemondása és Dembinski távozása híre. Másrészt megérkezett Klapka augusztus 3-i győztes kitörésének híre azzal, hogy a magyar csapatok elfoglalták Győrt, Pozsonyt és Budapestet. Canning pedig — nem tudni milyen hírek alapján — azt közölte Andrássyval, hogy Ausztria elfogadta az angol közvetítést, s hogy Ponsonby bécsi angol követ Krakóba ment a tárgyalások megkezdése végett. A hónap végére aztán biztossá vált a katasztrófa híre, s Andrássynak most kellett igazán megmutatnia diplomáciai képességeit. Az osztrák és orosz kormány ugyanis közösen követelte, hogy Törökország adja ki a területére menekült magyar és lengyel emigránsokat Ausztriának, illetve Oroszországnak. A már emigráns Kossuthnak Vidinben írott első levelében — a Dembinskit értesítő Czajkával összhangzóan — azt írta, hogy „a szultán legjobb indulattal viseltetik irányunkban, s bizton számíthatunk pártfogására”. Szeptember 3-án hasonló szellemben értesítette Kossuthot. Leveléből kitűnt, hogy a szultán nem hajlandó kiadni a menekülteket. Továbbra sem volt bizonyos, igazak-e a hírek az angol közvetítésről. Canning immár nem tudott róla semmit; Czartoryski viszont arról értesítette a konstantinápolyi lengyel ügynököket, hogy „az ausztriaiak elfogadták, de az oroszok nem akarnak semmit sem tudni felőle”. Andrássy úgy vélte, „Magyarhon adja meg magát, ha kénytelen, az erőnek, de föltételeket el ne fogadjon”, t. i. az osztrákok részéről. „Ha Magyarhonban a közvélemény az oroszok mellett nyilatkozna az osztrákok ellen, talán nem volna ártalmas az angol mediációra nézve — oka volna”. Úgy gondolta, hogy egy ilyen értelmezés lehetősége Görgői fegyverletételében is benne van, s ezért ezt is „fel kellene használni”. Közölte Kossuthal azt is, hogy Stürmer „desperátus, hogy Görgői az oroszoknak adta meg magát”. Már befejezte a levelét, amikor megérkezett Canning azzal a hírrel, hogy a Porta a magyar menekülteket Kandia szigetén akarja letelepíteni, s hogy „útközben és a szigetről könnyű leend távozni annak, aki akar”. Andrássy ezt is megírta Kossuthnak, s kérte, tudósítsa a magyarországi helyzetről, mert „itt azt beszélük, hogy Bem vereszik”; s ha ez igaz, ezt is fel lehetne használni az angol közvetítés érdekében. Szeptember 7-én írott újabb levelében megerősítette, hogy a Porta továbbra is visszautasítja az orosz és osztrák követeléseket. Rossz hírként közölte, hogy megérkezett a cár adjutánsa (Radziwill herceg) a cár saját kezű levelével,

²⁶ Hunfalvy Pál: *Napló 1848—1849.* (S. a. r. Urbán Aladár) Bp., 1966. 323. o. Szemere levelét közli Szemere: 593. o. és Steier Lajos: Haynau és Paskievics. Bp., é. n. II. k. 162. o. Mészáros ítéletét I. Emlékiratai, II. k. 18. és 257—258. o. Horváth Mihályét: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. Bp., é. n. II. k. 504—505. és III. k. 71. és 265. o.

amelyben háborúval fenyegetőzik, ha a menekülteket a Porta nem adná ki. Andrásy azonban úgy vélte, a török kormány határozata nemcsak a magyar, de a lengyel menekültekre nézve is kedvező lesz. Ezen a napon két magyar menekült, Ullmann László és Bernát érkezett Konstantinápolyba. Augusztus 23-án hagyták el Orsovát és mint biztos hírt közölték Andrásyval, hogy „Görgei 13-án Világosnál egyezkedni kívánt ugyan az oroszokkal, de azok föltételeit el nem fogadván, Belényesre ment, hogy Bemmel egyesülve a háborút folytassa”. Andrásy ezek után — egy későbbi levele szerint — arra gondolt, hogy Görgei csak a főhatalom megszerzése érdekében kényszerítette Kossuthot az ország elhagyására, „hogy ambíciózus volt csak, de nem egészen gyáva áruló”. Ezért aznap egy levelet írt Görgeinek, amelyben kérte a tábornokot, hogy csak alkudozzon az oroszokkal, mert ez hasznos lehet az angol közvetítés ügyében, de meg ne adja magát nekik. Úgy vélte, ha csak egyetlen győzelmet arat az orosz sereg felett, a török azonnal hadat üzen a cárnak. A külpolitikai kilátások is kedvezőek. Ausztria és Poroszország ellenségeskedik, Amerika el akarja ismerni a magyar függetlenséget; a török visszautasítás a kiadatás ügyében háborúhoz vezethet. „Minden tehát egy kis kitarástól függ, és minden nyerve lehet”. A levelet Andrásy egy Wladyslaw Koscielski nevű lengyel ügynökre bízta, a Kossuthnak szóló levéllel együtt. Kossuth igencsak elcsodálkozott a Görgeinek szóló levélen, s azt vissza is tartotta magánál.

Szeptember 8-án került a török diván elé a kiadatás ügye. Az orosz fenyegetés határozott hangja miatt a diván többsége a kiadatás mellett foglalt állást. A kiadatás kérdésének volt egy belpolitikai vetülete is; Resid pasa miniszteriumát ellenfelei így akarták lehetetlen helyzetbe hozni és megbuktatni. Szeptember 9-én Resid közölte Andrásyval és Czajkával, hogy a kiadatást csak egy módon lehet elkerülni: ha a vidini magyar és lengyel menekültek áttérnek az iszlám hitre. Andrásy és Czajka ezt visszautasították, de 10-én este Resid ismét azt üzent nekik, hogy „más mód a megmentésre nehezen marad”. Andrásy megígérte, hogy közli Kossuthékkal a kívánságot. Másnap, szeptember 11-én Kossuthnak írott levelében úgy vélte, hogy ha a Porta egyszerűen megtagadná a kiadatást, a cár kénytelen lenne megelégedni a felelettel. Ha azonban a menekültek áttérnek és belépnek a török hadseregbe, ez casus belli-nek számít, és „a magyar háború Törökországba fog folytattatni”. A levél írása közben Andrásy újabb értesítést kapott a török kormánytól; eszerint a kiadatás biztos, de az áttérőkért külön gőzöst küldenek Vidinbe, s őket nem adják ki semmiképp. „Határozatok, de tartásatok meg életeteket a hazának; erősen hiszem, hogy nemsokára szüksége leend rátok” — írta Kossuthnak. A levél meglehetősen egyértelműen sugallta az egyetlen megoldást, noha Andrásy azt írta az elején, hogy „tanácsot e tekintetben nem adhatok”. A levél szeptember 17-én érkezett Vidinbe. A levelet felolvasták az emigránsok előtt. Az emigráció már megindult bomlását ez a levél is gyorsította; a katonák egy része, így Bem,

Kmety és Guyon tábornokok, Kollmann ezredes és a Kossuth által frissen ki-nevezett Stein tábornok áttért; Mészáros határozottan ellene nyilatkozott, s maga Kossuth is visszautasította a renegálást.²⁷

Szeptember 16-án Andrássy újabb levelet írt Kossuthnak, s ebben a merőben megváltozott körülményekről számolt be. A Porta ugyanis — immár a nyugati hatalmak támogatásának biztos tudatában — visszautasította a kiadási követelést, emiatt az orosz és osztrák követek megszakították a diplomáciai kapcsolatokat a törökkel. Néhány nappal korábban a török külügyminiszter kétszer is távozásra szólította fel Andrássyt; most erről szó sem volt. A kérdés most már az volt, mi lesz a menekültek további sorsa. Andrássy azt szeretete volna elérni, hogy mielőbb elhagyhassák Törökországot; a török politikusok véleménye viszont nem volt egységes ebben a kérdésben sem. Andrássy nem tartotta azt sem elképzelhetetlennek, hogy az emigránsok egy részét valahol, kolonizációs céllal, letelepítsék. Szeptember végére azonban egyre egyértelműbb lett, hogy Kossuth és társai nem várhatnak gyors távozásra; a Porta ugyanis azt felelte a cárnak, hogy „ki nem ád, hanem a török birodalomban fog megtartani”; a menekültek továbbengedése viszont egyértelmű szöszegés lett volna. Andrássy türelmet kért a Görgeihez írt szeptember 7-i és a nevezetes szeptember 11-i levél miatt neheztelő Kossuthtól; „azt meghiheted, hogy semmit sem hagyok próbálatlan”. Október 8-án írott levelében úgy vélte, hogy a török hadseregbe történt átlépések továbbra is magukban hordják a török-orosz háború lehetőségét. Ez pedig azt jelenti, folytatta, hogy mivel a komáromi vár még mindig magyar kézen van, Ausztria kénytelen lesz legalább az 1848-as alkotmányt megadni Magyarországnak; annál is inkább, mert Palmerston is hasonló tanácsolt az osztrák kormánynak. Andrássy tehát — akár csak Kossuth — komoly reményeket fűzött a komáromi erőd kitartásához. Nemsokára azonban kiderült, hogy ezek is hiú remények voltak; a levél megírásának pillanatában Komárom már három napja a cs. kir. csapatok kezén volt.

Kossuth és Andrássy levelezésében ezután viszonylag hosszú hiány van. Következő levelét november 11-én írta Kossuthnak; ebben már értesítette arról, hogy a kiadás körüli vita ugyan véget ért, de a török ígéretet tett Ausztriának és Oroszországnak, hogy a menekülteket Kisásziában internálja. November 19-én részletesebb beszámolót közölt az internálás körülményeiről, s egyben utalt arra is, hogy nemsokára kénytelen lesz Konstantinápolyból távozni. „Ha tudnám, hogy a legkevesebbet segíthetnék azáltal, hogy én is ittmaradnék,

²⁷ Kossuth menekülésének híreire l. HF II. k. 660. o., No. 1570.; *Hajnal István*: A Kossuth-emigráció Törökországban. I. k. Bp., 1927. 707. o. Andrássy aug. 25-i levelére l. *Waldapfel*: IV. k. 371., 374. o. és *Vértessy*: ITK 1917. 221–222. o. Az aug. 27-ig érkezett hírekre l. *Hajnal*: 457–460. o. Aug. végén írott levelére l. *Perczel Miklós* naplóját. OSZK Kt. Quart. Hung. 3185. 63. f. szept. 2. V.ö. *Hajnal*: 187–189. o. Szept. 3-i levele MOL KLI 530. Közli *Hajnal*: 463–464. o. Andrássy ekkor írta Kossuthnak, hogy másnap ír Telekinek; ezt meg is tette dátum nélkül. *Waldapfel*: IV. 409. o. Canning szept. 3-án írott jelentését a Correspondence alapján magyar fordításban közli *Hentaller Lajos*: Kossuth és kora. Bp., 1894. 267–268. o. Andrássy szept. 7-i levelét l. KLI 531.; Görgey-lt. b/6. fasc. név szerint. (*Hajnal István* még Kossuth-iratok közül közölte). Mindkettőt l. *Hajnal*: 465–467. o. Az utóbbi születésének körülményeire l. Andrássy szept. 30-i (?) levelét. MOL KLI 548., közli *Hajnal*: 494. o. Andrássy megjegyzése Görgeiről („ambíciózus volt csak, de nem egészen gyáva áruló”) később Kossuthnál is feltűnik. L. Kossuth Lajos iratai. (S. a. r. *Kossuth Ferenc*) VI. k. Bp., 1898. 193. o. Megjegyzendő, hogy hasonló hírek Görgeiről még szept. elején is elterjedtek Vidinben. *László Károly*: Napló katonai életemből. OSZK Kt. Oct. Hung. 720. II. k. 14. f. A kiadás és internálás kérdésére l. *Hajnal* bevezetőjét, 133–250. o. Az értesítésre l. *Reiner*: 108. o. Szeptember 11-én érkezett meg Konstantinápolyba *Szemere Bertalan* volt miniszterelnök; Andrássy neki is azt tanácsolta, hogy mielőbb távozzon. Naplóm a száműzetésben. I. k. Pest, 1869. 8–9. o. Andrássy szept. 11-i levelét Kossuthnak l. KLI 533. Másolata OSZK Kt. Fond 89/180., Perczel Mór Görgeit szidalmazó széljegyzeteivel közli *Hajnal*: 468–470. o. és *Perczel Miklós*: Naplóm az emigrációból. (S. a. r. *Zavodszky Géza*) Bp., 1977. 43–45. o. Hatására l. *Hajnal*: 134–148. o. Kossuth választát l. KLI 543., közli *Hajnal*: 486–489. o.

„úgy szívesen internáltatnám én is magamat, de azt hiszem, hogy sokkal többet használok nektek és az ügynek, ha kívül maradhatok” — írta. Azt hallotta ugyanis, hogy Stürmer listát fog beadni arról, kiket kíván internáltatni az osztrák kormány; „ha az a Portával egyszer közöltetett, úgy lehetetlen lesz menekülnöm és így előbb el kell mennem”. Andrásyt távozásra bízta Canning is, azzal, „hogy a legközelebbi napon ő is az internálandók számát fogja nevelni”; továbbá Resid pasa is.

Távozásának pontos dátumát nem ismerjük; Reiner — Kiss László alapján — szeptember 25-ét ír, ami nyilvánvaló képtelenség. Elképzelhető azonban, hogy egyszerű félreolvasásról van szó; a 9-ber helyes olvasata, november helyett. Ezt hihetővé teszi az is, hogy Guyon, az Andrassy helyett az emigráció konstantinápolyi képviselőjével megbízott tábornok, november 26-án tette első látogatását Canning angol követnél. December végén Andrassy már Párizsból írt Kossuthnak az emigráció híreiről.

Emigrációs tevékenységének ismertetése nem tartozik e tanulmány körébe. Azt azonban röviden elmondhatjuk, hogy 1852-ig igen aktívan vett részt az emigráció politikájában. Nem távolodott el Kossuthtól, bár már 1850-ben, az Eclectic Review-ban közzétett cikkében arról értekezett, hogy Ausztria fennmaradásának és orosz függőségből való megszabadulásának egyetlen útja az, ha visszaadja Magyarországot jogait, mert csak így képes erős államot alkotni. Ez a tétel pedig Andrassy politikai filozófiájának alaptételét képezte; 1861-ben az országgyűlés felirati vitájában is ezt fejtette ki.

Milyen tanulságokat von le Andrassy 1848—49-ből, ha levont egyáltalán valamit? Nos, a válasz nem egészen egyértelmű. 1850 elején még Telekivel együtt azt hangoztatta: „ha magunkat Magyarhonban kell rekonstituálni”, le kell mondani a magyar nemzeti szupremáciáról, meg kell adni mindent a nemzetiségeknek, „és alkossunk föderatív státust, melyben természetesen és nem ráerőltetve a magyar lesz a vezető és kormányzó elem...” Úgy tűnik azonban, hogy ezektől a nézetektől Andrassy eltávolodott. Erre mutat az Eclectic Review-ban megjelent cikk is, illetve az, hogy 1851 májusában a román emigránsokkal folytatott tárgyalásokon társaival együtt úgy vélte, „a maximum, amit talán ki lehetne számukra eszközölni, tudniillik a szegedi pontok”, azzal, hogy az országgyűlésen is saját nyelvükön szólhatnak; „ezen túl pedig van az ágyú”. Az Ausztriával való kibékülést illetően pedig birtokai elkobzása után nem volt valami nagyon megértő; „eleget tanultam egy esztendő óta mindennemű katonai tudományból, hogy visszafoglaljам, csak adjon Isten alkalmat” — írta Kiss Miklósnak. 1852—53 után azonban egyre kevésbé vett részt az emigráció politikai tevékenységében. 1857-ben amnesztiáért folyamodott; ezt követő hazatérése is azt mutatta, elveszítette minden reményét abban, hogy az emigráció politikája eredményes lehet. 1848—49 tanulságait igazán az emigráció tapasztalatai tudatosították benne. Ez a tanulság pedig semmiben sem különbözött azoktól az alapelvektől, amelyeket 1850 novemberében az Eclectic Review-ban fejtett ki. Mindezt 1861-ben szinte axiómaszerűen így foglalta össze: „Világosnál két függetlenség veszett el, a magyar és az osztrák; és amint együtt veszttek el, úgy csak együtt lehet őket visszaállítani. Mit idegen segély elvett a birodalomtól, csak saját népei adhatják vissza”.

1851-ben azonban a cs. kir. kormányzat még messze volt ettől a felismeréstől. Ezért aztán — miután hiába szólították fel Andrásyt a hazatérésre, sőt,

amnesziát is hiába ígérték neki — 1851-ben nem nagyon alapos hadbíróági eljárás után halálra ítélték, s nevét bitóra szögezték. Az eljárás során különös súllyal esett latba részvétele a schwechati csatában, főispáni ténykedése és 1849. júniusi tárgyalása a szerb kormányval. Az ítélet azonban csak megszálló hatalom ítélete volt, a magyar közvélemény ítéletét Pálffy János foglalta össze Andrássyról írott jellemrajzában: „Elítéltetett s neve akasztófára szegeztetett 1851. szeptember 22-én Pesten, s most Párizsban él egyiránt szeretve és becsülve magyar és idegen [által], valamint szeretet- és tisztelettel emlékezik róla nemcsak egykori megyéje, hanem az ország is”.²⁸

Róbert Hermann

„LE BEAU PENDU”

On the Role of Gyula Andrassy in 1848—1849

Summary

On the basis of memoirs, contemporary papers and the historical literature this study summarizes all what we know about the beginnings of the career of the future imperial Foreign Minister. Andrassy was the delegate of Zemplén County in the last Diet. In April 1848 he was nominated to High Sheriff (főispán) in Zemplén. He took part in the first parliament of representatives as the member of the Upper House. In September he was active in his county again and later he distinguished himself in the battle at Pákozd. In November—October Andrassy dealt with the matters of the Steamship Navigation Company on the Tisza. In winter 1848 and in spring 1849 he acted as a leader of a fact-finding board and later he fought in the battles of the Spring Campaign of the Honvéd Army. At the end of May he was sent to Constantinople as a diplomat and he came to know of the Világos surrender in Turkey. Andrassy had a very important role in the fact that the Hungarian emigrants were not extradited to Austria. On the basis of his activity in 1848—1849 he was condemned to death and executed in effigy in 1851.

²⁸ Andrassy szept. 16-i levele elveszett, tartalmát szept. 24-i leveléből ismerjük. I. KLI 550., közli *Hajnal*: 489—492. o. Tartalma megegyezett a szept. 15-én Telekinek írott levéllel, amit Szarvady Frigyes másolatában ismerünk, közli *Waldapfel*: IV. k. 409—410. o. A szept. 24-i levél érkezésére I. *Egresy Gábor* törökországi naplója. 1849—1850. Pest, 1851. 49. és 56—57. o., ill. a kézirat OSZK Kt. Föl. Hung. 1227. 45. f. okt. 4—5—6. Szept. 30-i levelét I. a 27. jegyzetben. Okt. 8-i levele KLI 550., közli *Hajnal*: 496—499. o. Itt jegyzendő meg, hogy Kossuth a szept. 12-i vidini levelét is Andrassy útján küldte tovább Telekinek és Pulszkynak. *Hajnal*: 494. o. A levél október 31-én már Genfben volt. *Waldapfel*: IV. k. 423. o. Andrassy nov. 11-i levelére I. Kossuth nov. 26-i válaszát. Közli *Hajnal*: 549. o. A nov. 19-i levelét I. KLI 578., közli *Hajnal*: 541. o. V.ö. *Perczel Miklós*: Naplóm . . . 74., 76. o. Canning szerepére Andrassy távozásában I. *Reiner*: 109. o. és *Pulszky* 1851. márc. 24-i levelét Kossuthnak. KLI 1152., a vonatkozó részt idézi: *Kossuth Lajos*: Irataim III. 318. o. Guyon első látogatására Canningnél I. *Hajnal*: 554. o. Andrassy dec. 27-i levelét Kossuthnak I. uo. 600—601. o. Andrassy emigrációs tevékenységére I. *Wertheimer*: I. k. 61—94. o.; *Kovács Endre*: A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak. Bp., 1967. passim és *Lukács Lajos*: Magyar politikai emigráció 1849—1867. Bp., 1984. passim. Kossuthnak írott leveleiből közöl *Jánosy Dénes*: I. m. I—II. k. Bp., 1940—1948. és *Horváth*: Teleki II. k. 287—288. o. Kossuth később sürgette Andrassy visszatérését, I. *Pulszky*: II. k. 53. o. Andrassy és Teleki 1850. januári nyilatkozatát idézi *Tanárky Gyula* naplója. A Kossuth emigráció szolgálatában. (S. a. r. *Koltay Kastner Jenő*) Bp., 1961. 26. o. és *Horváth*: Teleki I. k. 317. o. Ennek alapján Horváth utólagos kozmetikázásnak tekinti az Eclectic Review-ban megjelent cikket. Andrassy 1851. május 7-i levele Kossuthnak a románokkal folytatott tárgyalásokról: KLI 1213. Idézi többek között *Kovács Endre*: A Kossuth-emigráció . . . 21. és 302. o. Andrassy levele birtokai visszafoglalásáról HL Personalia Nemeskéri Kiss cs. ir. Andrassy Gyula levelei. 1852. febr. 2. Katonai tanulmányaira I. még *Seherr Thoss*: Bp. Sz. 1881. 28. k. 407. o. Hazatérésére I. *Wertheimer*: I. k. 86—94. o.; *Horváth*: Teleki. I. k. 327., 384. o. és *Teleki válogatott munkái*. II. k. 64. o. 1848 tanulságaira I. 1861. márc. 26-i és máj. 23-i beszédeit. *Lederer*: I. k. 122—140. o. Az idézet a 135—136. oldalon. Hadbíróági eljárására I. az 1. jegyzetet és HL Pesti cs. kir. rendkívüli haditörvényszék. 1851—10/18. *Pálffy János* sorait I. Magyarországi és erdélyi urak. (S. a. r. *Szabó T. Attila*) Kolozsvár, é. n. 37. o.

Róbert Hermann

„LE BEAU PENDU“

Le rôle de Gyula Andrassy en 1848—1849

Résumé

Cet essai résume — à la base des mémoires, des papiers d'époque et de la littérature historique — tout ce que nous savons maintenant sur cette première période de la carrière de Gyula Andrassy, plus tard le ministre commun des affaires étrangères.

Andrassy a été le député du département Zemplén à la dernière diète. En avril de 1848 il a été nommé préfet du département. Il a participé au premier parlement représentatif comme membre de la chambre haute. En septembre il a travaillé de nouveau dans son département, puis il s'est illustré à la bataille de Pákozd. En octobre il a dirigé le bataillon volontaire de garde nationale de son département, au camp de Leitha. En novembre et en décembre il s'est occupé des affaires de la Compagnie de Navigation à Vapeur de Tisza. En hiver et au printemps de 1849 il a dirigé une commission d'enquête, puis il a participé aux batailles de la campagne de printemps. A la fin de mai il a été envoyé à Constantinople, comme diplomate, c'était ici qu'il a appris la nouvelle de la capitulation hongroise. Il se prodigait en faveur de ne pas livrer les émigrés hongrois aux pouvoirs publics autrichiens.

A cause de son activité déployée en 1848—1849, il a été condamné à mort en son absence et en 1851, „in effigie“, il a été pendu.

Róbert Hermann

„DER SCHÖNE ERHÄNGTE“

Über die Rolle von Gyula Andrassy in den Jahren 1848—1849

Resümee

In der Studie wird aufgrund von Memoiren, zeitgenössischen Dokumenten und der historischen Literatur all das zusammengefaßt, was heute über diese frühe Periode der Laufbahn des späteren Außenministers bekannt ist. Auf dem letzten ständischen Landtag war Andrassy Abgeordneter des Komitats Zemplin. Im April 1848 wurde er zum Obergespan des Komitats ernannt. Auf dem ersten repräsentativen Landtag war er Mitglied des Oberhauses. Im September war er wieder in seinem Komitat tätig, dann zeichnete er sich in der Schlacht bei Pákozd aus. Im Oktober befehligte er das Nationalgardebataillon seines Komitats im Feldlager an der Leitha. Im November und Dezember führte er die Geschäfte der Theiß-Dampfschiffahrtsgesellschaft. Im Winter 1848 und im Frühling 1849 leitete er eine Untersuchungskommission, dann nahm er an den Schlachten des Frühjahrsfeldzuges teil. Ende Mai wurde er als Diplomat nach Stambul entsandt, hier erreichte ihn die Nachricht von der Waffenstreckung. Er spielte eine wichtige Rolle dabei, daß die ungarischen Emigranten nicht an die österreichischen Behörden ausgeliefert wurden. Wegen seiner Tätigkeit in den Jahren 1848—1849 wurde er in Abwesenheit zum Tode verurteilt und 1851 „in effigie“ erhängt.

Роберт Херманн

„ЗАОЧНО ПОВЕШАННЫЙ“

О роли Дьюла Андрашши в 1848—1849 годах

Резюме

В статье на основании мемуаров, современных документов и исторической литературы обобщаются все те сведения, которые известны нам об этом раннем периоде деятельности Дьюлы Андрашши, ставшего позднее в эпоху дуализма совместным министром иностранных дел Австро-Венгерской монархии. На последнем сословном государственном собрании Андрашши был депутатом комитата Земплен. В апреле 1848 года его назначили главным жупаном комитата. На первом государственном собрании народного представительства он принимал участие как член верхней палаты. В сентябре он вновь вел свою деятельность в комитате, а затем отличился в битве при Пакозде. В октябре как доброволец комитата возглавлял свой батальон национальных гвардейцев в Лейтанском лагере. В ноябре-декабре 1848 года он ведал делами Общества Пароходства „Тисса“. Зимой и весной 1849 года он возглавлял работу контрольной комиссии, а потом участвовал в битвах весенней кампании. В конце мая 1849 года он был направлен дипломатом в Стамбул, где его и застала весть о капитуляции сил революции. Он сыграл серьезную роль в том, что венгерские эмигранты не были выданы австрийским властям. В 1851 году он был осужден на казнь за свою деятельность 1848—1849 годов и был символически „in effigie“ повешен.